

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TROELS FINK

Da Sønderjylland blev delt 1918-1920

Bind II

Institut for grænseregionsforskning 1978

Da Sønderjylland blev delt

1918-1920

TROELS FINK

Da Sønderjylland blev delt 1918-1920

II Grænsestriden

INSTITUT FOR GRÆNSEREGIONSFORSKNING

1978

*Udgivet med støtte af
Statens humanistiske Forskningsråd*

*For god hjælp ved korrekturen takker jeg
Henrik Becker-Christensen Tr. F.*

ISBN 87-87637-08-1
Th. Laursens Bogtrykkeri A-S - Tønder

Indholdsfortegnelse

Indledning	7
1. Striden om 3. zone på rigsdagen	11
2. Striden om 3. zone i Sønderjylland.....	23
3. 3. zone-problemet i Paris.....	33
4. Virkningerne af 3. zones bortfald.....	49
5. H. P. Hanssen bliver minister i regeringen Zahle.....	56
6. Vælgerforeningens tilsynsråd som parlamentarisk basis for minister H. P. Hanssen.....	67
7. Rømning af 3. zone som politisk problem i Danmark.....	78
8. Rømningsproblemet set fra Paris.....	93
9. Tyske reaktioner på fredstraktaten	99
10. Vælgerforeningen sprænges	112
11. Nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd	121
12. Zahle i skudlinien	127
13. Valgkampen i Sønderjylland	137
14. Det endelige opgør i Vælgerforeningens tilsynsråd.....	149
15. Den internationale kommission begynder sit arbejde	163
16. Landråd Böhme i København	171
17. Adolf Kösters aktiviteter	179
18. Den internationale kommission forbereder sig.....	185
19. Danmarks ret til at besætte 1. zone umiddelbart efter afstemningen	191
20. Den internationale kommission overtager styret i afstemningsområderne. - Farvel til Preussen	195

Indledning

Med stor spænding var i begyndelsen af maj 1919 alle tanker rettet mod Versailles, hvor den tyske udenrigsminister grev Ulrich Brockdorff-Rantzau den 7. maj 1919 modtog forslaget til en fredstraktat. Visse hovedtræk havde været kendt, men talrige enkeltheder havde været velbevarede hemmeligheder. I Danmark regnede man med i store træk at vide, hvordan bestemmelserne vedrørende det slesvigske område ville se ud; det kom imidlertid som en total overraskelse for regering og offentlighed, at der også skulle være afstemning i en 3. zone ned til en linje Sli-Danevirke-Ejder.

Medens man hidtil havde bøjet meningene mod hinanden i talrige mere eller mindre uldne kompromisser, brød nu en indrepolitisk storm løs, som næppe har sidesestykke i dansk politisk historie. I den første fase kunne den radikale regering Zahle støttet af socialdemokraterne endnu finde en fælles formel med Venstre, men da H. P. Hanssen i juni 1919 blev medlem af regeringen Zahle, blev fronterne trukket op mellem regering og opposition i fuld skarphed. Talrige andre problemer end det sønderjyske indgik i den politiske konflikt, men den foreliggende fremstilling er samlet om grænsespørgsmålet som politisk problem. Grænsestriden udkæmpedes dels på rigsdagen, dels i pressen og på møder i Danmark og i Sønderjylland og endelig også i Den nord-slesvigske Vælgerforenings tilsynsråd, der 1918-19 fungerede som en slags privatparlament for Nordslesvig.

Parallelt med denne grænsestrid foregik et forberedelsesarbejde varetaget af Den internationale kommission, der skulle styre afstemningsområdet, indtil afgørelsen var truffet og i Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender. Dette ministerium ydede en stor indsats for at forberede den nye lovgivning, der ville være en konsekvens af genforeningen. Denne side af arbejdet skal ses i sammenhæng med det, man kunne kalde genforeningsprocessen, som fortsatte i årene efter

1920, og denne del af ministeriets virksomhed er ikke inddraget i fremstillingen.

Det har været overvejet at give det foreliggende bind en mere poetisk titel »Egeløvet på sværdspidsen« i tilknytning til et digt af Valdemar Rørdam om H. P. Hanssen. Det er skrevet i november 1919, da grænsestriden bølgede på det højeste, og H. P. Hanssen var kastet ud i den hårdeste søgang i sit politiske liv. Digtet er for lidt kendt til at danne grundlag for en titel, men det rummer en del af den smerte, som grænsestriden fremkaldte og efterlod. Valdemar Rørdam havde været en nær ven af H. P. Hanssen, men han fulgte i 1919 Flensborg-retningen. Digtet citeres her i sin helhed.

Før - og nu !

Til H. P. Hanssen

Det var en lyst at se dig, lyse høvding,
i rammen af din hjemfjords blæstblå ring.
Du stod og smilte på din åbne højtøft:
Sogn, herred, syssel løfted sig omkring
med tusendårigt liv, imens du gnistred
af tankens ildkraft som på tyskens thing:
For ret mod vold, for livets lov mod magtens!
Ja, de som fulgte dig, de kunne sagtens.

Hvem såe, lovsigemand, hvem såe dig rådvild?
Du kendtes ved de tusender, der kom,
daglejer, kådner, hjælpeløs og hjemløs
og rodfast bonde, lovløst revet om.
Råd vidste du, og hjælp, og gav dem gavmildt,
og gav du trøst kun, var ej trøsten tom:
Dit syn var seerens, dit ord var skjaldens;
den lænkede blev landets drot, og hallens.

En årviis kender af vort væsens kilder,
en sindig samler af vor spredte kraft,
grov du og murede så bred en grundvold,
som folkets livskamp før ej havde haft.

Og bar end andre stoltere vort banner,
sejg var din styrke, fuld af seklers saft.
Lig kæmpehøjens hundredårige ege
lod du i vårstorm lyse blade lege.

Din rige danskhed gjorde hvilen festlig,
når vi fra hver sin kamp, med hver sit sår,
drog ud til andetræk bag møllens popler,
og foer før solopgang, år efter år
til skud og skæmt i moserne ved Hostrup,
hvor bræens milbrede plovspor står -
thi Holbergs latter og Aladdins-lampen,
de fulgte dig i legen som i kampen.

Du førte mig, hvor Eckersberg blev fostret
til mestersyn for nordisk mark og vang;
du lærte mig at se på Sandbjergs højskov,
til stammerne fik stemme, græd og sang;
du lod din hjemgård hviske til mit hjerte,
gav Thorsdams oldfund ung og kraftig klang.
Du gav mig del i dagen og dens tyngde;
du viste mig mit folk, og bød mig synge.

Jeg såe dig i Berlin, hvor skarp og smidig
du lo og lytted, undveg og gik på;
men det, som er din styrkes sande storhed,
det viste du, før slaget skulle stå:
Hver stridsmands plads, hver stemmes vægt bestemtes
fra Røm og Kajnæs op til Kongeå
af dig, o høvding, midt blandt vore fjender.
Kan nogen dansker glemme disse minder?

Jeg kan ej glemme, jeg har aldrig glemt dem.
Mod andres angreb løfted jeg dit skjold,
bar det med stolthed. Og mens andre røster
nys tav, een kløgtig-fejg, een hjertekold,
gav min røst åbent gensvar på dit tilråb,
så begge hørtes over hav og vold.

Det var mit håb, at se den stålmur falde
og hylde dig som høvding for os alle.

Det kan ej ske. Den streng er brusten, høvding.
Jeg klager ikke på din korte kløgt,
som nægted tiltro til usynlig troskab:
Os alle fristede så klog en frygt.
Men tvivl som tro har liv kun, når de tvistes.
Hvor tro var livskrav, tvivled du for trygt -
men præked tro til ulven og dens unger!
Du tav og talte med for mange tunger.

Du tog et redskab, og gik tabt af målet.
Sket før - og bødet. Men dit broderlag
med dem, der betød alt broderskab i kampen
og spottede din strid, dit folk, dit flag,
ja, bad sig fri endog for sejrens byrde -
Når kan det bødes? Der står genfærd bag:
Tabt land og folk! - Du faldt, som du blev fristet,
og hele Danmarks høvding har vi mistet.

Højt har jeg elsket dig, min fordums høvding.
Jeg veed, som Danmark, hvad dit værk er værd.
Du kaldte mig til sang; jeg gav dig sandhed.
Med smerte - thi trods alt er du mig kær.
Nu gror din gode, gror din onde gerning.
Jeg rækker dig - på spidsen af mit sværd! -
din krans af egeløv til sejersfesten.
Tag eller vrag den! Saga skriver resten.

1ste nov. 1919.

Titlen blev den nøgterne »Grænsestriden«, og det er opgaven på de følgende sider at fastholde den i hele sit dramatiske forløb.

1. Striden om 3. zone på rigsdagen

Den 7. maj 1919 modtog en tysk delegation under ledelse af udenrigsminister Ulrich Brockdorff-Rantzau i Versailles det fuldt udarbejdede forslag til en fredstraktat. Først nu blev det definitivt kendt hvilke byrder, der ville blive lagt på Tyskland. I den foreliggende sammenhæng skal vi holde os til fredstraktatens bestemmelser vedrørende Slesvig. De fandtes i artiklerne 109-114, og hvad angik de finansielle forhold, i artiklerne 254-256.

Det grundlæggende princip blev udtalt i artikel 109 med sætningen: »Grænsen mellem Danmark og Tyskland skal fastsættes i overensstemmelse med befolkningens ønsker.« Til den største overraskelse for alle, der ikke hørte til de ganske få indviede, blev sydgrænsen for det område, hvori befolkningen ville blive kaldet til at udtale sig ved en afstemning, beskrevet som en linje langs Slien og Danevirke til Ejderen ved Tønning.

I den følgende del af artiklen blev i 4 punkter de nærmere betingelser beskrevet. Inden for et tidsrum af 10 dage efter traktatens ikrafttræden skulle de tyske tropper og myndigheder (deri indbefattet overpræsidenterne, regeringspræsidenterne, landrådene, amtsforstanderne og overborgmestrene) rømme det beskrevne område. Inden for den samme tidsfrist skulle arbejder- og soldaterrådene i området opløses. De af medlemmerne, der stammede fra en anden egn og som udøvede deres funktion den dag traktaten trådte i kraft eller som var trådt ud af virksomhed inden 1. marts 1919 skulle ligeledes fjernes.

Det beskrevne område ville straks blive stillet under en international kommissions myndighed. Kommissionen skulle bestå af 5 medlemmer, hvoraf de tre ville blive udnævnt af de allierede og associerede hovedmagter. Den norske og den svenske regering ville blive anmodet om, hver at udpege et medlem.

Kommissionen, i nødsfald hjulpet af de nødvendige stridskræfter,

skulle have almindelig administrationsmyndighed og deres kompetence blev i store træk beskrevet.

I stykke to blev valgretsbestemmelserne nærmere fastsat: »Der skal gives stemmeret til alle personer uden hensyn til køn, når de opfylder følgende betingelser

- a) at være fyldt 20 år den dag nærværende traktat træder i kraft
- b) at være født i den zone, hvor folkeafstemningen skal finde sted eller at have været bosat der inden en dato, der ligger forud for 1. jan. 1900 eller at være blevet udvist af de tyske myndigheder uden at have bevaret bolig der.«

Ifølge artikel 109 stk. 3 var afstemningsområdet opdelt i 3 zoner. I første zone skulle afstemningen ske senest 3 uger efter at området var rømmet af tyske myndigheder og militær. Zonen stemte under eet. Hvis der ved afstemningen var dansk flertal, fik Danmark ret til i forståelse med den internationale kommission at besætte denne zone med sine militære og administrative myndigheder straks efter at resultatet var blevet offentliggjort. I 2. zone skulle der skrives til afstemning kommunevis senest 5 uger efter afstemningen i 1. zone og i 3. zone senest 3 uger efter 2. zone.

Ifølge artikel 110 skulle selve grænselinjen fastsættes af de allierede og associerede »efter en linje, der hviler på resultatet af afstemningen og som foreslås af den internationale kommission, og som tager hensyn til de pågældende steders særlige geografiske og økonomiske forhold.« Tyskland skulle til fordel for de allierede og associerede hovedmagter give afkald på enhver suverænitetsret over de områder af Slesvig, nord for den grænselinje, der blev fastsat i overensstemmelse med ovenstående bestemmelse. De allierede og associerede hovedmagter ville overdrage Danmark de nævnte områder. I artikel 111 fastsattes retningslinjer for en særlig kommission, på 7 medlemmer, der skulle afstikke grænsen i marken.

Artikel 112 regulerede statsborgerforholdene, således at alle i det afståede område umiddelbart fik dansk indfødsret, dog således at personer tilflyttet senere end 1. okt. 1918 kun kunne få dansk indfødsret med tilladelse af den danske regering.

Artikel 113 indeholdt regler for option. Alle personer over 18 år, der var født i enten det område, der blev ved Tyskland eller det område, der blev overtaget af Danmark, fik optionsret, og de skulle inden 12 måneder flytte til den stat, de havde valgt.

De finansielle bestemmelser gik i korthed ud på, at Danmark skulle overtage en forholdsmæssig andel af den tyske statsgæld pr. 1. aug. 1914. Danmark skulle mod erstatning overtage alle ejendomme og besiddelser tilhørende det tyske rige og de tyske stater. Det blev nærmere defineret som kronens, rigets og staternes samt privatejendom tilhørende den tidligere tyske kejser og andre kongelige personer.

Det punkt som i maj-juni 1919 optog sindene frem for alle andre, var bestemmelsen om, at der skulle stemmes i 3 zoner og ikke som man i offentligheden var indstillet på i 2. Meddelelsens chokagtige virkning kan belyses ved mange citater fra dengang.

»Som et lyn fra en klar himmel kom slaget; de allierede har bestemt, at hele Slesvig ned til Danevirke-Slien skal stemme i 3 afdelinger. Det er ubegribeligt, ufatteligt; vi ved hverken ud eller ind; hvem har gjort forandringen og hvornår? Er det virkelig Collin og madame de Quirielle, vi kan takke derfor? Man fatter ikke, at de allierede er gået bort fra alle bestemmelser og forudsætninger, som var tagne af timandsudvalget, og som var accepteret af vor delegation. Til Bernhoft har man altid forsikret, der var ingen ændringer foretaget, alt blev som Danmark ønskede. Det er rigtignok et nederlag, å, hvor er jeg bedrøvet og arrig, sikken ståhøj og sikken kamp der vil blive hjemme, både i Danmark og i Slesvig, og regeringen, hvor vil den blive rasende. Hvad er så al tale om retfærdighed fra alle de allieredes side, når de blot for at ydmyge Tyskland vil give os meget mere, end vi vil have.« Sådan skrev H. V. Clausens frue, Cathrine Clausen, i sin dagbog den 8. maj 1919 [1].

Samme dag skrev Bent Holstein fra Paris til I. S. Vanggaard [Fr. v.J »Jessen var paf. Han havde ingen anelse om, at der skulle være afstemning i tredje zone, Bernhoft endnu mindre«. »De har sejret«, sagde Jessen, »og det er en smuk sejr for Dem og Deres, jeg tror ikke mindst, De kan takke den danske regering for den«. Deri var jeg ikke ganske enig med Jessen. »Men hvad vil der nu ske hjemme, hvorledes vil regeringen tage dette?« spørger Jessen; hertil siger jeg,... at enten falder regeringen, eller også må den slå en mere eller mindre elegant saltomortale« [2]. Disse to udbrud er velegnede til at illustrere reaktionen i de to modstående lejre, da fredsforslaget blev offentliggjort.

Ovrraskelsen var fuldkommen. Ingen af de ledende danske politikere var forberedte på slaget. Regeringen og specielt den tempera-

mentsfulde Erik Scavenius blev rasende over tilføjjelsen af en 3. zone. Om dette problem samlede sig i den følgende tid al opmærksomhed, således at fredsforslagets andre bestemmelser ikke blev studeret med tilstrækkelig opmærksomhed, og det blev f.eks. ikke i tide opdaget, at stemmeretsreglerne var blevet ændret en smule, så alle i afstemningsområderne fødte fik stemmeret, selvom de ikke var bosat der. Det blev til stor fordel for den tyske part. Bestemmelserne om Kieler-kanalen kunne ikke vække opsigt, fordi kun få i Danmark vidste, hvad der var gået forud. Bent Holstein var meget skuffet over dem, men i jubelen over at der skulle være afstemning i en 3. zone, overså Danevirkemændene, at deres store kombination om magternes interesse i Østersøen og adgangen dertil gennem Kieler-kanalen og den dermed forbundne interesse for 3. zone hvilede på sand. Derimod var der en anden bestemmelse, som de så på med stor tilfredshed, nok skulle folkeafstemningen lægges til grund, men grænselinjen skulle drages efter forslag af en international kommission, der også skulle tage hensyn til geografiske og økonomiske forhold. Det gav et stort spillerum, når den endelige grænselinje skulle fastlægges. Denne bestemmelse bekymrede regeringen og dens partier, ikke mindst da fredsforslaget havde vist, hvor lidt hensyn de allierede magter mente at burde tage til Danmark.

Indføjjelsen i fredstraktaten af en 3. zone krævede en reaktion fra den danske regering. Bestemmende for den videre fremgangsmåde, blev det telegram fra Paris af 7. maj, hvori gesandten gav meddelelse om 3. zone. Det sluttede: »Vi tillader os at henstille en udtalelse fra regering og rigsdag om, at de står fast på det hidtilværende grundlag og ikke vil godkende indlemmelse i Danmark af egne, som aldrig, fra den tid modsætningen mellem dansk og tysk blev bevidst, har vist spor af dansk nationalføjjelse.« Det var undertegnet Bernhoft, men når der siges »vi«, kan man rolig gå ud fra, at H. V. Clausen var ophavsmanden til telegrammet. H. V. Clausen fandt en ny rigsdagsudtalelse nødvendig, men man kunne også have ræsonneret på den måde, at grundlaget i Danmark ikke var ændret, at den tidligere rigsdagsbeslutning stod ved magt, og at regeringen derfor uden videre kunne instruere sin repræsentant om at meddele fredskonferencen, at Danmark ikke ønskede afholdt en folkeafstemning i 3. zone; men regeringen fulgte telegrammets tilskyndelse vel i tillid til, at den kunne regne med rigsdagens støtte. Medens Erik Scavenius kort forinden havde bebrejdet H. V. Clausen, at han anlagde taktiske betragtninger med henblik på chauvinisterne i

Danmark, så var billedet nu totalt forandret. Gesandtskabet i Paris var pludselig blevet det sted, hvor der kunne anlægges taktiske synspunkter m.h.t. regeringens fremgangsmåde. H. V. Clausen ønskede en udtalelse fra regering og rigsdag, og man fulgte uden videre hans tilskyndelse.

Aktionen indledtes den 9. maj med et møde i rigsdagspartiernes forhandlingsudvalg. Her fremsatte Erik Scavenius forslag til et telegram præget af den ophidsede stemning med præcisering af det danske standpunkt, men hvor der også taltes om de fra Danmark udgåede intriger. Telegrammet sluttede med en indtrængende anmodning til fredskonferencens præsident, om at konferencen ville tage hensyn til Danmarks ønsker om at undgå en afstemning i 3. zone. Den støtte, regeringen havde håbet på at få fra partierne, var så som så, men alligevel blev dagen regeringens. Rigtignok blev udtrykkene efterhånden af dæmpede; men der blev konstateret et flertal mod 3. zone. Venstrelederen Niels Neergaard tog et klart standpunkt og fastholdt det. Han havde været Venstres delegerede på turen til Paris, og han følte vel også sin egen ære gået for nær ved det mummespil, det offentlige Danmark havde været udsat for. Den konservative repræsentant, Alexander Foss, var lidt vegere, men til at begynde med anerkendte også han målet, at undgå at få for mange tyskere med til Danmark. Partierne drøftede i løbet af eftermiddagen deres stilling. Her deltes vandene. I det konservative folkeparti blev der flertal for ikke at protestere. Partiet mente, at en protest ikke alene ville blive virkningsløs, men også kunne medføre fare for at blive misforstået og fremkalde mistillid. Det var i realiteten en accept af 3. zone. Men Venstre støttede til en vis grad regeringen; indenrigsminister Ove Rode og forsvarsminister P. Munch kom stærkere ind i diskussionen, mens den iltre Erik Scavenius holdt sig lidt mere tilbage, et endeligt resultat blev dog ikke nået. P. Munch foreslog, at der blev sendt et foreløbigt telegram til gesandten: »Regering og rigsdag fastholder sit tidligere fastslåede standpunkt. Nærmere meddelelse følger.« Hertil bemærkede den gamle Herman Trier meget rigtigt: »Et pålæg til gesandten om at handle i overensstemmelse med det førhen udtrykte standpunkt må være nok«, men Ove Rode replicerede: »gesandten må have svar på sit spørgsmål«, og P. Munch sagde: »at sige, at regering og rigsdag står på det gamle standpunkt, er ikke nok. Gesandten har rettet et spørgsmål og ønsker en instruks.« I referatet hedder det tilsidst: »Under nogen uro og spredte bemærkninger sluttede forhandlingen, idet der var stemning for, at der til gesandten afsendtes

et telegram som det af forsvarsministeren foreslåede.« Med telegrammet havde de facto de ansvarlige organer i Danmark taget afstand fra 3. zone, men en formel rigsdagsresolution forelå ikke [3].

I angst og bæven havde Vanggaard, som den folketingsmand af Venstre der var dybest engageret i Danevirkebevægelsen, fulgt forhandlingernes gang. Han var overrasket over den fasthed, der prægede N. Neergaard og citerede ham for følgende udtalelse i et partimøde den 9. maj: »Man må betragte en afstemning i 3. zone som en ulykke. Det er farligt, når der er udsigt til, at man i 3. zone stemmer for Danmark. Det vil være til ejendomsbesiddernes fordel. Der er ved at udvikle sig en slesvig-holstensk bevægelse, som ønsker denne afstemning. Den tanke sammen med frygten for fremtidens skatter vil bevæge folket til at stemme for Danmark. At det vil være en ulykke for os, er vi alle enige om.« Neergaard regnede i givet fald med 11-12 tyske rigdagsmænd. Den alvorligste risiko ved at få 3. zone til Danmark var netop den politiske indflydelse, som et tysksindet parti ville få på rigsdagen. Denne risiko ville Vanggaard dog aldrig anerkende. I den givne situation kunne han kun anbefale på partimødet at tage sagen med ro: »Der var ingen grund til at ynkes over de radikale, og udenrigsministerens ophidselse gik nok over, der var ingen mening i det jag, der nu kom fra regeringen. Når vi havde sovet på det nogle gange, så det hele måske anderledes ud . . . det kunne være tidsnok at protestere, når vi så afstemningsresultatet . . . Men når jeg gav mine udtalelser den refererede form, var det selvfølgelig af taktiske grunde. - Skulle jeg uden hensyn til stillingen have foreslået noget positivt, da skulle det have været et takke-telegram til ententen.«

Det var ikke de ledende venstrepolitikeres ønske at skabe regeringen vanskeligheder ved denne sag. Da den 9. maj var gået til ende fandt Vanggaard, »at regeringen havde vundet den første betydelige sejr. Der var med samtlige partirepræsentanters billigelse afsendt et telegram, der i virkeligheden var en protest. . . man havde ved de hensynsløse tag bagbundet Venstre. . . Jeg var næsten syg af harme, spænding og skamfuldhed. Uden sammenligning er den 9. maj og så den 12. maj de uhyggeligste dage, jeg kan mindes at have tilbragt på rigsdagen« [4].

Den 12. maj holdt rigsdagspartierne et lukket møde. Ved mødets begyndelse fremlagde statsminister Zahle et udkast til en resolution, der var stærkt neddæmpet især i forhold til den aller først forelagte, men også i forhold til den noget mere modererede form, som resolu-

tionen havde fået under forhandlingernes forløb. Der stod dog stadig, at »en afstemning syd for den af delegationen anbefalede grænse ikke stemmer med Danmarks interesser. Disse egne bebos ikke af danske slesvigere, men af en befolkning, der siden modsætningen mellem dansk og tysk blev bevidst, aldrig har vist spor af dansk nationalfølelse, men tværtimod ofte en tyskhed, der fremtrådte udpræget danskfjendtlig. Til klarlægning af de nationale forhold i disse egne er derfor en afstemning unødvendig.« Man havde grebet tilbage til H. V. Clausens formulering. Men end ikke denne modererede resolution kunne regeringen få tilslutning til. De konservative fandt det rigtigst intet at foretage sig. Landstingsmand Alexander Foss motiverede det konservative standpunkt. Han havde været med i delegationen i Paris i marts 1919, men den enighed, der da var lagt for dagen, følte han sig ikke længere forpligtet over for, og han så en chance for at unddrage regeringen den støtte, som det konservative parti hidtil havde givet denne i den sønderjydske politik. Han stillede spørgsmålet, om det at inddrage 3. zone under afstemningsområdet betød brud på de principper efter hvilke en afstemning skulle finde sted. Han opstillede en subtil sondring, idet han udtrykte, at de områder der stemte for Danmark ikke uden videre kunne kræve optagelse i Danmark. »Vi på denne side af den gamle grænse må have mindst samme ret til at tale med. Men når det drejer sig om at opnå afstemningsret i forhold til Tyskland og i forhold til den sejrende entente, vil man efter mit skøn ikke kunne bestride, at den afstemning, der her er tale om, er en anvendelse af nationalitetsprincippet og selvbestemmelsesretten.« Alexander Foss fandt det uklogt at søge traktatudkastet ændret, og han kritiserede udenrigsministeren, fordi denne nu forsøgte at få en ny udtalelse fra rigsdagen; »det havde jo vist sig, at intet af partierne tænkte på at forlade den beslutning, der var taget eller det standpunkt, som var fremført i Paris gennem partiernes delegerede.« På den baggrund erklærede Alexander Foss, at hans parti ikke under nogen form ville være med til en ny vedtagelse, som på nogen måde kunne blive lagt til grund for en aktion fra regeringens side, der med nogen ret kunne betegnes som en indsigelse eller protest.

Venstres ordfører, Niels Neergaard, fremsatte forslag til en resolution med en helt anden ordlyd: »Idet den danske rigsdag udtaler sin glæde over udsigten til, at den kommende fred vil bringe opfyldelsen af det danske folks nationale håb, fastholder man sin udtalelse af 23. okt.

1918 og sine ønsker om afstemningsområdet i Sønderjylland, som er fremsat over for de allierede og associerede magter i Paris af rigsdagens politiske delegation, hvilken talte medlemmer af alle politiske partier. Rigsdagen nærer fremdeles den opfattelse, at en afstemning på grundlag af disse ønsker vil give den bedste garanti for det danske folks nationale fremtid.«

Regeringen så hurtigt, at der ikke kunne skabes enighed om det af statsministeren forelagte udkast, men i al sin vaghed betød Neergaards forslag dog en afstandtagen fra 3. zone, og man kunne efter den tale Alexander Foss havde holdt håbe på, at de konservative kunne gå med til Neergaards forslag; mødet blev suspenderet for at søge frem til en fælles erklæring, men de konservative ville ikke gå med. Regeringspartierne og Venstre samt den konservative L. V. Birck vedtog derpå Neergaards forslag, Vanggaard undlod at stemme, medens de konservative fremkom med en mindretalsudtalelse: »Det konservative folkeparti, der fastholder sin medvirken gennem sine delegerede i den politiske delegations virksomhed i Paris, må, efter at der foreligger en beslutning af fredskonferencen - i fredsforslaget - om afstemning i den 3. zone af Slesvig, anse det for ubetimeligt, at der i denne anledning vedtages nogen ny udtalelse af rigsdagen.«

På den måde blev 3. zone accepteret af de konservative. Neergaards forslag fik inden vedtagelsen en lille tilføjelse om, at også nordslesvingerne havde været med i delegationen til Paris. Af de konservative stemte som nævnt L. V. Birck med regeringen og Venstre. I sin motivering for at støtte Neergaards resolution udtalte L. V. Birck, at der havde været en anden måde for regeringen at klare situationen på, nemlig ved at tilbyde et samlingsministerium. »Det havde været det rigtige svar i dette øjeblik og det værdigste svar. Hele den kontroversielle debat, som har været ført her, i hvilken partiånden ganske tydeligt har skinnet igennem både fra den ene og fra den anden side, viser, at det danske folk og den danske rigsdag trænger til i regeringen at have et fælles organ for sine meninger, idet partihensynene ellers alt for let virker ødelæggende ind og får os til at gøre ting, som vi ikke skal gøre. Jeg tror, at både indadtil og udadtil ville mænd som - jeg beder undskyldte, at jeg nævner navne - proprietær Piper, hr. I. C. Christensen og hr. Neergaard stå som garant, der kunne sætte regeringen i stand til at gøre de ting med tryghed, som den under andre forhold kun gør med frygt og bæven« [5]. Det bemærkes, at L. V. Birck ikke nævnte

Alexander Foss, som en af mændene i det ministerium, han ønskede.

Hvorvidt L. V. Birck har været informeret om interne regeringsforhandlinger i disse dage, lader sig ikke oplyse, men de facto var problemet om et samlingsministerium fremme i regeringens overvejelser parallelt med forhandlingerne om en stillingtagen til 3. zone.

Da regeringsmedlemmer den 9. maj drøftede telegrammet fra Bernhoft om en udtalelse fra regering og rigsdag med repræsentanter for Venstre og de konservative blev ministrene, som tidligere nævnt, hurtigt klare over, at i al fald de konservative ikke ville være med til en protest, og de anså Venstres stilling for usikker. I et internt møde erklærede derefter Scavenius, at samarbejdet nu var sprængt, og at man måtte spørge sig selv, om regeringen havde styrke nok til at fortsætte. Rode var straks af den opfattelse, at ministeriet måtte træde tilbage, Brandes mente det samme, medens P. Munch anså det for helt udelukket nu at give op, og han fik kraftig støtte af Stauning. Den 10. maj var der ivrig debat om et samlingsministerium; en af de politisk interesserede, der i kulissen spillede en stor rolle for det radikale parti, var grosserer H. Heilbuth. Han anbefalede i en samtale med P. Munch et samlingsministerium. Heilbuth mente, at det var en god måde, hvorpå man kunne komme bort fra Rodes vanskeligheder vedr. kontrollen med forsyningerne, men P. Munch stolede ikke på de andre partier; i det afgørende øjeblik ville de gå til den forkerte side, mente han, og de ville stå meget stærkere, når de var med i ministeriet. Alle ministre, undtagen trafikministeren Hassing Jørgensen, Stauning og P. Munch, var for et samlingsministerium. Regeringen var tydeligt svækket ved den tilsidesættelse, den havde været udsat for fra fredskonferencens side; derfor måtte den også nøjes med en tam resolution [6].

Da rigsdagsresolutionen om 3. zone vel var vedtaget, fik tankerne om et samlingsministerium en anden drejning. Den 13. maj lod Rode en bemærkning falde til Munch om, at den logiske konsekvens af en forståelse med Venstre var et trestrengt ministerium. Brandes, Zahle og Scavenius sluttede sig til tanken, medens Munch og Stauning også var imod en trekantsregering. Resultatet blev dog, at Brandes skulle tale med I. C. Christensen. Det gjorde han 14. maj, men I. C. Christensen anså det for nødvendigt, at få de konservative med, og det var som situationen lå udelukket. Tråden blev ikke spundet videre [7].

Kort tid senere blev muligheden for en trekantregering definitivt torpederet, idet Erik Scavenius gengav indholdet af en privat samtale,

som han havde haft med I. C. Christensen, da de engang i sommeren 1917 traf hinanden på Smedelinjen. I. C. Christensen havde spurgt, om man ikke kunne rejse det nordslesvigske spørgsmål over for Tyskland, men Scavenius havde afvist tanken som farlig, idet tyskerne kunne stille forslag om en nærmere tilknytning [8]. I. C. Christensen brød sig ikke om at blive mindet om sit tidligere syn på forholdet til Tyskland.

Sammenligner man den vedtagne resolution af 12. maj 1919 med regeringens udkast af 9. maj, ligger den afgørende forskel deri, at der *ikke* blev udtalt en forhåndsprotest mod at modtage 3. zone, hvis de allierede ønskede at opretholde forslaget om en afstemning i zonen. I det første udkast hed det: »Den danske stat ville. . . ikke kunne anerkende og modtage som dansk denne befolkning, hvis indlemmelse i Danmark ville skaffe et tysk element i landet af en vægt, der ville være uforenelig med Danmarks vitale interesser nu og i fremtiden«; i den vedtagne resolution: »at rigsdagen fremdeles nærede den opfattelse, at en afstemning på grundlag af de hidtil fremsatte ønsker ville give den bedste garanti for det danske folks nationale fremtid.« I realiteten var dette nok en protest, men den foregreb, i modsætning til det første udkast, ikke den situation, som ville foreligge, hvis de allierede trods alt opretholdt kravet om afstemning i 3. zone.

Rigsdagsresolutionen måtte formelt meddeles fredskonferencen, men den var så kortfattet, at den krævede en nærmere begrundelse. Da fik Erik Scavenius den idé, at bruge Neergaards tale i rigsdagspartiernes lukkede møde den 12. maj til dette formål. I et telegram den 14. maj forklarede Scavenius nærmere for Bernhoft, at argumenterne i talen kunne bruges, men Neergaard måtte ikke citeres, da udtalelserne var fremsat i et fortroligt rigsdagsmøde [9]. Talen blev in extenso og til gesandstens store forskrækkelse sendt i klartekst, d.v.s. de franske telegrafister kunne læse den og overgive den til den franske regering. Neergaard havde i sin tale omtalt gesandtskabets telegram af 9. maj på en måde, som H. A. Bernhoft ikke brød sig om, at franskmændene skulle få kendskab til. Neergaard havde sagt, at »Venstre i høj grad var imod at fremkomme med en udtalelse, som den gesandten ønskede i sit telegram, en udtalelse, som bandt os til at nægte at modtage den 3. zone. Dette ville være en foregriben af begivenhederne, som efter vor mening ville være i højeste grad uklog.« En sådan passage måtte gesandten naturligt nok ønske holdt fortroligt.

Telegrammet med Neergaards tale var den første reaktion, som ge-

sandt og H. V. Clausen modtog hjemmefra. Fru Clausen refererede dens modtagelse i dagbogen under 14. maj. - »Kommet telegram hjemmefra kun indeholdende Neergaards tale på det hemmelige møde, intet om hvad regeringen har gjort, men af Neergaards tale ser vi, at der har været en skarpere formet protest fra de radikale og socialdemokraterne, men de har måttet opgive den, da de ikke har kunnet få Venstre med, og så bliver det til den vege Neergaardske resolution, som egentlig intet siger, men tager mod de allieredes tilbud om 3. zone. Vi alle meget skuffede, havde bestemt ventet protest. Bernhoft meget vred over, at hele Neergaards tale, hvor han siger, at Bernhofts protest er for skarp, er kommet frem i telegram og kan læses af franskmændene; de vil dertil sige, se, se, Bernhoft er mere tyskvenlig, mere skarp imod os end selve hans regering. Telegraferet hjem om lov til at rejse hjem«[10].

Bernhoft beklagede sig over, at ministeriet ikke havde sørget for, at Neergaards omtale af gesandtskabets henstilling var blevet telegraferet i chiffer. »Jeg anser min stilling i Paris derved for undergravet, idet jeg nu står som mere tyskvenlig end den danske regering, mod hvilken uviljen er stigende. Udenrigsministeriet umuliggør åbne udtalelser, når man ikke er sikker på hemmeligholdelsen deraf. De bedes telegrafere bemyndigelse til Clausens hjemrejse«[11].

Den 15. maj kom til Paris det telegram, som Neergaards tale nærmere skulle forklare, og Bernhoft meddelte så den 16. maj hjem, at han afventede instruks, før han henvendte sig til fredskonferencen. Samme dag afsendte Scavenius et lakonisk telegram: »Instruksen er rigsdagens resolution og de argumenter, De yderligere er i besiddelse af med hensyn til det danske folks opfattelse af, at en større tysk befolkningsindlemmelse ville blive en uoprettelig ulykke for Danmark«[12]. Denne »instruks« nåede dog først til Paris den 18. maj, da havde gesandten og H. V. Clausen ikke desto mindre udformet og den 17. afsendt en skrivelse til præsidenten for fredskonferencen, som indeholdt de danske betænkeligheder ved en afstemning i 3. zone, men »uden at der dog kan siges at foreligge protest eller noget krænkende eller noget skarpt over for ententen«[13]. Kun for en formalistisk betragtning var denne skrivelse ikke en protest, reelt var den det. I Paris var man ikke et øjeblik i tvivl om den danske regerings opfattelse. En række danske ministertaler, der blev holdt i disse uger, var derudover vidnesbyrd om regeringens holdning, og de blev, som det var hensigten, opfattet som protester.

I maj 1919 gennemlevede Danevirke-folkene en periode af triumf, medens deres modstandere så fremtiden imøde med angst og bæven. Det gjaldt ikke mindst H. V. Clausen i Paris. På hans anmodning om at blive hjemkaldt kom der det svar, at man gerne ville høre begrundelsen for hans ønsker. Ifølge fru Clausens dagbogsnotat, var begrundelsen den, at der ikke var mere at gøre, »men da der ingen protest kom mod 3. zone hjemmefra, så kan det jo ikke nytte, vi hernede protesterer. Nu synes Victor imidlertid, at det er hans pligt at blive og stive kammerherren af, få ham til at handle og gå til de øverste.« (24. maj). Bernhoft gjorde sig da også de hæderligste anstrengelser for at sprede kendskab til den danske argumentation, og H. V. Clausen arbejdede febrilsk med alternative muligheder, der skulle afbøde det værste. Han drøftede den 30. maj 1919 med bankdirektør Glückstadt (der varetog Danmarks finansielle interesse ved fredskonferencen) og med Bernhoft den mulighed, at man kunne få de allierede til at afvente afstemningen i 2. zone og først derefter træffe bestemmelse om, hvorvidt 3. zone i det hele taget skulle stemme; en afstemning her skulle være afhængig af, om afstemningen i 2. zone havde givet dansk flertal helt ned til grænsen for 3. zone. »Den foreslåede plan vil for ententen have den fordel, at den ikke blamerer sig, hvis 2. zone stemmer tysk«, skrev fru H. V. Clausen. For øvrigt havde Wall haft samme tanke allerede før fredsforslaget var kendt [14].

Den 2. juni telegraferede Bernhoft hjem for at få bemyndigelse til at fremsætte dette forslag, men med den tilføjelse, at »dette fremby der dog den store betænkelighed, at vi bliver bundet til at acceptere afstemningen i 3. zone, hvis betingelsen opfyldes«; Scavenius svarede på sin kategoriske facon: »Som De selv er opmærksom på, ville et dansk forslag om forandring vedrørende traktatens bestemmelser om afstemning i 3. zone vanskelig kunne undgå at blive en accept. De bør derfor afholde Dem fra at komme ind på den tanke, men fastholde ønsket om at undgå afstemning i 3. zone. . .«[15].

Overraskelsen over, at der skulle være folkeafstemning også i en 3. zone var ikke mindre i Sønderjylland end i kongeriget. Både danske og tyske måtte nu her tage bestik af den nye situation.

2. Striden om 3. zone i Sønderjylland

I de første måneder af 1919 havde de stridende parter i Vælgerforeningens tilsynsråd gang på gang sluttet forlig. Men modsætningerne omkring 3. zone var så skarpt optrukne, at ethvert kompromis her var udelukket.

Den 13. maj skrev H. P. Hanssen i Hejmdal: »Indadtil står vi over for en dybtgående splittelse, som utvivlsomt vil dele det danske folk syd og nord for den nuværende grænse i to hårdt kæmpende lejre, indtil afgørelsen er falden.

Vi har hidtil søgt at undgå denne kamp ved at strække os så vidt, som vor overbevisning om, hvad hensynet til vort folks og vort fædrelands fremtid ubetinget kræver, har tilladt. Men grænsen er nu nået. Efter de sidste tildragelser betragter vi enhver yderligere eftergivenhed som urimelig og uforsvarlig. Tilbage er kun kampen for vor ærlige overbevisning om, hvad vor folkestammes, vort folks og vort fædrelands velfærd kræver.«

Redaktør Ernst Christiansen svarede den 15. maj i Berlingske Tidende: »Skal vi have denne kamp, så viger jeg ikke tilbage for den. Vi har ikke været ordførere for nogen dansk anneksionspolitik, men handlet efter pligt og samvittighed. Jeg ville aldrig slippe følelsen af at have forrådt min egen overbevisning, forødt et livs kamp, alle de frøkorn redaktør Jessen bragte til at spire, om jeg ikke til det yderste anspændte vilje og evne for at vinde det tabte tilbage.« Redaktør Christiansen betonedede, som så mange andre, at der kun var tale om en afstemning, hvis resultat så måtte være afgørende, medens modparten mente, at de motiver, der kunne få folk i 3. zone til at stemme dansk, intet havde med et dansk sindelag at gøre, og at det var en sindelagsgrænse, man ønskede; men der lå vel også hos modstanderne af 3. zone en frygt for, at storpolitiske omstændigheder kunne føre til at zonen blev indlemmet i Danmark, selvom den ikke viste et dansk flertal.

Som rigsdagen tog stilling til 3. zone blev spørgsmålet også genstand

for indgående overvejelser i Den nordslesvigske Vælgerforening. 10 medlemmer af den såkaldte Flensborg-retning krævede den 26. maj tilsynsrådet indkaldt med den begrundelse, at Vælgerforeningen blev taget »til indtægt for modstanden imod de allieredes afgørelse i vort grænse-spørgsmål« [16]. Indkaldelsen skete telegrafisk og mødet kunne holdes allerede den 30. maj.

En af de ledende inden for Flensborg-retningen, redaktør A. Svensson, skrev samme dag i sit blad *Danskeren*: »Vi er ikke Danevirke-tilhængere, omend vi finder det meningsløst og ubilligt at modarbejde afstemningen i 3. zone. Vi forbeholder os vor endelige stilling med hensyn til bedømmelsen af det eventuelle afstemningsresultat og de konsekvenser, som i så fald bør drages deraf.« Selvom den principielle forskel på de to retninger således stadig bestod, arbejdede Danevirke-tilhængere og Flensborgfolk dog i den følgende tid så nært sammen, at oppositionen i Vælgerforeningens tilsynsråd stod som en enhed udadtil.

Da Ionas Collin hørte om dette møde, skrev han 27.5.1919 et langt brev til Ernst Christiansen for at understrege, hvad han dagen i forvejen havde sagt til Peter Grau, at Vælgerforeningen måtte vedtage en ufortolkelig udtalelse om ønskeligheden af afstemning i 3. zone. Dermed »ville man have brudt det stadige postulat om »den danske regerings og rigsdags og de danske sønderjyders enighed« imod 3. zone. Men den må endelig være klar og ren i sin form, så den ikke kan bortfortolkes.« Ionas Collin havde desuden et videre mål. »Jeg synes jo, at De står så stærkt, at De måtte kunne styrte H. P. Hanssen; men ulykken er vel, at hans folk overhovedet ikke hører, hvad der bliver sagt og hvilke nye oplysninger, der foreligger, men kun spørger: Hvad siger Hans Peter? De ved bedre end jeg, *hvor* skarpt man skal angribe; jeg personlig ville være tilbøjelig til at køre op med hele vort artilleri«, og så kom hele H. P. Hanssens »synderegister«. Han havde engang udtalt sig for Danevirke-linjen, men havde ændret holdning, han havde godkendt Rubin-artiklen, det var udtryk 1) for tvetungethed og 2) politisk uduelighed, som organisator var H. P. Hanssen dog dygtig. Han havde troet på Tysklands sejr og havde haft vedvarende mangel på tro på ententens effektive sejr, altså han havde vedvarende haft en »orientering mod syd«. Det var ubegribeligt, at han ikke i tide havde stillet sig velvilligt til ententen, han havde stemt for krigsbevillinger, og hans Parisertur og referater derfra viste yderligere hans mangel på evne som politiker, Collin havde kun hørt nedsættende ord om det officielle danske

Standpunkt. Det var en dumhed, at H. P. Hanssen havde godkendt Oktoberadressen, en henvendelse til det tyske folk på et tidspunkt, da Tyskland var slået ud, altså et fallitbo uden hovedkreditor - og dette i en form, som viste hans mangel på national værdighed. Yderligere mente Collin, man kunne bebrejde ham hele hans intime samarbejde med det danske ministerium, med hele den klike, som havde stået fjendtligt over for den sønderjyske sag. Fra en kilde i indenrigsministeriet vidste Collin, at H. P. Hanssens svigersøn Kresten Refslund Thomsen var udset til amtmand, men det måtte ikke vides, at oplysningen kom fra Collin, for det kunne stoppe denne kilde til efterretninger. Endelig påstod man, at H. P. Hanssens nærmeste familie var engageret i jordkøb ved Aabenraa, baseret på, at Flensborg ikke kom med, men det vidste Collin dog ikke med sikkerhed, men ville gerne have det oplyst. Til slut skrev han: »Ja, dette brev blev jo egentlig et anklageskrift mod H. P. Hanssen, og kan De bruge dets bestanddele, skulle det kun glæde mig, men der er jo kun meget lidt nyt deri. Jeg håber, at De inden mødet modtager under en eller anden form en udtalelse fra Wall om, at han og hans venner ville være loyale danske undersåtter. Jeg har ladet en fælles ven tale med ham derom. - Om vaklen hos ententen er der efter alt, hvad jeg ved, ikke tale.« Brevet blev taget med over grænsen samme dag af stud. jur. Tage Jessen, en søn af redaktør Jens Jessen [17].

Før mødet i Vælgerforeningen den 30. maj fordelte mindretalsgruppen rollerne. Kloppenborg-Skrumsager fremsatte og motiverede et forslag til en resolution, A. Svensson førte et hovedangreb mod H. P. Hanssen, medens Ernst Christiansen sekunderede. Kloppenborg-Skrumsager var ordrig og vidtsvævende. Følgende citat kan karakterisere hans oplæg: »Det er med vemod, vi mindes de tider, da landet faldt fra hinanden. Men vi glemmer ikke Absalon og Valdemar den Store; det var stormænd, der arbejdede på at samle, drev samlingspolitik. Dengang talte man ikke om fordel og fare ved det; man ville samle. Ad frivillighedens vej kan vi nu vinde tilbage, hvad vi har tabt, og et sådant tilbud må vi tage imod. Når vi lusker udenom, svinder kræfterne og karakteren tager skade. Der kræves ikke diplomatiske manøvrer, men Danmark skal vinde det tabte tilbage ad frivillighedens vej. Den offensiv må vi tage op; den kan vi ikke undvære. Vi står ikke alene med et ansvar over for nutiden, men også over for fremtiden.« Den resolution, han forelagde, havde følgende ordlyd: »Vælgerforeningen fastholder

selvbestemmelsesretten, som den eneste vej til en forsvarlig løsning af grænsespørgsmålet og udtaler med hensyn til 3. zone som sin opfattelse: Den har fuld tillid til ententemagternes ordening og er forvisset om, at vor sag ordnes på den bedste måde gennem den afgørelse, der træffes af fredskonferencen. Der bør før afstemningen tilvejebringes fuld klarhed blandt befolkningen over, at der gennem et flertal for Danmark tilkendegives vilje til at gå ind i det danske folk som fuldt loyale statsborgere.«

Nis Nissen førte ordet for Aabenraa-retningen og fremsatte ligeledes et resolutionsforslag: »Idet vi bringer de allierede og associerede magter vor dybfølte tak for den varme interesse og store velvilje hvormed de omfatter det sønderjyske spørgsmål, slutter vi os til den danske rigsdags resolution af 12. maj 1919.«

Mødet i tilsynsrådet den 30. maj 1919 blev omhyggeligt refereret af repræsentanter for begge retninger. I Ionas Collins arkiv findes et referat udarbejdet af redaktør L. P. Christensen, Flensborg Avis, og i Landsarkivet findes redaktør Niels Hansens referat. Rigtignok kritiserede Emst Christiansen L. P. Christensens referat, fordi det ikke gav tilstrækkelig indtryk af, at Flensborg-retningen rejste anklager, og at H. P. Hanssen veg udenom, og yderligere var der et hul i referatet af Svenssons tale.

I debatten kørte redaktør Svensson frem med hele det artilleri, som også Ionas Collin havde henvist til. En hel del nordslesvigere ville ikke stå som medgaranter for den danske regering, der var præget af tyskerkursen, sagde han. Dansk udenrigspolitik havde været alt for ensidigt orienteret mod syd. Rubin-artiklen var et eksempel herpå. I den taltes hånligt og affejende om vort store og herlige håb. Aage Friis havde oplyst, at det var H. P. Hanssen, som havde fremkaldt artiklen og ønsket den skrevet, sagde Svensson. Det protesterede H. P. Hanssen straks imod, men Svensson gik uanfægtet videre med en omtale af de uofficielle forhandlinger om en dansk-tysk ordening i okt. 1918 og om oktoberadressen, hvor han kunne henvise til en skrivelse af 28. oktober 1918 til formændene for de sønderjyske foreninger i Danmark om, at oktoberadressen var ønsket og fremkaldt af H. P. Hanssen og en repræsentant for Vælgerforeningen. »Der går i denne politik stadig et navn igen, der har haft en uheldsvanger indflydelse. Det er Aage Friis. Slagen med blindhed fører han en uværdig kurs. Den må vi idag tage afstand fra. Før krigen kunne der måske være mening i det, men nu, da Tysk-

land ligger slagen, er det meningsløst. Denne politik er meget uheldig i øjeblikket; den indeholder nålestik over for de allierede og kan få uheldsvangre følger for os« . . .

H. P. Hanssen nøjedes efter dette indlæg med at henvise til, at yderligere 11 talere havde indtegnet sig. Blandt dem var også Ernst Christiansen. Han førte et forsvar for Ionas Collin og sig selv mod påstanden om illoyalitet og lyssky virksomhed. Tværtimod hævdede han, at arbejdet for 3. zone havde været i overensstemmelse med Vælgerforeningens resolutioner. Han citerede oktoberadressen i sin første udformning og oplæste den skrivelse af 28. oktober 1918, som Svensson havde henvist til, hvor Aage Friis, H. V. Clausen og H. L. Møller havde taget H. P. Hanssen til indtægt for oktoberadressen. Ernst Christiansen nævnte også, at H. P. Hanssen havde undladt at tage hensyn til henvendelser fra den Collin'ske kreds om ententens syn på sagen Der kan her være anledning til at gøre den lille bemærkning, at Collin egentlig mente, at han repræsenterede ententens opfattelse. I betragtning af at han ikke havde nævneværdige kontakter i det engelske gesandtskab og begrænsede i det amerikanske, var det en stærk overdrivelse, men frem for alt var han en selvbestaltet repræsentant, også i forhold til det gesandtskab, han havde mest tilknytning til, det franske. Ernst Christiansen langede i sit indlæg stærkt ud efter H. V. Clausen og kritiserede den negative holdning, H. V. Clausen havde vist mod Flensborg ved at omtale den form, hans memorandum havde haft, før det blev offentliggjort i Nationaltidende i okt. 1918. Endelig citerede han et brev fra dr. Collin, hvori denne skildrede sin indsats i Paris: »Det var nødvendigt, at der forelagdes fredskonferencen loyalt og ærligt oplysninger om Mellemslesvig, om den økonomiske, praktiske, sproglige og nationale stilling der og om det danske folks stilling til Mellemslesvig. Min opgave i Paris var simpelthen den at forelægge faktiske oplysninger, og jeg er mig bevidst, at jeg ikke har fortiet noget, selv om det ikke talte i vor retning. At resultatet er blevet, som det er, skyldes vor sags rene, klare linjer og dertil det retsind og den klogskab, som præger de mænd, der er medlem af konferencen og dens kommissioner«, hed det i brevet.

Ernst Christiansen ville imidlertid ikke ind på, hvorledes kravet i 3. zone var blevet rejst »for at ikke endnu flere skal stemples som landsforræddere. Hovedsagen er, at kravet er rejst«, og videre hed det i L. P. Christensens referat til Collin: »Selvom de overvejende stemmer sig til Danmark af økonomiske grunde, må vi fuldt ud tage konsekven-

serne af afstemningen. Vi kan ikke overtage det ansvar, det ville være at skyde denne pligt fra os.«

H. P. Hanssen svarede nu på angrebene, idet han forklarede situationen omkring Rubin-artiklen, sit syn på den nationale grænse, og fremhævede, at 3. zone umuligt kunne falde ind under begrebet »tilstødende distrikter«. Han nævnte med respekt Lassen, Strukstrup og ligeså Cornelius Petersen, »men for et halvt år siden var han opstillet som tysk landdagskandidat. Han var dengang det tyske bondepartis mand. Han vil nu være loyal dansk statsborger, men dansk er han ikke. Den slags folk gør bedst i at være stille og stemme for os. Jeg vil ikke være med til at bryde staven over en sådan mand.« Derimod distance-rede H. P. Hanssen sig stærkt fra Mathias Hübsch, Edlef Petersen, Kollund og amtsforstander Clausen, Boy, Wall, Obdrup, og Fischer, Møllebro.

Men også H. P. Hanssen måtte den 30. maj 1919 regne med, at 3. zone nu var en kendsgerning. Han henviste til, at der havde været udsigt til at alle med fuld kraft kunne have været med til at opnå det bedst mulige udfald i 2. zone, men med agitationen for 3. zone var efter hans opfattelse det bedst mulige udfald i 2. zone vanskeliggjort. Men hvis man kunne regne med, at det var fornødent med et dansk flertal derved, faldt H. P. Hanssens betænkeligheder noget, og han sluttede: »Får vi en grænse ved Danevirke, må vi indrette os derefter. De har forspildt meget. Faren ligger over os, ligger ikke alene her og i Danmark, men også i Skandinavien. Der kan ødelægges meget samarbejde i Norden.«

Ved afstemningen om Kloppenborgs resolution stemte 22 for, 34 imod. De 34 vedtog derefter den resolution, der var fremsat af fhv. landdagsmand Nis Nissen. Det parlamentariske grundlag for regeringens sønderjyske politik var derved bragt i orden både i kongeriget og i Sønderjylland, men Flensborg-retningen, som den senere kaldtes, og som i den givne situation nærmest var en Danevirkeretning, havde i tilsynsrådet kunnet markere sin styrke, et mindretal på 22 mod et flertal på 34.

I bladet Danskeren kommenterede redaktør Svensson forholdet mellem de to retninger ved at karakterisere den resolution, der blev foreslået af Kloppenborg-Skrumsager. »Det er ikke en Danevirke-resolutions. Den er vedtaget af Danevirke-tilhængere og Flensborg-folk i forening, og der har gjort sig to synspunkter gældende. Man har for det

første ikke ment, at man efter den megen påberåbelse af selvbestemelsesretten kan sætte sig imod en afstemning, så langt der er gammel dansk folkegrund. Og man har frem for alt ikke ment det forsvarligt at modsætte sig en sådan afstemning efter at fredskongressen har taget bestemmelse om den.. . Der råder megen ængstelse over for en eventuel indlemmelse af landet ned til Danevirke. Vi deler selv, som flere gange tidligere fremhævet, en del af de betænkeligheder, der er kommet til orde. Men foreløbig er vi jo ikke så vidt. Hvad der foreligger er en hidsig modstand fra dansk side mod en afstemning, som vi principielt ikke kan have noget imod og mod en forholdsregel af de allierede. Denne modstand betragter vi som et stort fejlgreb. Og den har vi gennem Vælgerforeningen protesteret imod«[18].

Den overraskende meddelelse om, at der også skulle stemmes i en 3. zone satte naturligt nok gang i de lokale ledere syd for Clausenlinjen. Den 18. maj holdtes et møde i Agrtrup, hvor 10 sogne var repræsenteret. Her vedtog man at oprette en dansk forening. Den 1. juni mødtes man sammesteds, og denne gang var Cornelius Petersen med, og man ville nu undersøge muligheden for at danne en dansk forening for både 2. og 3. zone. Den 6. juni samledes 40 mennesker fortrinsvis fra 3. zone i Borgerforeningen i Flensborg. Her var stemningen yderst optimistisk. Den planlagte forening skulle have til formål at oplyse befolkningen i 3. zone om danske forhold, den skulle arbejde for en tilslutning til Danmark, således at 3. zone, om den stemte for Danmark, skulle gå op i den danske stat, 3. zone måtte på ingen måde komme til at danne en stat i staten.

2. og 3. zone inddeltes i 3 arbejdsdistrikter 1) Angel, 2) de frisiske egne og vesterhavsøerne og 3) højderyggen. Hvert distrikt fik et arbejdsudvalg på 5 mand, arbejdsudvalgene skulle finde frem til tillidsmænd. Hvis Tyskland underskrev fredstraktaten, ville man træde frem for offentligheden. Men da det næste store møde blev holdt den 26. juni var 3. zone slettet [19].

Også på tysk side bragte fredsudkastet lidenskaberne i kog. Den 18. maj holdt socialdemokraterne i de tre zoner et møde i Flensborg, hvor P. Michelsen gennemgik traktaten ud fra arbejderbevægelsens synspunkt. Fredstraktaten rettede sig ikke mod det gamle Tyskland, sagde han, men mod socialismen i Tyskland. Socialpolitikken og arbejderbeskyttelseslovene gøres umulige. Fredstraktaten var et bevis på, at den socialdemokratiske politik under krigen havde været rigtig, den førtes

på det grundlag, at denne krig var en forsvarskamp for det tyske folk og den tyske arbejderbefolknings eksistensbetingelser.

Traktatbestemmelserne om Nordslesvig anså Michelsen som en voldførelse af selvbestemmelsesretten. Imod dem måtte alle socialister, om de var tyske eller danske hæve deres røst. De som ikke gjorde det satte deres nationale følelser forud for deres socialistiske overbevisning. Han rettede voldsomme udfald mod dem, der for vindings skyld lod deres fædreland i stikken, og han fremhævede, at den danske sociallovgivning stod tilbage i forhold til den tyske, og at der i fredstraktaten ikke fandtes noget om, at Danmark ville overtage forpligtelsen m.h.t. renteforsikringsordningerne, og han kritiserede det danske retssystem. Det var der for så vidt al grund til, men det blev netop i 1919 grundigt reformeret.

Derefter fik repræsentanterne for de forskellige egne ordet. Richard Hempel fra Sønderborg skildrede den vanskelige situation, som socialdemokratiet befandt sig i i forhold til Den nordslesvigske vælgerforening og tvivlede på det rigtige i at deltage i afstemningen, der kun kunne føre til nederlag.

F. Bauer fra Flensborg så kun en mulighed for at undgå fredstraktatens frygtelige virkninger, og det var med alle midler at fremskynde revolutionen i de fjendtlige lande. »Vi må ikke vige tilbage for de nødværgemidler, hvormed de russiske kammerater førte deres sag, med agenter og bestikninger.«

Efter disse kraftige ord kom en stilfærdig bemærkning fra den senere socialdemokratiske landstingsmand Jørgen Møller, Haderslev. »Man må ikke tage nogen det ilde op, hvis han nu stræber tilbage til sin kultur og sit sprog.«

Murer Ewald fra Aabenraa ville komme med et sidste fortvivlelsens skrig rettet til partifællerne. Spørgsmålet om mad spillede ikke alene i de socialdemokraterne fjernt stående kredse en rolle, men også inden for partiets egne rækker, og han bad om større støtte.

Zimmermann fra Haderslev hævdede derimod, at partifællerne her ville stemme tysk, de var ikke modtagelige for flæskepropaganda.

Det kaldte Nagott fra Aabenraa frem, der ville fastholde, at de dansk-sindede partifæller havde samme ret til at stemme dansk som de tysk-sindede til at stemme tysk. »Her må gælde lige ret, thi også de tyske partifæller mister det internationale fundament, hvis de ubetinget går i brechen for formlen »tysk« «[20].

De forskellige egne særlige forudsætninger kommer godt til udtryk gennem de citerede debatindlæg, men man havde ikke drøftet fredstraktatens krav om, at arbejderrådene skulle opløses, og at de ikke hjemmehørende medlemmer af disse skulle fjernes fra afstemningsområdet, også dem der før 1. marts 1919 havde nedlagt deres mandat. Denne bestemmelse gav Adolf Köster anledning til at indkalde til et møde af arbejderrådernes forretningsudvalg i de tre afstemningszoner den 26. maj 1919. Der var repræsentanter fra Slesvig, Kappel, Husum, Tønning, Flensborg, Sønderborg, Tønder, Haderslev og Aabenraa.

Man forhandlede under den forventning, at freden snart ville træde i kraft, og at den allierede besættelse ville betyde et hårdt regimente. Man ville redde arkiverne. En repræsentant for Slesvig spurgte, hvordan rømningen var tænkt, om også familierne blev ramt; man kunne berolige spørgeren med, at der i traktaten kun var henvist til personer. Murer Ewald fra Aabenraa anbefalede, at de der måtte rejse, drog til Danmark; de kunne så tage kontakt med danske partifæller og vende tilbage, når afstemningen var forbi. Det fandt repræsentanten fra Tønning dog meget betænkeligt. Zimmermann fra Haderslev nævnte, at arbejderbevægelsens pionerer var tilvandrede. Han syntes godt om Ewalds idé, men mente ikke at danskerne ville give lov.

Man drøftede derpå bonderådernes stilling og fik oplysning om, at de i Sønderborg amt arbejdede lidet eller slet ikke i tysk interesse, men udelukkende i dansk, bl.a. foregik fordelingen af æg kun til den danske befolkning. I Aabenraa amt var bonderådet blevet opløst, og murer Ewald var en slags stedfortræder og måtte tage sig af alle klager vedrørende tvangsaflevering af landbrugsvarer. - I Haderslev amt fungerede bonderådet, men var kontrolleret af de danske.

Der blev ført en almindelig debat om det forkastelige i stemmestrejken i Nordslesvig, og dr. Köster kritiserede stærkt Det tyske udvalg for at have udsendt denne parole.

Repræsentanten for Tønning, Döls, kunne oplyse, at der foregik en livlig agitation for Danmark i Ejdersted. Man måtte regne med mange stemmer for Danmark både blandt bønder og arbejdere. Men der var forberedt en række tyske protestmøder, og dr. Köster kunne tilsige støtte til enhver form for propaganda. Wienecke fra Tønder var optimistisk på byens vegne, men i den nordlige del af amtet havde de dansk-sindede overvægten. Derimod var repræsentanten for Husum, Britt, pessimistisk, og hans kollega Lassen mente, at det så endnu værre ud

på landet. Et oplysningsarbejde var stærkt tiltrængt. Taleren advarede mod Detlef Thomsen, Vindert. Han mente ikke, han var en ærlig forkæmper for republikken, men at han faktisk agiterede for tilslutning til Danmark. Han havde vundet et vist fodfæste i Bonde- og landarbejderdemokratiet og i Bondeforeningen.

Endnu stod alt i det uvisse, men da man intet vidste om den internationale kommissions hensigter, måtte man hellere indrette sig på det værste, sagde dr. Köster, og Eduard Adler mente, at man igen måtte tænke på tiden under socialistloven i 1880'erne, men denne gang måtte ikke alene arbejderne, men også borgerne danne en hemmelig organisation, og man måtte have føling med hinanden. Adler forelagde en organisationsplan, dens indhold fik Köster til at bemærke, at det vel ikke behøvede at gå så galt, men Adler betonede, at apparatet måtte stilles på benene, så man ikke i en nødsituation skulle til at improvisere. Der var stemmer for at holde Det tyske udvalg ude og i stedet samarbejde med de borgerlige partier. Der blev på stedet udpeget tillidsmænd i de enkelte byer med henblik på de underjordiske kontakter. Til sidst trak dr. Köster de store linjer op. Rådsbevægelsen i Rusland var ikke slået igennem, og det var endnu uafklaret, hvordan det ville gå i Tyskland, men det nye demokrati, der skulle bygges op i Tyskland skulle ikke være som i England, Frankrig eller USA. Den nye tyske republik skulle blive et økonomisk og politisk demokrati, der ville overgå Frankrig og Danmark og de andre demokratiske lande. Tyskland lod sig ikke knægte, og man måtte stræbe efter at få den bedst mulige grænse i forhold til Danmark, men man måtte ikke behandle det tyske spørgsmål således, som Det tyske udvalg gjorde det, »vi må for vore kammeraters øjne fremstille den frie tyske socialistiske republik.« Han sluttede med at stille store offentlige arbejder i udsigt, og spørgsmålet om levnedsmidler ville blive drøftet med ernæringskommissæren for provinsen, socialdemokraten Schulz. Endelig sluttede han med håbet om, at de partifæller, der trods alt ville komme under Danmark, dér ville tage kampen for socialismen op til gavn for arbejderne i verden [21].

I maj måned 1919 måtte man også på den tyske side regne med, at 3. zone var inde i billedet og tage sit bestik derefter. Den endelige afgørelse var ikke truffet endnu. Tyskerne fremsatte modforslag til fredsforslaget og 3. zone spørgsmålet var et af de emner, der endnu kunne forhandles om i Paris.

3.3. zone-problemet i Paris

Den danske regerings reaktion mod 3. zone vakte stor opsigt i Paris. Franskmandene blev irriterede, medens det gik op for englænderne, at fredskonferencen ikke havde behandlet den danske regering med rimelig hensyntagen. Et medlem af den britiske delegation skrev den 11. maj 1919 til den engelske udenrigsminister. »Vort ansvar er stort, eftersom det er stormagterne - ikke Danmark - som har besluttet, at der skal være afstemning i Sydslesvig. Danskerne ønskede den ikke« [22]. Den 13. maj blev rigsdagens resolution af 12. maj kendt i Paris, og den gav anledning til, at Bent Holstein igen trådte i aktion. Han opsøgte sine bekendte i det franske udenrigsministerium, og de var efter Holsteins udsagn forbavsede og ilde berørte over, at partiet Venstre ikke havde fulgt samme linje som det konservative parti. For nærmere at forklare situationen udarbejdede Holstein et memorandum om den politiske situation i Danmark, som han den 20. maj afleverede i det franske udenrigsministerium. Han gav det også til den britiske sekretær i den belgisk-danske delegation Fullerton-Carnegie. Denne var ifølge Holstein også ilde berørt over Venstres holdning, men røbede et andet syn på 3. zone end franskmændene ved at udtale håbet om, at 3. zone ikke måtte betyde en politisk og national svækkelse af Danmark, hvortil Holstein svarede: tværtimod. Carnegie fandt, at det måske var en fejl fra konferencens side, at den ikke havde underrettet Bernhoft om afgørelsen m.h.t. 3. zone, hvad Holstein slet ikke kunne følge ham i. Så ville efter Holsteins mening resultatet være blevet forpurret [23].

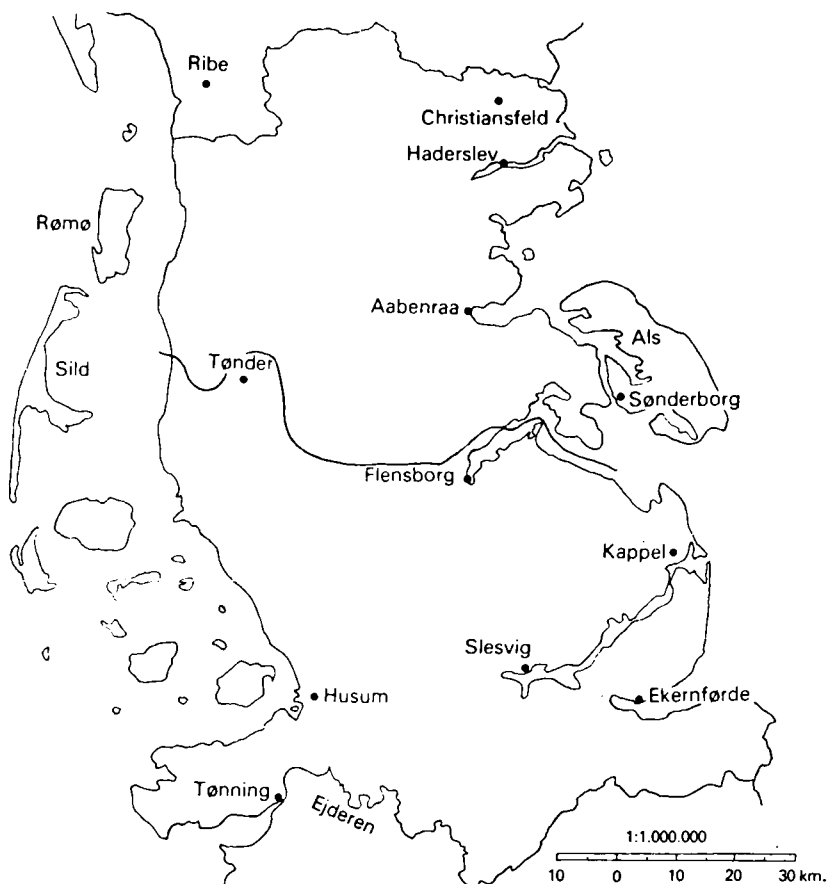
De synspunkter, som Carnegie havde fremført over for Holstein kommer klarere frem i et notat, som han nedfældede 13. maj. Han forstod, at den danske rigsdag var imod indlemmelse af større tyske elementer i Danmark og videre skrev han: »Jeg kan ikke se, hvorledes de allierede og associerede magter kan påtvinge den danske nation de tyskere, som stemmer dansk.« Han regnede med et antal af 300.000, svarende til 10 % af den danske befolkning.

Carnegies notat blev forelagt professor Headlam-Morley, der i modsætning til Carnegie mente, at der var handlet rigtigt. Når man ikke ville nøjes med afstemning i Nordslesvig, måtte man gå helt til Danvirke. I det område var flertallet rigtignok tysktalende, men befolkningen var af dansk oprindelse og ville sandsynligvis let blive danske igen. Der var ingen grund til at tro, at de ville danne et farligt element i Danmark. Men han fandt det forkert, at den danske regering ikke havde fået en forhåndsmeddelelse om de 4 stores beslutning. »Det er en ubekvem (absurd) situation, at de allierede har indført et forslag i en traktat, der på det nøjeste vedrører Danmark selv, uden den danske regerings vidende.«

Denne sidste bemærkning tog Sir Eyre Crowe afstand fra, idet han mindede om, »at den danske regering, samtidig med at den officielt begrænsede sine krav, klart gav os at forstå, at den håbede, at de allierede ville gå videre og tvinge den danske regering, men således at de [allierede] selv tog ansvaret for udvidelsen af afstemningsområdet. Som alle frygtomme folk er den danske regering ikke særlig reel.«

Den eneste forklaring på denne ejendommelige udtalelse må søges i H. N. Andersens meddelelse om, at kongen og han var af en anden opfattelse end den delegationen fremførte i Paris i marts 1919. Man har sandsynligvis tillagt H. N. Andersens ord stor vægt, fordi man kendte hans nære forhold til kongen, og man har ikke forstået modsætningen mellem kongen og ministeriet men besynderlig er og bliver udtalelsen ikke desto mindre [24]. Bernhofts brev af 17. maj til fredskonferencen gjorde nok et stærkt indtryk, der henviser mange steder til det, men det gav ikke anledning til videre overvejelser.

Holsteins ovenfor omtalte memorandum indeholdt en kritik af den danske regering og en forklaring på Venstres taktiske overvejelser i forbindelse med resolutionen af 12. maj. I et kortfattet referat blev det sendt rundt i den britiske delegation, her hed det kort og godt: »Ifølge skribenten er den danske regering stadig germanophil og omfatter 3 jøder med tyske forbindelser og sympatier foruden en agent for de tyske socialister. Han venter en stærk kampagne af regeringen og pressen mod foreningen med Sydslesvig«. Med udtrykket de tre jøder var tænkt på Zahle, Rode og Brandes og agenten for de tyske socialister var Stauning. Der var i årene under og efter første verdenskrig en latent antisemitisme i visse danske kredse. Brandes tilhørte en jødisk familie, Zahle gjorde det ikke og Ove Rode havde en jødisk oldefar.

Det tyske forslag af 29. maj 1919 til grænse for afstemningsområdet.

I den britiske delegation bevarede man en vis skepsis over for Bent Holstein, men det gjorde man ikke i de franske regeringskredse. Her slutte man alt råt.

I det modforslag til fredstraktaten, som den tyske delegation afgav den 29. maj, erklærede den tyske regering vedrørende Slesvig, at den til trods for, at den havde været rede til at indgå en dansk-tysk særordning, ikke ville insistere på en sådan, men ud fra en anerkendelse af folkernes selvbestemmelsesret var den villig til at samtykke i en folkeafstemning i Slesvig. Dog burde afstemningsområdet følge skellet mel-

lem de sproglige flertal; det ville efter tysk opfattelse sige en linje syd for Rønmø, nord om Højer, syd om Møgeltønder, nord om Tønder, sydvest om Rørkær, syd om Ladelund, nord om Karlum, syd om Bramsted, syd om Vesby, nord om Medelby, syd om Jarde Lund, nord om Ellund, syd om Frøslev, vest om Harreslev, Padborg og Nyhus, nord om Kruså, syd om Hønsnap, hvorefter linjen ved Sønderhav gik ind i Flensborg fjord og fulgte denne ud i Østersøen. I området nord for denne linje skulle der være kommunevis afstemning [25].

Under alle forberedende forhandlinger i foråret 1919 havde det tyske udenrigsministerium haft kravet om 2/3 flertal i en kommune som forudsætning for afståelse til Danmark. En definitiv afklaring var imidlertid ikke tilvejebragt. Den 27. maj sendte grev Rantzau følgende telegram til regeringen i Berlin:

»Jeg beder om hurtigst mulig fremskaffet en kabinetsbeslutning, om to tredjedels flertal skal kræves for afstemningerne, som instruksen lyder på eller om almindeligt flertal skal foreslås, således som de slesvigske sagkyndige har vedtaget, og som kabinettets betænkning tilsyneladende antager. Med ordene »to tredjedel« eller »almindelig« beder jeg om telefonisk svar til direktør Simens i morgen kl. 1«. Svaret blev »almindelig«. Kravet om 2/3 flertal, som Det tyske udvalg havde foreslået, ville have fremkaldt skarpe reaktioner. Det kunne være blevet en boomerang.

Den belgisk-danske kommission behandlede den 7. juni det tyske forslag og afviste det uden videre med en begrundelse, der var forfattet af det amerikanske medlem. Ch. H. Haskins. Det var tanken, at denne udtalelse skulle indflettes i det memorandum, der skulle ledsage det endelige fredsforslag. Denne tekst fik senere meget stor betydning. Her skal kun hovedpunktet fastholdes; i anden sammenhæng skal teksten sammenholdes med indholdet af det endelige memorandum af 16. juni. Det hed om Slesvig »... Danmarks regering og den nordslesvigske befolkning har anmodet fredskonferencen om at sikre afholdelsen af en folkeafstemning. Det er denne sikkerhed, traktaten fra nu af har tilvejebragt. Efter den danske regerings andragende, er der truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen og Slien rømme af tyske tropper og af de høje preussiske embedsmænd . . . Det har syntes rigtig at udvide folkeafstemningen til ud over de to nordlige zoner, hvori efter den danske regerings anmodning afstemning vil finde sted, til den øvrige del af det rømmede område, altså indtil den danske historiske grænse

Danevirke, for at befolkningen således kan få lejlighed til i fuld frihed at udøve selvbestemmelsesretten, og for at en tydelig tilkendegivelse af dens politiske sympatier i fremtiden kan fjerne enhver årsag til agitation eller uvished«[26].

Denne argumentation er ejendommelig, idet den sydlige rømningszone som nævnt ikke var foreslået af den danske regering, men af den belgisk-danske kommission. Som begrundelse for, at rømningsgrænsen blev gjort til afstemningsgrænse, nøjedes man med at sige: »Det har syntes rigtigt at udvide folkeafstemningen .. .« Der er ikke anført nogen som helst argumentation, der er end ikke henvist til de aldrig offentliggjorte petitioner, som Bent Holstein afleverede til fredskonferencen. Der blev ejheller argumenteret imod de officielle danske forbehold over for 3. zone; man nøjedes med det minimale: »Det har syntes rigtigt at udvide folkeafstemningen . . .«

Forslaget skulle endnu passere de fire store; her ændredes signalerne. Den britiske premierminister, Lloyd George, fandt det rigtigt at give Tyskland visse indrømmelser, og han var klar over, at de ikke kunne opnås på franskmændenes bekostning. Alt hvad Frankrig havde opnået, lykkedes det stort set Clemenceau at fastholde, men i periferien kunne der godt gøres indrømmelser. Det slesvigske spørgsmål kom på dagsordenen den 14. juni. Her sagde præsident Wilson, at der var kommet en ny amerikansk gesandt til København [Hapgood]. Overfor ham havde danskerne udtalt deres bekymring med hensyn til afstemning i Sydslesvig, som gik ud over, hvad de krævede. Derpå sagde Lloyd George: »Vi har udseende af, at være mere ivrige for at fratage Tyskland territorium end at genoprette gammel uret. Danskerne beder os om ikke at give dem denne sydlige del af Slesvig. Jeg foreslår at slette 3. afstemningszone.« Wilson var enig heri. Den italienske repræsentant Sonnino mente, at det i så fald kunne blive nødvendigt at modificere sydgrænsen for 2. zone. Således har cheftolken Paul Mantoux refereret mødet. Derefter gik Wilson over til at tale om de finansielle forhold [27].

I den officielle protokol står der: »Med hensyn til Slesvig besluttede rådet principielt at opgive ideen om en folkeafstemning i den sydligste af de tre zoner. Denne afgørelse blev truffet i betragtning af den danske regerings indvendinger.«

Derefter kommer nogle praktiske anvisninger til hr. Fromageot, den franske folkeretsexpert og hans amerikanske kollega, Hurst. De skulle sørge for at få gennemført de ændringer i fredstraktaten, der fulgte i

konsekvens af beslutningen. Men der var en tilføjelse: De fire store følte, at sagen, på grund af hr. Tardieus ekseptionelle kendskab til den, skulle forelægges denne personligt for det tilfælde, at han måtte have specielle indvendinger at fremkomme med. Hvis det måtte være tilfældet, skulle han træffe aftale med redaktionskomiteen for fredstraktaten om ikke at foretage disse ændringer uden først at spørge yderligere. Hr. Tardieus opmærksomhed skulle også henledes på den kendsgerning, at hvis folkeafstemningen blev opgivet, ville memorandummet vedrørende Slesvig kræve tilsvarende ændringer. Sir Maurice Hanley skulle meddele disse ændringer til generalsekretæren, der skulle informere redaktionskomiteen.

Den engelske tekst lyder: »In regard to Schleswig the council decided in principle to drop the idea of a plébiscité in the most southerly of the three zones. This decision was taken in view of the objections of the Danish Government.

M. Fromageot and mr. Hurst of the Drafting Committee were instructed without waiting for any initialled authority to proceed with the necessary alterations in the Treaty of Peace to give effect to this decision.

The Council felt, however, that in view of M. Tardieu's exeptionel knowledge in this subject, the matter should be brought to his personel notice, in case he might have any special objections to offer, *in which case he should arrange with the Drafting Committee not to make those alterations without further questions.*

M. Tardieus attention was also to be drawn to the faet that, if the plébiscité were dropped, the memorandum on Schleswig would require alteration accordingly. The whole of the memorandum from the Heading »Article 34« onwards was struck out by the Council... Sir Maurice Hanley was instructed to communicate these decisions to the secretary-general for the information of the Editing Committee«[28].

Stykket kan næppe forstås anderledes, end at Tardieu havde mulighed for at få en diskussion om 3. zone med de fire store, i al fald var det sidste ord ikke sagt. Når det hedder: at memorandummet skulle ændres, *hvis* folkeafstemningen blev opgivet, måtte dette *hvis* tydes derhen, at man ville have lyttet til indvendinger fra Tardieus side. Det skal lige nævnes, at der var en komité, som skulle rette i selve fredstraktaten, og en anden komité der skulle formulere argumentationen for ændringerne i det ledsagende memorandum.

Selv har Tardieu fremstillet forholdet således, at han fik ordre til at slette 3. zone [29], og han har aldrig nævnt, at han fik besked på at bringe overensstemmelse til veje mellem traktattekst og det memorandum, der indeholdt selve svaret på tyskerne forslag. Det var de fires hensigt, at alle spor af 3. zone skulle slettes, hvis Tardieu ikke gjorde indvendinger. Tardieu havde altså i den givne situation mulighed for at slå endnu et slag for 3. zone og i al fald for at opretholde en bestemmelse om rømning af 3. zone, men arbejdet foregik under et stærkt pres; mandag den 16. juni skulle det ændrede fredsforslag forelægges tyskerne. Han og de øvrige eksperter arbejdede i døgn drift. Tardieu hævdede senere, at der simpelthen ikke var tid til at tænke alle konsekvenserne igennem. I det trykte traktatudkast blev med rødt blæk de nødvendige ændringer indføjet, og i det ledsagende memorandum ændredes nogle af de formuleringer, som på Ch. H. Haskins forslag var blevet vedtaget den 7. juni af den belgisk-danske kommission; mellem memorandum og traktattekst blev der ikke tilvejebragt fuld overensstemmelse. Det hed i det nævnte memorandum: »Efter den danske regerings andragende er der blevet truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen og Slien rømme af tyske tropper og af de høje preussiske embedsmænd«. Dette burde være ændret således at kravet om rømning syd for 2. zone blev helt fjernet. Det var meningen at afstemningsområde og rømningsområde skulle være identisk. Det fremgik af selve traktaten, hvori der intet stod om forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen-Slien rømme af militær og høje embedsmænd. Her stod blot: »Fra nærværende traktats ikrafttræden og inden for en frist, som ikke må overstige 10 dage, skal de tyske tropper og myndigheder (indbefattet overpræsidenterne, regeringspræsidenterne, landråderne, overborgmestrene og amtsforstanderne) rømme zonen nord for den oven fastsatte linje.«

Denne linje havde oprindeligt været sydgrænsen for 3. zone, men den blev nu ved ændringen sydgrænsen for 2. zone. Bestemmelsens ordlyd var kun meningsfyldt, hvad angik de øverste civile myndigheder under forudsætning af, at 3. zone var blevet opretholdt, idet regeringspræsidenten havde sit embedssæde i Slesvig by.

Uoverensstemmelsen mellem memorandum og traktattekst blev den tap, hvorom den politiske debat i Danmark kom til at dreje sig i de følgende måneder. Regeringens modstandere ville ikke bøje sig for, at kun traktatteksten var bindende; de mente, at den formulering, der

var givet det ledsagende memorandum måtte kunne benyttes til at rejse krav om rømning af 3. zone.

Når man fra fransk side gav køb med hensyn til 3. zone, tør man tillade sig den formodning, at zonen havde mistet en væsentlig del af sin betydning for fransk politik, fordi der ikke var truffet forholdsregler til at give Kieler-kanalen en international status. Danevirkebevægelsen havde bygget hele sin forventning på vestmagternes interesse i Kieler-kanalen; nu faldt denne forudsætning som et korthus. Forholdet lader sig ganske godt illustrere med de bemærkninger, som Bent Holstein gjorde herom, samtidig med at han jublede over triumfen med hensyn til 3. zone. Den 8. maj skrev han til I. S. Vanggaard og fortalte, at han lige havde talt med czekekes udenrigsminister [og senere præsident] Dr. Benes, der var yderst tilfreds med, hvad han havde opnået, og Bent Holstein ræsonnerede i tilslutning hertil: »For os danske er det en trøst at vide czekerne i Hamborg og Stettin, og polakkerne i Danzig, thi det kan dog i nogen måde opveje de lidet betryggende bestemmelser, man har taget med hensyn til Kieler-kanalen. Om grunden til at territoriet om kanalen ikke er blevet forlangt neutraliseret og desarmert i lighed med, hvad der er krævet for Rhinens vedkommende, kan jeg her ikke nærmere udtale mig, jeg kan kun sige, at god vilje i så henseende fra Frankrigs og delvis også fra Englands side har det ikke skortet på«, og senere i brevet skriver han: »Kieler-kanalen er det jo gået galt med, skønt vi har slidt ihærdigt i det, dog tror jeg, det fra et dansk politisk synspunkt er heldigt, at tanken om en tysk forbundsstat Slesvig-Holsten døde lige efter at Neergaard og Jessen havde ladet den se lyset. Når de sydligere slesvigere får valget mellem at blive preussere med krigserstatning i et nedværdiget og ydmyget land eller danskere uden sådant handicap, mellem at blive det allierede Europas misagtede, økonomiske trælle for en generation eller frie bønder i et velstillet og velset Danmark, så kan jeg ikke tro andet, end at i hvert fald en meget stor minoritet vil stemme for os, selvom Preussen beholder kanalen. «[30].

Den 30. maj refererede Holstein en samtale, som den norske gesandt baron Wedel-Jarlsberg, havde haft med Marchal Foch. Marchallen mente, som baronen, at »Danmark burde og kunne have antaget den af konferencen ønskede løsning gående ud på, at Tysklands grænse mod Danmark og Skandinavien skulle gå ved Kieler-kanalen, at den i hele Skandinaviens interesse burde have været internationaliseret på

langt effektivere måde end sket er, og at de dele på den nordlige side af kanalen (Ditmarsken, Dänischwold og Svansen), som Danmark ikke måtte ønske som direkte statstilbehør, burde overgives til nationernes liga, der derefter skulle give Danmark mandat til at bestyre dem som ligaens repræsentant. Med andre ord en ordning i lighed med den, der er truffet ved Saarbækkenet. Dette ville ikke alene have skabt en klar grænse, det ville også have betydet tilvejebringelsen af en effektiv neutral zone mellem Tyskland og Skandinavien, samtidig med at det aldeles ikke ville have bebyrdet Danmark med flere tyskere i den danske rigsdag. Det ville endelig have givet Danmark en ganske anden og betydningsfuldere stilling, såvel i Norden som blandt nationerne i ligaen. Danmark ville atter være blevet en europæisk faktor, som der ville blive regnet med og taget hensyn til på en ganske anden måde end nu. Man lægger i Paris ikke skjul på, at man beklager den danske regerings holdning fra først til sidst«[31].

Bent Holstein blev i Paris i de hektiske måneder maj og juni; han regnede med, som rimeligt var, at tyskerne på fredskonferencen ville modsætte sig afstemningen i 3. zone, og at de ville få støtte af den danske regering og de officielle nordslesvigere. Heri regnede han helt rigtigt, og han udfoldede en lidenskabelig aktivitet først for at bevare fredsforslaget uændret og efter 16. juni for at få 3. zone puttet ind igen eller i det mindste 3. zone rømmet for tysk militær; men hans ord havde ikke længere vægt.

Mens Bent Holstein i Paris så sine forhåbninger svinde bort, var det nu H. V. Clausens tur til at triumfere. Fru H. V. Clausen skriver i dagbogen: »Søndag den 15. 6. kl. 5 ud til Krabbes [presseattachéen] i Châteaux Croisse; kom for tidligt på banegården og købte »Le Temps« for at få tiden til at gå. Hvem skildrer vor glæde, da Victor pludselig læser: »Quand aux plébiscités qui doivent avoir lieu sur les frontières de l'Allemagne, il semble que le Haute Selesie doive se produire dans un delai compris entre 6 et 18 mois, et celui du Slesvig ne soi se porte que sur deux des trois zones primitivement (?) envisagées. [Hvad angår de folkeafstemninger, som skal finde sted ved Tysklands grænser, synes det som om den i Øvre Schlesien skal finde sted efter en periode mellem 6 til 18 måneder, og den i Slesvig skal kun finde sted i to af de tre zoner, som oprindeligt var forudset.] Det var en glæde, som man næsten ikke kan fatte, hvis det nu blot er mere end rygter, vi slog os jo gensidigt hele tiden ned med, at der står il simple [det synes som om],

så sikre er vi jo endnu ikke, men håbe har vi lov til. Det er forunderligt, som verden ser lysere ud efter dette budskab.... Jeg skal aldrig glemme Gare St. Lazare, hvor det første virkelige håb i denne sag kom til os, den første lysstråle i hele denne tunge oprivende tid.«

Bekræftelsen kom i løbet af få dage. »Bernhoft ringede til Tardieu«, skriver fru H. .V Clausen, »men han sov oven på anstrengelserne, så til Laroche, som intet vidste; hvis der var sket en forandring, måtte de fire have gjort det på egen hånd, men lidt senere ringede han tilbage og sagde, at alt var i orden, ganske som Bernhoft ønskede; kun de to zoner skulle stemme, og Laroche lykønskede Bernhoft. Madame de Quirielle var aldeles rasende over det uheldige resultat, og hun ville aldrig tilgive de mennesker, der havde arbejdet imod hende.« Mandag den 23. juni kunne H. V. Clausen og frue rejse hjem.

Problemet vedrørende 3. zone var dog ikke ude af verden. Uoverensstemmelsen mellem traktaten og det ledsagende memorandum med hensyn til rømningen af området indtil Sli-Danevirke-Ejder blev erkendt, da der blev tid til nærlæsning af dokumenterne.

I selve fredstraktaten blev med artikel 109 beskrivelsen af sydgrænsen for afstemningsområdet ændret på den måde, at omtalen af 2. zones sydgrænse erstattede omtalen af sydgrænsen for 3. zone og de ledsagende kort blev ændret tilsvarende. I fredstraktatens første udformning havde der ikke været sondret mellem afstemningsområde og rømningsområde, og ændringen betød automatisk, at også rømningen blev indskrænket til de to nordlige zoner. Fredstraktaten blev ledsaget af et memorandum eller en svarskrivelse, og heri var der mindelser om, at man i den belgisk-danske kommission havde taget sit udgangspunkt i det postulerede danske krav om rømning til en linje Kappel-Tønning, hvorefter kommissionen havde besluttet at lade afholde folkeafstemning i hele det rømmede område, medens det officielle danske ønske gik ud på afstemning i 1. og 2. zone og dertil en rømningszone på ca. 10 km bredde.

I det memorandum, der sammen med fredstraktaten blev overgivet til den tyske delegation den 16. juni var første passus identisk med den belgisk-danske kommissions udkast. Denne passus lød: »Hvad angår Slesvig, som i 1864 blev Danmark frataget af Preussen, da har Preussen i Pragfreden af 1866 lovet, at befolkningerne i de nordlige egne skulle blive afståede til Danmark, hvis de ved en fri afstemning udtaler ønsket om genforening med dette land. Til trods for indbyg-

gernes gentagne gange fremsatte ønske, har Preussen eller Tyskland aldrig truffet nogen foranstaltning til løftets opfyldelse. Danmarks regering og den slesvigske befolkning har anmodet fredskonferencen om at sikre afholdelsen af en folkeafstemning. Det er denne sikring, traktaten fra nu af har tilvejebragt.«

I de følgende afsnit blev der foretaget visse ændringer, men nogle formuleringer, der burde være rettede, blev opretholdt. De to formuleringer sættes her over for hinanden, således at den belgisk-danske kommissions forslag af 7. juni står til venstre og det endelige svar af 16. juni til højre.

Efter den danske regerings andragende er der blevet truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen og Slien rømme af tyske tropper og af de højeste embedsmænd samt ligeledes til at overdrage landområdets midlertidige forvaltning og ordningen af afstemningen til en upartisk international kommission, som repræsenterer Norge og Sverige og de allierede og associerede magter.

Det syntes rigtigt at udvide folkeafstemningen udover de to nordlige zoner, hvori efter den danske regerings anmodning afstemning vil finde sted, til den øvrige del af det rømmede område, altså indtil den historiske grænse Danelvirke, for at befolkningen således kan få lejlighed til i fuld frihed at udøve selvbestemmelsesretten, og for at en tydelig tilkendegivelse af dens politiske sympatier i fremtiden kan fjerne enhver årsag til agitation eller uvished.

Efter den danske regerings andragende er der blevet truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen og Slien rømme af tyske tropper og af de høje preussiske embedsmænd, samt ligeledes til at overdrage landområdets midlertidige forvaltning og ordningen af folkeafstemningen til en upartisk international kommission som repræsenterer Norge og Sverige og de allierede og associerede magter.

Som følge af en anmodning, der er blevet forebragt af den danske regering, er det blevet besluttet at fastsætte grænserne for det landområde, på hvilket folkeafstemning skal finde sted i overensstemmelse med denne anmodning.

På grundlag af den folkeafstemning, *der ajholdes i disse tre zoner*, vil den internationale kommission foreslå en klar grænselinje mellem Tyskland og Danmark, idet den ved dens fastsættelse tager de økonomiske og geografiske forhold i betragtning.

På grundlag af den folkeafstemning, der således vil være at foretage, vil den internationale kommission foreslå en klar grænselinje mellem Tyskland og Danmark, idet den ved dens fastsættelse tager de økonomiske og geografiske forhold i betragtning.

De kursiverede linjer findes kun i forslaget af 7. juni.

Hvis redaktionskomiteen havde udført sin opgave korrekt, måtte den have ændret det afsnit, der begynder »Efter den danske regerings andragende . . .« så der her havde stået, at der var truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil 2. zones sydgrænse rømme af tyske tropper og af de højeste embedsmænd.

Sådan som teksten var blevet affattet, kunne det se ud som om, der i traktatens oprindelige form havde været en sondring mellem et rømningsområde og et afstemningsområde. Den belgisk-danske kommission havde i sin tid forhandlet med den danske delegation ud fra denne forudsætning, men som det tidligere er vist, var denne sondring bortfaldet umiddelbart efter, at forhandlingerne med den danske delegation var afsluttet.

Det er tidligere påvist, at den danske regering ikke havde anmodet om at få rømmet området til en linje Sli-Danevirke-Ejder. H. V. Clausen havde i begyndelsen af februar foreslået, at garnisonerne i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg skulle rømmes for tyske tropper, men det ønske var blevet mistolket for at få en argumentation for en sydlig afstemningsgrænse. Som formuleringen var i det udkast, den belgisk-danske kommission havde udarbejdet den 7. juni, tjente det postulerede danske krav om rømning som begrundelse for udvidelse af afstemningsområdet til 3. zone; da denne zone faldt bort, var argumentationen blevet overflødig, og den burde være udeladt i det memorandum, der blev sendt til tyskerne. Denne forsømmelse gav anledning til et vældigt politisk røre, og ingen af de ansvarlige havde interesse i at oplyse sagens rette sammenhæng.

Den første, der opdagede den indre modsigelse mellem svarnoten af 16. juni og traktatteksten, var Mme. de Quirielle. I et brev den

24. juni 1919 skrev hun derom til Collin. Hun havde opsøgt Tardieus sekretær, Aubert. Han var blevet meget overrasket og derefter meget irriteret, men så havde han sagt, at han ville forsøge at bringe sagen i orden, efter at det nu var påpeget, at han var ansvarlig for denne fejl. Hun refererede videre, at diplomaten Cambon havde ment, at der lå en af den danske regering arrangeret intrige bag, men Mme. de Quirielle forsikrede, at det bestemt ikke var tilfældet [33].

Bent Holstein var straks fyr og flamme, da Mme. de Quirielle forklarede ham forholdet. Endnu den 19. juni havde han været langt nede. »Vi har haft regeringen, de radikale, socialisterne imod os, venstre og højre har indtaget en fuldstændig passiv og neutral afventende holdning. Pressens artikler har svaret hertil. Danevirkeadressen har kun fået 116.000 underskrifter; flertallet af nordslesvigerne er imod 3. zone, og af mindretallet er kun et mindretal uforbeholdent og ivrig tilhænger. Fra selve beboerne i 3. zone er der ingen nævneværdige tegn på et *afgørende* omslag i danskvenlig retning. England har hele tiden været lunken, Italien ligeglad, Amerika temmelig uforstående og Frankrig stærkt optaget på andet hold. Hvorledes vil De da, at jeg ene mand, mod en afholdt, oprejsningstørstende gesandt skulle kunne holde stillingen? Skal der opnås revision, må den komme med vægt fra beboerne selv i 3. zone og fra den politiske opposition i Danmark, men jeg tror ingen af delene vil blive tilfældet« [34]. Efter denne nøgterne bedømmelse af situationen, hvoraf man nok turde slutte, at opgivelsen af 3. zone havde en bred politisk dækning i Danmark, er det karakteristisk at se Bent Holstein straks gribe den chance, som lå i forskellen mellem memorandum og traktattekst. Den 23. juni skrev Bent Holstein, i sin egenskab af befuldmægtiget for det mellemslesvigske udvalg, et brev til fredskonferencens præsident, hvori han redegjorde for forholdet, som han mente måtte skyldes en redaktionel fejl. Han anmodede om at få den rettet, idet undladelsen af at evakuere 3. zone ville have fatal tilbagevirkende effekt på afstemningen i 2. zone og på de personer i 3. zone, der havde kompromitteret sig til fordel for Danmark, idet de uden garantier ville være overladt til tyskernes repressalier. Undladelsen ville ligeledes nedslå modet og berede en dyb skuffelse hos de mest patriotiske i Danmark og i Nordslesvig, som ville se et dansk territorium overladt til Preussen uden forbehold og uden nogen nødvendighed [35].

Bent Holstein fik sat forskellige af sine forbindelser i det franske udenrigsministerium igang; rigtignok sagde de samstemmende, at den

danske regering havde forkludret ordningen af det slesvigske spørgsmål, men de måtte dog erkende, »at uoverensstemmelsen mellem memorandum og traktat ikke skyldtes den danske regerings manøvrer.« Bent Holstein gjorde sig ikke meget håb, men sagde galgenhumoristisk: »Jeg gør det mere som konen, der lugede i krogene på Frederiksborg slotsgård, hvor ingen kommer, for samvittighedens skyld«[36].

Den 27. juni noterede Sir Eyre Crowe på akterne vedr. Holsteins henvendelse: »Denne fejltagelse skyldes helt og fuldt den direkte aktion foretaget af de fires råd. Jeg ser intet middel derimod.«

Den 26. juni havde Bernhoft spurgt den franske udenrigsminister, om det var rigtigt, at 3. zone ikke skulle rømmes, som ønsket af den danske regering og Sir Eyre Crowe noterede i denne anledning »jeg ser ingen grund til at vi skulle skride til handling«[37].

Men klokken var faldet i slag, alle var spændt optaget af, om Tyskland ville underskrive eller ej. Fredsforlaget havde karakter af et ultimatum, det kunne der ikke ændres i efter den 16. juni. Den eneste chance for 3. zone lå deri, at tyskerne ville nægte at underskrive. Den 28. juni traf den tyske regering sin afgørelse, Versaillestraktaten blev underskrevet. Enhver ændring i traktatens tekst krævede nu tysk godkendelse. Mens der havde været rig tumleplads for alle mulige initiativer i forårmånederne 1919, blev marginen nu meget snæver. Denne forskel blev ikke ret bemærket af aktivisterne i Danmark, de mente fortsat, at man kunne få de allierede til at gribe ind til fordel for dem. Det måtte imidlertid anses for ganske udelukket at få tyskerne med til en rømning af 3. zone. Bent Holsteins brev gav da også kun anledning til, at dette formelt blev fastslået af det øverste råd i Paris.

For rådets drøftelse kom det imidlertid til at spille en rolle, at tyskerne i Slesvig efter fredstraktatens underskrift tog de hårde politimetoder i brug mod de personer i 3. zone, der havde virket for afstemning og fortsat virkede derfor, som det nærmere skal omtales i senere sammenhæng.

Politiktionerne vakte en kolossal opsigt, og man blev i centraladministrationen i Berlin snart klar over, at man var ved at skyde spurve med kanoner, og at arrestationerne havde ubehagelige politiske bivirkninger. I Paris var de preussiske politimetoder lige vand på Bent Holsteins mølle.

Den 29. juni 1919 sendte fredskonferencens generalsekretær grev Holsteins skrivelse af 23. juni om rømningsproblemet videre til det

øverste råd. Netop på samme tid var en »Komité til udførelse af de territoriale bestemmelser« blevet nedsat. USA var repræsenteret med den senere som udenrigsminister så kendte John Foster Dulles, England af Sir Eyre Crowe og Frankrig af André Tardieu, der blev formand. Den 8. juli behandlede denne komité grev Holsteins henvendelse.

André Tardieu gjorde rede for den fejltagelse, der var sket, og Jules Laroche betonede gentagne gange, at det var den danske regering der havde ønsket en rømning til Sli-Danevirkelinjen. Den italienske repræsentant gjorde meget rigtig opmærksom på, at det var unyttigt at overtage en midlertidig administration, når man vidste, at de tyske myndigheder snart ville komme tilbage. Området ville i givet fald blive administreret ikke af den internationale kommission, men af de militære besættelsesmyndigheder; det var en halv løsning, der ville skabe flere vanskeligheder end fordele. Laroche bestred denne påstand. »Den danske regering har fra første færd anmodet os, ikke om folkeafstemning, men om tysk rømning indtil Slien-linjen. Den danske minister henvendte sig gang på gang for at opnå rømning syd for afstemningszonen. Han lagde stor vægt derpå.« Tardieu forelagde tre alternativer:

- 1) skulle der sendes en note til tyskerne, hvori der blev sagt, at der måtte tages visse forholdsregler i 3. zone,
- 2) skulle disse forholdsregler indskrænke sig til militærets rømning,
- 3) kunne man forlange både militær og civil rømning, idet man sagde, at zonen ikke skulle berøves tyskerne.

John Foster Dulles gik imod forslagene, fordi der ikke fandtes noget retsgrundlag for dem. Tardieu ville derefter udarbejde et skriftligt forslag til svar. Det blev behandlet dagen efter, den 9. juli. I svaret havde Tardieu fået indflettet en trussel. Den tyske regering skulle opfordres til »at påbyde sine militære og civile myndigheder i nævnte zone ubetinget tilbageholdenhed og navnlig, at der ikke måtte foretages nogen- somhelst arrestation af politiske årsager, således som det i de sidste uger har været tilfældet. Skulle den internationale kommission mene, at de pågældende militære og civile øvrigheder foretog sig noget, der ville være egnet til at forfalske afstemningens resultat, måtte rømning uopholdelig kræves.«

Den 16. juli kom sagen for i Det øverste råd. Her var man straks klar over, at Tardiους forslag gik ud over, hvad fredstraktaten hjemlede. Man strøg det pågældende afsnit i indstillingen og ville nøjes med

at anmode den tyske regering om i nævnte zone ikke at foretage nogen arrestation af politiske grunde.

I sin redegørelse skriver Tardieu: »Da denne platoniske anmodning fremkaldte et smil på mine læber, bad han mig om en forklaring, og den italienske repræsentant Tittoni stillede derefter følgende forslag:

»Hvis den internationale kommission efter afstemningen kommer til den opfattelse, at afstemningen i 2. zone er blevet påvirket af tyske overgreb i 3. zone, kan den erklæres ugyldig«[38J.

Det var i realiteten et forslag til ændring af fredstraktaten og tanken blev ikke fulgt op i den følgende tid.

Alle Tardieus forslag var blevet afvist. Den 19. juli telegraferede Bernhoft hjem, at det var udelukket at rejse krav om at få 3. zone rømmet. Da var imidlertid rømningsproblemet blevet et hovedproblem i den indre politik i Danmark.

4. Virkningerne af 3. zones bortfald

Meddelelsen om at 3. zone igen var opgivet sivede langsomt ind i den offentlige bevidsthed i Danmark. Den første antydning kom i et Reuter-telegram fra London den 14. juni. Det havde følgende ordlyd: »En antydning, der i dag for første gang er givet om, at der kan ventes en revideret opfattelse af bestemmelserne om de danske grænser, går ud på, at firemagtsrådet har besluttet at tage hensyn til Tysklands og Danmarks indvendinger imod at holde folkeafstemning i Sydslesvig, som Danmark har nægtet at tage imod, fordi befolkningen er overvejende tysk«.

Hejmdal, der var et eftermiddagsblad, kunne bringe denne efterretning allerede i udgaven for 14. juni. I betragtning af, at mødet mellem de fire store var holdt den 14. juni om formiddagen, må man sige at nyheden hurtigt nåede frem. Den vage form svarede godt nok til det forhold, at der endnu var holdt en dør på klem for Tardieu, hvis han ville protestere mod afgørelsen. Samtidig skrev det franske bureau Agence Havas: »Efter anmodning af den danske regering tilbagerykning nogle kilometer længere mod nord af sydgrænsen af folkeafstemningen.«

Ribe Stiftstidende var yderst skeptisk. »Hvorvidt Reuter-meddelelsen om firemandsrådets beslutning er rigtig må tiden vise. Skulle det være rigtigt vil vi beklage det dybt. . .« Hejmdal havde skrevet »Denne efterretning vil hos det langt overvejende flertal af det danske folk blive hilst med uskrømtet glæde.« Men den 16. juni var Hejmdal usikker, fordi det i den engelske tekst havde heddet, at man havde besluttet at tage under overvejelse (»decided to take into considération«). Den 17. juni citerede Ribe Stiftstidende den franske meddelelse, at der ville ske en tilbagerykning nogle kilometer længere mod nord. Meningen hermed *kunne* være en grænselinje draget tværs igennem 3. zone. Først den 21. juni var al tvivl borte, da blev selve ordlyden af de traktatbestemmelser, der vedrørte Slesvig offentliggjort.

Den her antydede usikkerhed gjaldt ikke folketingsmand Vanggaard. Han blev den 14. juni ringet op af redaktør Mikkelsen, Vendsyssel Tidende, der meddelte ham telegrammet fra Agence Havas. »Jeg forstod, hvad det betød, og jeg satte mig ved mit skrivebord og græd - Den eneste gang, jeg har udgydt tårer over genforeningsspørgsmålet«[39].

Det er tidligere nævnt, at Mme. de Quirielle opfordrede Ionas Collin til fortsat aktivitet for 3. zone, men han behøvede ikke nogen tilskyndelse udefra for at gå igang. Han skrev straks til Ernst Christiansen, som den 26. juni samlede sine folk for at drøfte en henstilling fra Collin om fortsatte aktioner, og samme dag berettede han til Collin om stillingen [40]. »Der var overvejende stemning for, at vi lader 3. zone gøre det første skridt. Når der foreligger tilkendegivelser, forhåbentlig om 8-14 dage, så må der tænkes på en petition fra 2. eller måske begge de to første zoner og på at rejse sagen i Kongeriget på den foreslåede måde, og så er Kloppenborg og P. Grau rede.«

Ernst Christiansen kunne også fortælle om et møde der samme dag havde været holdt med deltagelse af ca. 150 personer, hvoraf ca. halvdelen havde været fra 3. zone, mens resten var fra 1. og 2. Da der blev indkaldt til mødet, vidste man endnu ikke, at 3. zone var opgivet; mødet var tænkt som indledning til en agitationskampagne i 3. zone, men da dagen kom, var situationen totalt forandret. Mødet blev overværet af en tysk spion. Takket være dennes referat kendes forløbet ret godt. Det blev indledt af Cornelius Petersen, der foreslog, at man øjeblikkelig skulle begynde en indsamling af underskrifter på en petition til de allierede om trods alt at få en afstemning i 3. zone. Han forestillede sig, at 10.000 underskrifter kunne samles i løbet af 8 dage. Agitatorerne skulle optræde hemmeligt, naboen måtte ikke vide, om naboen havde underskrevet. Til brug for agitatorerne forelå i et oplag på 10.000 en pjece forfattet af Cornelius Petersen [41].

Ernst Christiansen syntes, at mødet havde fået et smukt forløb, men i brevet af 26. juni til Collin fortsatte han: »Derimod er jeg mere betænkelig med hensyn til, om den praktiske organisation med hensyn til indsamlingen af underskrifter vil funktionere tilfredsstillende. Cornelius Petersen er ingen rigtig organisator, Wall endnu mindre.« Selv følte Christiansen sig så overlæst, at han ikke personlig kunne påtage sig mere. Et ømt punkt var også skotøjsfabrikant Jørgen Petersens egenmægtige optræden [42].

Den igangsatte underskriftsindsamling blev dog brat standset. Det

tyske udvalg, især tilskyndet af overborgmester Todsén, satte alle kræfter ind på at få rejst en højforrædderianklage mod Wall og hans fæller. Der blev rettet henvendelse til de offentlige anklagere i forskellige instanser, og det lykkedes at få overrigsadvokaten til at udstede arrestordre mod Wall. Samtidig udstedte regeringspræsident Schneider i Slesvig forbud mod indsamling af underskrifter. Der blev også udstedt arrestordre mod Cornelius Petersen. Hos de arresterede og hos amtsforstander Clausen, teglværksejer Fischer og landmand Peter Jørgensen, Esmark i Angel, foretog politiet husundersøgelser, og det samme skete på Mellemslesvigsk udvalgs kontor [43].

Politiaktionerne vakte som nævnt en meget stor opmærksomhed, og i Berlin blev man hurtigt klar over, at skadevirkningerne ved arrestationerne var større end fordelene. Den 3. juli 1919 advarede den tyske gesandt i København v. Neurath mod at gøre Cornelius Petersen til martyr, og den 4. juli støttede Auswärtiges Amt synspunktet over for rigsjustitsministeriet og det preussiske indenrigsministerium. Wall og Cornelius Petersen blev løsladt, men indenrigsministeriet var dog betænkeligt ved helt at henlægge sagen. Wall blev derfor fortsat holdt under polititilsyn [44]. For Cornelius Petersens vedkommende gjorde det forhold sig gældende, at han boede i 1. zone, og myndighederne måtte her gå lempeligere til værks. Men underskriftsindsamlingen blev definitivt bragt til ophør. De danskorienterede i 3. zone gjorde sig i den følgende tid kun meget lidt gældende.

Den 11. juli 1919 udsendte Det tyske udvalg til pressen en erklæring om »Die deutschen Verräter in Schleswig« for at imødegå den voldsomme opsigt som aktionen havde vakt i den danske offentlighed, og ikke kun i den højreorienterede. Det tyske udvalg anførte, at 3. zone var ophørt med at eksistere, da fredsforslaget blev ændret. Det var fra det øjeblik klart, at det rent tysksindede Sydslesvig skulle forblive ved Tyskland, og dermed var grundlaget for en agitation for afstemning bortfaldet. Men Wall og Cornelius Petersen havde alligevel villet fortsætte deres bestræbelser for at få 3. zone afstået til Danmark. »Hvis de nævnte bagefter vil begrunde deres aktion ved at opfatte selvbestemmelsesretten som deres simple menneskeret, så kan man derimod indvende, at der aldrig har eksisteret en sådan vilkårlig selvbestemmelsesret i en stat.« Det tyske udvalg kunne derfor ikke forstå, at den danske presse tog parti for de anholdte. Det fandt det helt ubegrundet at tale om smålig politistatsånd, om undertrykkelse af den frihed, som enhver

statsborger havde krav på, og om en genopstandelsesfest for den gamle preussiske bureaukratiske ånd. Det tyske udvalg kunne ikke acceptere disse indvendinger [45]. Men trods stærkt afvigende meninger om en afstemning i 3. zone var der i Danmark almindelig enighed om at for-dømme de anvendte metoder. Det tyske udvalgs aktion følte som en bekræftelse på det, man også i visse tyske kredse hævdede, at Det tyske udvalg repræsenterede en fortsættelse af den gamle preussiske tradition blot under et lidt ændret firmaskilt.

For Danevirkeretningen var de danskoriteredes passivitet i 3. zone en skuffelse. Bent Holstein havde en klar fornemmelse af, at en udvikling i 3. zone i den retning, som han ønskede, ikke alene kunne komme i skred ved et lille mindretals aktivitet i Danmark eller i Paris, men at beboerne i 3. zone selv måtte røre på sig. Men det gjorde de ikke. Sidst i oktober 1919 var han i Ribe hos redaktør Willemoës med til et møde, hvori også deltog nogle sønderjyder. Den 27. okt. skrev han til Willemoës: »Tak for den gæstfri modtagelse i Ribe forleden. Selvom der ikke var mange slesvigere hos Dem, håber jeg alligevel, de, der var, vil gøre deres til, at folk i 3. zone belaver sig til demonstrationer for at få kommissionen til at beordre dens rømning. Kan Valdemar Sørensen og hans folk i Flensborg ikke hjælpe dem i Slesvig med at organisere et oprør!! Og kan vi ikke få de dansksindede bønder i Ejdersted og Husum amt til at lave massemøder, hvor talerne bliver arresterede!!! Jeg håber, at Holger Andersen og Cornelius Petersen gør sig alvorlige anstrengelser ved deres sammenkomst med Detlef Thomsen«[46]. Men der var ingen i 3. zone, der ønskede at lave oprør, Valdemar Sørensen forberedte sig på at blive politimester i Flensborg under det internationale styre. Han var allerede på tale i den egenskab i juni 1919, og ingen havde lyst til at lade sig arrestere. Politiforholdsreglerne i begyndelsen af juli havde sat en effektiv stopper for en fortsat dansk agitation i 3. zone.

Det reelle forhold mellem dansk og tysk sindelag var kommet klart til udtryk ved kredsvalgene i maj 1919. 4. maj afholdtes valg i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg, 25. maj i Tønder. I de fire kredse kunne man notere stor fremgang for de danske. Mens hidtil den særlige valgordning og den tidligere omtalte undtagelseslov for de nordlige kredse havde sikret tysk flertal i alle kredsene, fik nu Haderslev, Aabenraa og Sønderborg dansk flertal og i Tønder blev den danske repræsentation forøget. Tønder kreds omfattede ved valget også en del

der lå i 2. zone, hvor tyskheden havde overvægt; i det såkaldte Tønder Nørreamt var der et stort dansk flertal.

En skematisk oversigt viser forskydningen:

Kreds	hidtil		valget i 1919	
	dansk	tysk	dansk	tysk
Haderslev	9	15	22	3
Aabenraa.....	2	18	15	5
Sønderborg.....	7	13	18	2
Tønder	2	20	7	17

I Flensborg kreds deltog de danske ikke i valgene. Første zones grænse blev ved kredsvalgene ret klart markeret dog med tysk flertal i Tønder og Højer og en række mindre kommuner [47]. På den anden side måtte man se i øjnene, at stillingen i 2. zone var yderlig svag. I Kær herred (de dansktalende sogne i 2. zone) blev der afgivet 1884 tyske stemmer mod 463 danske, men der kunne dog af dem, der ønskede det, sættes et spørgsmålstejn ved resultatet som en strømpil, fordi valgdeltagelsen var så lav. Kun 40 % deltog i valgene [48].

De danske i Nordslesvig kunne føle sig meget opmuntrede, omvendt var de tyske dybt skuffede. Landråd Schönberg i Sønderborg kunne slet ikke forestille sig at samarbejde med en danskdomineret kredsvalg. Han var meget forhadet af den danske befolkning, som han under krigen havde generet efter evne, specielt ved at forhindre fremtrædende danske i at få normal orlov, og han påvirkede kredsvalgdagen og kreds-spækassen til at tegne meget store krigslån, hvad ikke alene de dansk-sindede var utilfredse med.

Tre dage før den nye kredsvalg skulle holde sit første møde tog han orlov. Kredsvalgdagen vedtog den 27. juni at opfordre landråden til at komme til det næste møde den 11. juli, da der ville blive rettet angreb mod hans forretningsførelse. Han skrev fra Stargard i Pommern den 2. juli et brev, som han lod offentliggøre i det officielle kredsblad. Heri hævdede han, at der blev spredt rygter om hans embedsførelse, men at påstandene var løgnagtige fra a-z. »Mod dem, der trækker i trådene og de ivrigste sladderhanke, (Klatschbasen) vil statsadvokaten skride

ind« [49]. Der kom intet sagsanlæg, men et nyt brev dateret 7. juli 1919, hvori han meddelte, at lægen havde anordnet en ferie på flere uger. Han følte ingen anledning til at deltage i kredsadmødet den 11. juli. Salg af de krigslånsobligationer, som kredsens sad inde med, ville letfærdigt sætte kredsens solide finansielle situation på spil, han ville ikke medvirke til et sådant salg, der kun ville ske af politiske grunde. Han opregnede en række punkter og sluttede: »Da alle disse forhold er kredsens bekendt, tager jeg næppe fejl ved at gå ud fra, at mødet den 11. ds. i hovedsagen har til formål at holde dommedag over mig (Scherbengericht). Derfor taler også den kredsadmødet, som fandt sted den 27. juni på landdagsmand Nissen-Viby's foranledning. Denne beslutning repræsenterer et hovmod og en anmasselse fra den danskorienterede kredsadmødet, som jeg hermed bestemt tilbageviser. Efter de love, der endnu også gælder for Nordslesvig, er en preussisk kredsadmødet hverken kaldet til eller beføjet til, at drage landråden til ansvar, og at udøve dømmende kritik imod hans embedsførelse. Landråden er efter gældende ret kun ansvarlig for sin gøren og laden over for statsregeringen og ikke for nogen anden. Ud fra dette retsgrundlag ville min nærværelse i Sønderborg ikke have bragt de danske kredsadmødet medlemmer den ønskede lejlighed til at udhælde deres kun af personlige og politiske bevæggrunde bårne skål af had ud over mig, da jeg ikke ville have tilladt drøftelse af denne sag, da det ikke ville være i overensstemmelse med kredsadmødet kompetence.«

Herefter bad landråd Schönberg den kredsdeputerede godsejer Winkelmann, om at lede mødet. Ved mødet den 11. juli blev landrådets skrivelse læst højt og efter danske kredsadmødet medlemmers ønske bilagt protokollen [50].

Kort tid senere forlød det, at Schönberg var kaldet til det preussiske indenrigsministerium som ekspert i nordslesvigske anliggender, men den 1. okt. offentliggjorde kredsbladet en skrivelse fra landråden af 25. sept. 1919, hvori han meddelte, at han var blevet konstitueret som landråd for kredsens »hertugdømmet Lauenborg«. Han forsikrede, at han tænkte på sine politiske modstandere uden vrede og bitterhed og hævdede, at han aldrig havde foreholdt dem sin højagtelse og med henblik på den forestående afstemning udtalte han forsonlige ord. De kunne dog ikke udslette det ugunstige indtryk som han havde efterladt i kredsens. Der blev ikke udnævnt en ny amtmand. Embedet blev opretholdt under ledelse af amtsforstander Klinker, Nordborg, der var lige

så forhadte af de danske som landråd Schönberg. Den afgørende indflydelse lå imidlertid i kredsudvalget; til formand for dette udvalg udpegede det danske flertal den designerede landråd dr. jur. P. Karberg.

Denne lille Sønderborg-episode kaster et lys ind over lokale skærmydsler, som ellers fik lov at indtage en tilbagetrukket plads i forhold til de store begivenheder på de andre niveauer. Efter de voldsomme debatter om en afstemning i 3. zone i maj-juni blev i Danmark sidene sidst i juni på ny sat stærkt i bevægelse, da H. P. Hanssen blev udnævnt til minister i regeringen Zahle. Bølgerne kom til at gå endnu højere.

5. H. P. Hanssen bliver minister i regeringen Zahle

Da folketinget den 25. juni 1919 kl. 13 skulle åbne sit møde, oplæste formanden, Niels Pedersen-Nyskov en meddelelse fra statsminister Zahle med følgende indhold:

»Under den 24. d.m. har det på statsministerens derom nedlagte allerunderdanigste forestilling behaget H.M. Kongen allernådigst at udnævne fhv. redaktør Hans Peter Hanssen til minister uden portefølje.«

Meddelelsen kom som en total overraskelse. Kun ganske få havde været indviede. Ministerudnævnelsen ændrede det politiske billede i Danmark og i Sønderjylland. Den foregreb på en måde den situation, som måtte opstå når sønderjyderne første gang havde deltaget i et dansk rigsdagsvalg. Som minister havde H. P. Hanssen ingen parlamentarisk basis i folketinget, men som ledende sønderjysk politiker var Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd det forum, han stod til ansvar over for. Han havde siden januar 1919 været formand for denne forening. Ved ministerudnævnelsen blev Vælgerforeningens tilsynsråd politiseret på en ny måde, idet partimodsætninger fra rigsdagen smittede af på modsætningerne i tilsynsrådet, hvor en Flensborg-Danevirke-retning og en Aabenraa-retning stod over for hinanden.

Men først forhistorien. Allerede i dec. 1918 havde Zahle ventileret den tanke, at H. P. Hanssen kunne indtræde i regeringen; H. P. Hanssen havde afslået tilbuddet. Den 5. maj 1919 anmodede Zahle igen H. P. Hanssen om at indtræde i ministeriet med de særlige sønderjyske problemer som arbejdsområde. Ministeriet påtænkte samtidig at oprette en regeringskommission for Slesvig med tidligere minister Christoffer Hage som formand. Under en samtale med Zahle gjorde H. P. Hanssen rede for sine betænkeligheder bl.a. sit manglende kendskab til dansk administration; det vigtigste for ham var dog at få sikkerhed for, at der i overgangstiden kunne føres en støt, sikker og besindig, men især *fast* politik uden siksakbevægelser. Han mente, at der måtte tilvejebringes en forståelse med rigsdagens øvrige partier henholdsvis

med det politiske og det sønderjyske udvalg. Det sidstnævnte var oprettet 29. april og skulle fungere som rigsdagens forberedelsesudvalg med hensyn til den lovgivning, der skulle ske i forbindelse med Nord-slesvigs tilknytning til Danmark.

Det manglende kendskab til administrative forhold, mente Zahle, kunne overvindes ved hjælp af dygtige danske embedsmænd, og han betonede, at H. P. Hanssen i politisk henseende ville være stillet helt frit. Der forelå præcedens for, at ministre uden portefølje ikke var medlemmer af regeringspartiet. Der ville intet være til hinder for, at han senere kunne overgå i et andet ministerium. H. P. Hanssen ytrede ønske om i givet fald at få sekretæren for det allerede fungerende forberedelsesudvalg (det såkaldte Krieger-udvalg efter formanden kabinetssekretær Krieger), Martin Hammerich, som nærmeste medarbejder, og han anmodede om tilladelse til at drøfte problemet med denne. Martin Hammerich blev meget overrasket, da han erfarede, hvad sagen drejede sig om, men efter nogen betænkelighed sagde han ja til et samarbejde. Zahle og H. P. Hanssen blev derpå enige om kompetenceforholdene. *Alle* spørgsmål vedrørende Sønderjylland skulle af de enkelte ministerier forelægges det slesvigske ministerium eller eventuelt gennem den påtænkte regeringskommission og derfra gå tilbage til de pågældende fagministre med en indstilling. Regeringskommissionen skulle kun have to medlemmer, Christoffer Hage og H. P. Hanssen. Den 6. maj holdtes i indenrigsministeriet et stort møde, hvor de overordnede embedsmænd, som i de forskellige ministerier arbejdede med de sønderjyske spørgsmål, gjorde rede for, hvor vidt man var nået. H. P. Hanssen overværede dette møde og fik derigennem en fornemmelse af opgavernes praktiske side. Efter en ny konference med Hammerich gav han sit samtykke. Det var indeholdt i følgende brev:

»Hr. statsminister Zahle.

I tilslutning til vore samtaler i går og i dag meddeler jeg Dem herved, at jeg er villig til at overtage stillingen som minister for Slesvig under forudsætning af, at udnævnelsen finder tilslutning hos partiernes sønderjyske udvalg, så jeg derigennem i den vanskelige overgangstid får en bredere og fastere basis for min virksomhed.

Deres ærbødige
H. P. Hanssen.«

Ved en samtale den følgende dag gik Zahle imod tanken om forhåndsftaler med de andre partier. Han henviste til grundlovens § 13, der efter hans mening hindrede ham i at gå til det politiske udvalg, før han havde talt med kongen, og forinden måtte han have H. P. Hanssens samtykke. Således refererer H. P. Hanssen Zahles udtalelser i sine optegnelser fra disse dage [51]. Det lyder ret usandsynligt, at der ikke kunne findes en vej til forhandling med de andre partier eller deres ledere; H. P. Hanssen kunne eventuelt selv have rådført sig med nogle af dem, men han bøjede sig for Zahles argumentation, mod at Zahle i et brev til ham ville understrege, at hans indtræden i regeringen ikke betød tilslutning til ministeriets og det radikale partis politik.

Zahles brev var dateret 8. maj 1919. De tilsagn, som H. P. Hanssen havde ønsket, var imidlertid sat i en sammenhæng, som H. P. Hanssen ikke har omtalt i sin oven citerede redegørelse. Efter de indledende afsnit skrev Zahle: «Jeg gør udtrykkelig opmærksom på, at det er mig bekendt, at den tanke er fremme, at de sønderjyske repræsentanter i den danske rigsdag i den første tid vil holde sig uden for partierne, og jeg kan forstå dette.» Derpå fulgte i logisk sammenkædning: »I Deres indtræden i ministeriet vil jeg derfor ikke se nogen partipolitisk tilslutning til ministeriet og Det radikale Venstres politik . . .«

I et brev, dateret 9. maj takkede H. P. Hanssen for den viste tillid og fortsatte: »Statsministeren går meget rigtigt ud fra, at der i Sønderjylland er tanker fremme om, at de sønderjyske repræsentanter i den danske rigsdag i den første valgperiode, som vil omfatte den vanskelige overgangstid og stille dem over for en mangfoldighed af særlige sønderjyske opgaver, bør holde sig uden for partierne. Da jeg personlig deler denne opfattelse, ville det være en nødvendig forudsætning for min indtræden i ministeriet, at den ikke ville kunne opfattes som en partipolitisk tilslutning til et enkelt partis politik.

Efter at enhver misforståelse i denne henseende på forhånd er udelukket med statsministerens klare udtalelse, som udtrykkelig konstaterer, at jeg som minister uden portefølje vil være fuldstændig frit stillet i politisk henseende, føler jeg mig med henblik på de vigtige sønderjyske interesser, der er at varetage i overgangstiden, forpligtet til at følge anmodningen« [52].

Man kan undre sig over, at H. P. Hanssen som preussisk statsborger uden videre kunne blive minister i en dansk regering. Men H. P. Hanssen var født før 1864, og han havde derfor efter den danske tolkning

af Wienerfredens indfødsretsbestemmelser dobbelt statsborgerret og opfyldte uden videre betingelserne som dansk statsborger.

Der var enighed om, at H. P. Hanssens funktion som minister først skulle begynde, når fredstraktaten var klar, og udnævnelsen kunne derfor vente så længe. Man kan gennem de taler, H. P. Hanssen holdt i denne ventetid, se, hvorledes han søgte at berede jorbunden for sin nye virksomhed. Ganske særlig gælder det en tale, han holdt i Holbøl den 4. juni 1919. Den var præget af forventningen om en snarlig afstemning; han mente, at afstemningen kunne finde sted midt i juli. Det mest bemærkelsesværdige ved talen er imidlertid afsnittet om 2. zone: »Danskerne i 2. zone har krav på vor kraftige understøttelse, og den vil blive ydet. Der er her mere tid til det forberedende arbejde, men det er til gengæld også nødvendiggere. Frivillige hjælpetropper vil sikkert melde sig i stort antal, og vi vil alle ønske og endrægtigt arbejde hen til, at vi kan få så mange danske som muligt med tilbage til Danmark.

Anderledes stiller det sig med 3. zone. Med det danske folks store flertal syd såvel som nord for grænsen holder jeg det for en stor ulykke for vort folk og fædreland, at den bliver indlemmet i Danmark. Vi vil dermed efter min opfattelse lægge spiren til kommende krige og bygge hele vor nationale fremtid på sandgrund. Til dette rækker jeg ikke hånd; et arbejde til bedste for 3. zone afviser jeg derfor også meget bestemt.«

H. P. Hanssen har sikkert håbet, at han som minister kunne regne med samarbejdsvilje i Flensborg, når han tog så kraftigt standpunkt til fordel for 2. zone, men her tog han fejl. Da endelig fredstraktaten 28. juni 1919 var klar, var 3. zone, som nævnt gledet ud igen. Bitterheden herover hos dens tilhængere og oppositionens utilfredshed med, at H. P. Hanssen blev minister, smeltede sammen til en kampagne mod H. P. Hanssen af overvældende store dimensioner. De få, der gennem hoffet havde erfaret, hvad der var i gære, forsøgte at få kongen til at modsætte sig udnævnelsen. Den 16. juni var H. P. Hanssen i audiens hos Christian X, men denne lod som ingenting; forinden havde Zahle imidlertid fortalt H. P. Hanssen, at der var nogle meget nationalistisk sindede damer, der gennem prins Valdemar søgte at influere på kongen [53].

I sine erindringer siger P. Munch, at han var lidt tvivlrådig over for tanken om H. P. Hanssens optagelse i ministeriet. Det var værdifuldt, at denne ledede det praktiske arbejde, men Munch var ikke sikker på,

at det ville lette samarbejdet med de to oppositionspartier. Han tænkte sig den mulighed, at de i høj grad ville forbitres over Hanssens indtræden i det radikale ministerium, og at oppositionen mod ham i Sønderjylland ville blive skærpet. Dette er skrevet, da man vidste, hvordan tingene udviklede sig, og det har derfor ikke stor vægt.

Mere interessant er P. Munchs skildring af de vanskeligheder, Christian X gjorde. Den 23. juni havde kongen meddelt, at han ikke ville underskrive udnævnelsen. Zahle bad finansminister Brandes skrive til kongen, og Brandes kunne i brevet påberåbe sig, at H. N. Andersen var enig i, at udnævnelsen var rigtig, men kongen havde ved en telefonsamtale med H. N. Andersen fået det modsatte indtryk. Brandes telegraferede da til kongen: »Tilråder trods betænkelighed at underskrive«. Det opfattede kongen, som om det var ministeriet, der havde betænkeligheder, medens Brandes havde sigtet til kongens betænkeligheder. Det skulle forøvrigt ikke undre, om Brandes havde været bevidst tvetydig. Zahle begærede da statsråd på Marselisborg, hvor kongen opholdt sig. Kongen bøjede sig nu, men mente, at sagen kunne vente til den følgende uge. Det sagde Zahle imidlertid nej til, og kongen spurgte så, om udnævnelsen ikke kunne blive ad interim, men også det sagde Zahle nej til; den 25. om morgenen forelå udnævnelsen [54].

Da Pedersen-Nyskov samme dag i folketinget havde oplæst Zahles meddelelse, tilføjede han en hjertelig lykønskning til H. P. Hanssen, der var til stede i salen, og umiddelbart efter kom radikale og socialdemokratiske folketingsmedlemmer og ønskede til lykke, mens venstremændene sad i ivrig og ophidset samtale. Over for en journalist fra Berlingske Tidende betonedede H. P. Hanssen skarpt sin uafhængighed af alle partier, og at han kun repræsenterede et rent sagligt arbejde i ministeriet. H. P. Hanssen skildrer selv situationen derefter: »På en bänk sad (Sigurd) Berg og Slebsager i fortrolig samtale, ret ophidsede. Jeg gik hen tü Berg. Han udtalte sin beklagelse af, at jeg havde modtaget udnævnelsen. Jeg gjorde rede for mine motiver og lod ham læse den endnu ikke offentliggjorte brevveksling mellem Zahle og mig. Det beroligede ham meget. Han bad om hurtigst muligt at få den offentliggjort« [55].

Man må forstå Venstres ophidselse, dels på baggrund af uviljen mod regeringen Zahle, som i parlamentarisk henseende ville styrkes ved H. P. Hanssens indtræden og dels på baggrund af den forventning, der stiltiende havde været om, at H. P. Hanssen senere ville slutte sig til

partiet Venstre. Tilsyneladende har Zahle lovet sig fordele af overraskelsesmomentet, men set fra H. P. Hanssens synspunkt havde det været heldigere, om ministerudnævnelsen havde været forberedt noget bedre, og især at den var blevet publiceret på en mere behændig måde; men dertil må dog føjes, at hvordan man end havde båret sig ad, var selve kendsgerningen af så vidtrækkende en karakter, at den måtte få politiske konsekvenser.

J. S. Vanggaard har indgående skildret denne fase i den slesvigske politik. Efter hans opfattelse følte regeringen og De radikale slettelsen af 3. zone og H. P. Hanssens optagelse i ministeriet som sejre, og den gunstige udvikling steg dem til hovedet: »Disse dages og den følgende tids radikale overlegenhed lagde en pind til regeringens ligkiste. Forholdet til Venstre på det sønderjyske spørgsmål kom ikke i orden mere.

Hvis Zahle havde henvendt sig til partiernes repræsentation i det politiske udvalg, ville dette ikke have kunnet nægte sin anerkendelse af det påtænkte skridt, selv om det naturligvis ikke havde været oppositionen behageligt, at Hanssen allerede nu skulle indtræde i et radikalt ministerium.«

Om situationen i folketinget skriver Vanggaard: »Under oplæsningen sad jeg på min plads i salen og havde god lejlighed til at iagttage tingets medlemmer. Det var, som en bombe faldt i folketingsalen. De radikale og regeringsmedlemmerne strålede af fryd og vigtighed. Socialisterne så forbavsede ud, kun enkelte af dem vidste noget. De konservative frembød et endnu stærkere billede af forbavselse, enkelte af dem trak på smilebåndet; men Venstre - virkningen var forfærdende. Man røg sammen i klumper, hvor man stod hinanden nærmest, og Neergaard og Klaus Berntsen, som sad lige over for mig, blev fuldkommen røde i ansigtet, og det varede lidt, inden de kom så meget til kræfter, at de kunne sige noget til hinanden. I. C. Christensen blev forskånet for at overvære denne scene; han var taget til Jylland for at deltage i den forestående andejagt. Jeg skal ikke nægte, at jeg nød denne situation. Jeg var i øjeblikket sikkert en af de få, der fuldt ud var istand til at mærke mig det billede, som salen frembød. Jeg havde i samme stund en instinktmæssig følelse af, at nu var Hanssen ikke så farlig, som han havde været, og at dette ville være en alvorlig afsvaling for Venstre, der for de allerflestes vedkommende stadig havde troet på Hanssen, troet på ham som fremtidig Venstremand, som nærmest knyttet til os etc. «[56].

Det var H. P. Hanssens opfattelse, at de breve, der var vekslet mellem ham og Zahle, ville være tilstrækkelige til at klargøre den politiske uafhængighed, som han havde forbeholdt sig; men hvis man prøver at læse disse breve, f.eks. med I. C. Christensens øjne, tegnede der sig et dystert perspektiv. Den tanke, som Zahle havde henvist til, og som stammede fra H. P. Hanssen, at de sønderjyske repræsentanter i den danske rigsdag i den første tid ville holde sig uden for partierne, måtte gribe dybt ind i partiernes taktiske beregninger. Man måtte altså nu forestille sig resultatet af det første valg, som sønderjyderne deltog i, således, at H. P. Hanssen i spidsen for 4-5 sønderjyske meningsfæller ville indtræde som en særlig gruppe i folketinget. Zahles flertal i folketinget var efter folketingsvalget i 1918 på to mandater. Så længe H. P. Hanssen var minister i Zahles regering, måtte hans politiske venner naturligt støtte denne. Man ventede, at afstemningen kunne finde sted i løbet af få måneder, og derpå skulle der være nyvalg til rigsdagen. H. P. Hanssen ville derefter have et eget parti at støtte sig på.

Tanken om en særlig overgangsperiode, hvor man i Sønderjylland stillede sig uden for partierne på rigsdagen, kunne have meget for sig, set fra et sønderjysk synspunkt. Der kunne være al grund til, at de sønderjyske vælgere fik lejlighed til at orientere sig i det danske politiske landskab, hvis enkeltheder var ubekendte for dem, men det forudsatte for det første nogenlunde enighed mellem de modstående fløje i Sønderjylland, og med de erfaringer, H. P. Hanssen og hans venner havde gjort med Flensborg-folkene, kan man undre sig over, at de troede at kunne skabe bred tilslutning til denne idé, og for det andet forudsatte det en forståelse hos de danske partier, som man næppe kunne vente af dem. Tværtimod måtte de tænke på mulige gunstige udgangspunkter for at vinde de nye vælgere. I den følgende tid drøftedes dette perspektiv kun perifert, men ved bedømmelsen af den effekt, som H. P. Hanssens indtræden i Zahles regering havde, er det vigtigt at gøre opmærksom på dette komplicerede forhold. H. P. Hanssen fastholdt tanken om et særligt sønderjysk parti, indtil det i sommeren 1920 viste sig, at det ikke lod sig realisere.

H. P. Hanssens udnævnelse til minister betød en skærpelse af de indrepolitiske modsætninger og det i en grad, som H. P. Hanssen først efterhånden opdagede rækkevidden af.

Oppositionspartierne valgte den form at fremsætte udtalelser til pressen: »Venstre har af hensyn til den heldige udvikling af den sønderjyske

sag stadig ønsket, at alle skridt vedrørende den kommende genforening mellem det danske Sønderjylland og Danmark forud skulle behandles i partiernes fællesudvalg, hvilket også har været en forudsætning fra alle sider. Vi betragter det som et brud på denne forudsætning, at ministeriet i en så betydningsfuld sag har handlet på egen hånd og ikke givet partierne adgang til medvirkning. Venstre må derfor udtale sin alvorlige beklagelse af ministeriets hensynsløse fremgangsmåde, der ikke er egnet til at højne arbejdet for vor store nationale sag.«

Sådan lød det i en erklæring afgivet 26. juni 1919. Der var ingen protest mod H. P. Hanssen personlig, kun mod måden hvorpå udnævnelsen var sket. Samme dag hed det i en tilsvarende erklæring:

»Det konservative folkeparti indrømmer det berettigede i den tanke, at den sønderjyske befolkning bliver repræsenteret i det danske ministerium i overgangstiden inden genforeningen. Havde ministeriet henvendt sig til det politiske udvalg derom, ville vort parti have medvirket hertil under forudsætning af alle partiernes tilslutning.

Ministeriet Zahle har imidlertid ikke ønsket, at den danske regering og rigsdag som udtryk for det samlede folk i fællesskab skulle løse denne opgave, men foretrukket på egen hånd at gennemføre den med tilsidesættelse af den rigsdag, til hvis loyale samarbejde i det sønderjyske spørgsmål den ved tidligere lejligheder atter og atter har appelleret. Det konservative folkeparti må nedlægge den bestemteste protest mod ministeriets partipolitiske optræden i denne sag, der er egnet til at skabe splittelse og bitterhed i en stund, hvor sammenhold og samfølelse i så høj grad var påkrævet.«

Man har en fornemmelse af, at De konservative med begærlighed har grebet denne lejlighed til yderligere at distancere sig fra regeringen Zahle. I spørgsmålet om 3. zone havde partiet været hemmet af de standpunkter, som partiet havde bundet sig til ved at stemme for rigsdagspartiernes resolution af 23. oktober 1918 og ved erklæringer i forbindelse med rigsdagsdelegationens rejse til Paris; med ministerudnævnelsen var der skabt en helt ny situation, og derved opnåede partiet et større politisk spillerum, og det havde her Venstre med sig.

De to oppositionspartiernes protester fremkaldte udtalelser fra regeringspartierne. Socialdemokraterne hævdede, at ministerudnævnelsen ikke var en sag for det politiske udvalg, som ikke var valgt af rigsdagens ting, men nedsat privat af partierne, og som ingen bemyndigelse havde til at erstatte rigsdagens offentlige forhandlinger. Ministerudnævnelsen

måtte anses for en regeringshandling, der straks burde meddeles rigsdagen offentligt, og her eventuelt kunne gøres til genstand for debat; hvis der kom en sådan debat, ville Socialdemokratiet stemme for billigelse af det skridt, regeringen havde foretaget.

Det radikale venstre gav, som naturligt var, også sin billigelse, men partiet kunne ikke lade være med at gnide salt i Venstres sår ved at udtale sin tilslutning til rigsdagsformændenes velkomsthilsner til den nye minister. De to formænd havde sagt, at det danske folk hilste denne udnævnelse med inderlig *glæde* [57]. Begge de to tings formænd tilhørte partiet Venstre. Ved i udtalelser at henvise til denne revne i Venstres holdning provokerede Det radikale parti ganske unødvendigt Venstre, og provokationen blev den 28. juni besvaret af de to tings formænd N. Pedersen-Nyskov og A. Thomsen, der erklærede, at de delte den af deres parti fremførte indsigelse imod fremgangsmåden ved den nyskete ministerudnævnelse: »Vore velkomstord, der i øvrigt blev fremsat uden noget kendskab til sammenhængen med denne overraskelse, gjaldt kun personen og sønderjyden H. P. Hanssen«[58].

Det var ydmygende for de to formænd, at den stærke partiledelse tvang dem til at afgive denne erklæring, det var også ydmygende for H. P. Hanssen, at den blev fremsat.

Nyheden om ministerudnævnelsen gav anledning til store overskrifter i aviserne og til talrige kommentarer. Danevirkebevægelsens organ Hovedstaden skrev den 26. juni. »Efter denne ministerudnævnelse ved hvilken H. P. Hanssen gør sig mur- og nagelfast med regeringen i dens unationale politik, er der ingen tvivl om, at regeringen nu tror at kunne føre sine hensigter i den sønderjyske sag igennem. Vi hævder stadig, at det sidste ord endnu ikke er sagt om 3. zone; men i al fald, hvad angår H. P. Hanssen og den danske regering, er stillingen nu ganske klar. H. P. Hanssen står og falder med regeringen Stauning-Scavenius' tysklandstjenende politik. .. Vil Danmarks vælgere tåle, at vort lands store nationale sag forfuskes i overensstemmelse med tyske ønsker? Eller vil de selv tage sagen i deres hånd og feje den klike til side, som går Tysklands ærinde.«

Der blev nu lejlighed til at tegne et billede af H. P. Hanssen, som en unational personlighed. Redaktør A. Svensson skrev i sit blad Danskeren en stor artikel efter mottoet, at H. P. Hanssen var »realpolitiker og opportunist i modsætning til protestfolk og idealpolitikere«, men det var kun en side af sagen, det hed videre, at han var præget af en

fremmed ånd, en uånd »den københavnske såvel som den berlinske liberalisme er jo som bekendt stærkt international, specielt jødisk opblandet, og den internationale betragtningsmåde, disse folk af ganske naturlige grunde har, over for europæisk-nationale mellemværender har også indvirket på dens indfødte tilhængere og i stærkere eller mindre grad afnationaliseret dem. Når H. P. Hanssen under grænsestriden træder frem på den offentlige arena i Danmark med jøde-hedningen Marcus Rubin under den ene arm og Heilbuth under den anden, medens Edvard Brandes og Ove Rode lyser velsignelsen bagved, så kan det forstås af enhver, at han er kommet i udansk selskab. Og befinder han sig vel derved, ja, så er vel også noget af hans oprindelige danskhed tilsat« [59]. Dette lille citat giver indtryk af tonen og tankegangen blandt dem, der nu koncentrerede skytset mod H. P. Hanssen.

Da det nye ministerium blev oprettet, var det nødvendigt at få en bevilling til et embede som chef for administrationen. Egentlig havde man tænkt sig en departementschef, men Martin Hammerich var en forsigtig og beskeden mand, han mente, at et springavance fra herredsfuldmægtig til departementschef var for voldsomt; der blev oprettet et embede som kontorchef, men arbejdet svarede i realiteten til det, departementschefen udførte i andre ministerier. H. P. Hanssen havde ventet at forslaget om kontorchefstillingen ville give anledning til heftige angreb på ham, men angrebene udeblev, og embedet blev bevilget den 28. juni 1919.

Samme dag udbad Det konservative folkeparti i rigsdagspartienes politiske forhandlingsudvalg sig oplysninger om ministerudnævnelsen. Ifølge referatet sagde E. Piper: »Hvorledes er det gået til med den ministerudnævnelse?« Hvortil statsministeren svarede: »Ministerudnævnelsen er foregået på normal måde«, og forklarede nærmere omstændighederne; redegørelsen stillede ikke Piper tilfreds, og hans utilfredshed fik støtte af Niels Neergaard. H. P. Hanssen redegjorde for sagen set fra sit synspunkt, og han sluttede: »Med ærlig og redelig vilje er jeg mødt frem til min opgave, og jeg beder Dem om, at De fra alle sider støtter mig i mit store arbejde. Jeg vil gøre det åbent og loyalt over for alle partier og opgiver ikke håbet om, at det vil lykkes at vinde alles tilslutning. Jeg er æresmedlem af Den nordslesvigske Vælgerforening og har således stadig sæde og stemmeret i den og vil benytte mig deraf« [^].

Samme dag trak Det konservative folkeparti deres repræsentanter ud

af »Rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg«, der dermed var sprængt. Motivet var dels det forhold, at H. P. Hanssen var blevet udnævnt til minister, dels kammerherre Bemhofts udtalelser, der efter de konservatives mening stod i absolut modstrid med, hvad rigsdagen herhjemme havde udtalt. Venstres medlemmer anbefalede deres parti at følge de konservatives eksempel. Men på selve mødet havde både I. C. Christensen og for de konservative folketingsmand Abrahamsen tilsagt H. P. Hanssen støtte til det saglige arbejde.

Til sin trofaste politiske meningsfælle Anders Lebeck skrev han 29. juni 1919: »Du skal ikke lade dig vildlede af presselarmen. Skuden er vendt. Efter at jeg igår havde klarlagt min stilling i det politiske udvalg, tilsagde I. C. Christensen mig på venstres og folketingsmand Abrahamsen på højres vegne disse partiers loyale samarbejde og kraftige støtte i mit saglige arbejde, ligesom Neergaard udtalte deres tillid til mig personlig. Med kongen, hos hvem jeg atter efter tilsigelse har været i formiddags, står jeg på den bedste fod. Alt vil snart glide ind i rolige baner. Men der kan jo ikke falde en stor sten i vandet, uden at den slår kraftige bølgeringe. Udnævnelsen var uden for al beregning, og valgene nærmer sig«[61].

Efter ministerudnævnelsen sagde Neergaard til Zahle, at det jo var kedeligt, at Hanssen derved ødelagde sin stilling i Sønderjylland. P. Munch har refereret dette og tilføjet: »Det er jo muligt, at han der vil få vanskeligheder, men efter Zahles indtryk har han hele tiden været ivrig for at indtræde, og man må jo gå ud fra, at han selv bedst vil kunne bedømme virkningen i Nordslesvig «[62].

Virkningen i Nordslesvig blev i høj grad bestemt af rigsdagspartienes stillingtagen.

6. Vælgerforeningens tilsynsråd som parlamentarisk basis for minister H. P. Hanssen

Da H. P. Hanssen blev udnævnt til minister for sønderjyske anliggender, blev på en måde Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd en del af den parlamentariske basis for regeringen Zahle.

Den nordslesvigske Vælgerforening var oprettet i 1888 på initiativ af den da 26-årige H. P. Hanssen, der blev foreningens første sekretær. Han blev på denne post, indtil han i 1896 blev medlem af Den preussiske landdag. Vælgerforeningen var H. P. Hanssens værk; den gav de danske politiske bestræbelser en hidtil ukendt slagkraft, men dens tilsynsråd blev også valplads for indre opgør mellem de to politiske retninger i Sønderjylland, der fylkede sig henholdsvis om redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis og om H. P. Hanssen.

I 1907 blev foreningens love ændrede, således at tilsynsrådsmedlemmerne valgtes i bestemte valgkredse i forhold til medlemstallet. I kredsene foregik valgene ved flertalsvalg, men retningerne var geografisk således fordelt, at begge parter fik en rimelig repræsentation. Der valgtes i hver kreds en repræsentant og en stedfortræder. Ved store beslutninger blev stedfortræderne indbudt. Den danske presse i Sønderjylland var repræsenteret ved tilsynsrådsmøderne, og redaktørerne havde tallet men ikke stemmeret. Foreningens æresmedlemmer (i alt 3) havde fulde rettigheder. Forsamlingen bestod af ca. 60 personer.

Da H. P. Hanssen var blevet minister, nedlagde han straks sit mandat som formand for Vælgerforeningen, og der blev indkaldt til møde i tilsynsrådet 4. juli 1919. H. P. Hanssens modstandere var parate med kritik, og nogle håbede, at der kunne gives ham et mistillidsvotum. Det ville ikke nødvendigvis betyde, at den radikale regering af den grund måtte vige; men ramtes H. P. Hanssen, ville det medføre en ganske alvorlig svækkelse for regeringen. Denne mulighed blev straks opdaget af de ledende kredse i Danevirkebevægelsen. Da det var blevet kendt, at Vælgerforeningens tilsynsråd var indkaldt til møde for at vælge ny formand efter H. P. Hanssen, skrev skotøjsfabrikant Jørgen Petersen

den 1. juli til Vanggaard, dels for at meddele, at ledende Venstrepolitikere samme dag ville mødes til middag hos fru Marie Lassen (udgiver af Aalborg Amtstidende, bosat i København), og dels for at berette om forslag til en aktion i Sønderjylland. De ledende politikere var Jacob Appel, Klaus Berntsen og Sigurd Berg og selvfølgelig I. C. Christensen, »hvis han er hjemme«. I dette møde deltog også den tidligere landdagsmand H. D. Kloppenborg-Skrumsager. Videre meddelte Jørgen Petersen: »Jeg bad i søndags dr. Harsløf og dr. Collin om hver for sig og uafhængigt af hinanden at skrive til ledende mænd i Den nordslesvigske Vælgerforening. Dr. Collin har skrevet til Peter Grau (næstformand i Vælgerforeningen) og redaktør Christiansen. Dr. Harsløf har skrevet til redaktør Christiansen og Kloppenborg-Skrumsager samt en til. Jeg skriver i dag til redaktør Christiansen.«

Dette brev gengives her i sin helhed:

»Herr redaktør Christiansen, Flensborg.

Jeg behøver naturligvis ikke at fortælle Dem, hvorledes forholdene har udviklet sig her i den senere tid, men jeg kan dog ikke nægte mig at udtale min glæde over den stærke udvikling, der har vist sig i den korte tid siden Fredericiamødet [et Danevirkebevægelses-møde 21. juni] - forskellige momenter er årsag hertil. - Det energiske arbejde i og for 3. zone, og tilkendegivelserne dernedefra, har gjort stærkt indtryk ikke alene på befolkningen, men også på de ledende politikere, og episoden Scavenius-Christensen og last but not least H. P. Hanssens indtrædelse i ministeriet har altsammen bidraget til at skabe en situation, som vel benyttet kan komme vor sag til gode.

Vi mangler to ting dernede fra:

- 1) Petitioner, og jeg vil håbe, at de kommer i så stort et antal, som nødvendigt er for at gøre den tilsigtede virkning,
- 2) at den nordslesvigske Vælgerforening på mødet på fredag tager bestemt afstand fra den H. P. Hanssenske politik. Et mistillidsvotum fra Vælgerforeningen, mener jeg, må betyde, at H. P. Hanssen må gå ud af ministeriet. Vælgerforeningen er i virkeligheden H. P. Hanssens parlament. Her må personligt gammelt venskab i alt fald for en stund vige for sagen.

H. P. Hanssens udtrædelse af ministeriet Zahle vil betyde et nederlag for dette, ja, så stort, at det næppe kan bæres, og det vil næppe nytte ministeriet at søge udveje ved et samlingsministerium, kontrolministerium el. lign., thi efter det Scavenius-Christensenske sammenstød kan

man ikke tænke sig, at oppositionen skulle inklude sig på sligt. Følgerne kan for ministeriet let blive så stærke, at det tvinges til at gå. Ja, jeg synes endogså, at der er overvejende sandsynlighed herfor. Hvis Vælgerforeningen holder sig stiv, ja, hvis man kunne tænke sig, at den fik flertal, ville det blive en mægtig sejr for os.

Det vil derfor være af den største interesse, at ledende mænd benytter den korte tid før mødet til at oparbejde stemningen for om muligt at få flertal imod H. P. Hanssen. - Kan dette opnås, og petitionerne kommer, så tror jeg, at vi ikke alene har vundet slaget, men at det vil kunne få stor indflydelse på sønderjysk politik nu og i fremtiden. Men selv om det skulle være, at der ikke kan opnås flertal, så vil et stort mindretal også få vægt.

Betydningen for fremtiden ser jeg deri, at det også betyder et kraftigt slag mod den radikalisme, som regeringen søger at indpode i Sønderjylland. Endelig vil det kunne bevirke en stærk reaktion i Paris.

Jeg havde i går aftes en samtale med Herr Kloppenborg-Skrumsager og har bedt ham besørge dette brev. Jeg sender ham brevet i åben konvolut, for at han kan gøre sig bekendt med dets indhold.«

Desuden var der et P.S.:

»Hvis De skal bruge penge, så skriv til mig, og vi skal da sende Dem forskud på forventede indsamlede beløb. - Jeg kan dog glæde Dem med, at jeg her i København har fået 4.000 kr., samt at jeg har begyndt at røre ved jyderne«[63].

Collins brev til E. Christiansen af 29. juni 1919 kunne minde om dispositionen til en artikel mod H. P. Hanssen med en række anklagepunkter: »Han har taget sin plads mellem de folk, som igennem årene har været Sønderjyllands bitreste fjender, som kun tvungne er gået med til en generhvervelse af det mindst mulige, som har været og stadig er påvirkede først og fremmest af Tysklands holdning og ønsker. Han har selv været klar over det utilladelige i sin handlemåde, ellers ville han have forhandlet med Vælgerforeningen. Han står nu uden noget mandat for den, og det bør siges klart og uden mulighed for fortolkning, at hans optræden misbilliges. Vil Vælgerforeningen ikke gå med dertil, synes jeg, at den må sprænges, men det må selvfølgelig ikke være Dem, der bliver smidt ud; det må være Dem der selv siger, at De går videre ad den vej, som det danske Slesvigs traditioner anviser og så »Hvem, der elsker mig, følger mig«. Når De, P. Grau og Kloppenborg fører an, så skulle det være underligt, om De ikke fik en stor hær med Dem.

Det er efter alle indløbne meddelelser absolut nødvendigt, at 3. zone selv protesterer så hurtigt og så kraftigt som muligt og fordrer selvbestemmelsesret og afstemning for sig, og det er nødvendigt, at 2. zone er klar til at fordre 3. rømmet, da der ellers ikke kan arbejdes i ro«[64].

Hvorvidt disse tilskyndelser har været nødvendige for at få den sønderjyske opposition mod H. P. Hanssen sat i aktivitet, skal ikke kunne siges, de prægede i al fald det forarbejde, der blev gjort før tilsynsrådsmødet. Den 3. juli holdt oppositionen et forberedende møde i Haderslev. Redaktørerne A. Svensson »Danskere« og E. Christiansen »Flensborg Avis« tilligemed H. D. Kloppenborg-Skrumsager havde hver udarbejdet et resolutionsforslag, og man søgte nu at samordne disse. Resultatet af anstrengelserne blev følgende, der tydeligt viser hensyntagen til oppositionen på rigsdagen:

»Vælgerforeningen beklager, at H. P. Hanssens udnævnelse til minister er gennemført af en partiregering uden forhåndstilslutning fra alle partier i den danske rigsdags politiske udvalg og fra Den nordslesvigske Vælgerforening.

Da det ikke lykkedes i efteråret at danne et samlingsministerium, mente vi, at der gennem det politiske og det sønderjyske udvalg var gjort udvej til, at de forskellige partier kunne medvirke ved alle vigtige beslutninger i vor sag. Desværre har dette ikke været tilfældet. Vi udtaler derfor som vort bestemte ønske, at samtlige spørgsmål vedrørende Sønderjylland i overgangstiden bliver forelagt det sønderjyske udvalg til beslutning« [65],

Resolutionsforslaget udtalte en kritik af regeringen Zahle, som man måtte regne med, at H. P. Hanssen ikke kunne acceptere, men der var ikke udtalt mistillid til ham som minister.

Inden mødet gjorde H. P. Hanssen et lille skaktræk, idet han inviterede nogle repræsentanter for Flensborg samt P. Grau til en sammenkomst for med dem at drøfte Flensborgs forvaltning i afstemningstiden, og han forelagde tillige et udkast til en lov om bestyrelsen af de kommunale anliggender i staden Flensborg og i Flensborg amtsråds kreds for det tilfælde at Flensborg måtte blive en dansk by. Forslaget var udarbejdet med Københavns forfatning som forbillede. Der blev foreslået en magistrat med en overpræsident samt borgmestre og rådmænd. Overpræsidenten skulle lønnes som overpræsidenten i København og desuden have et opholdstillæg på 5000 kr. om året og en boliggodtgørelse på 3000 om året. Det var en demonstration af, at H. P. Hanssen anså

det som en opgave for det sønderjyske ministerium at træffe alle forberedelser til en overgang til dansk styre ligeligt både for 1. og 2. zone [66]. P. Grau skrev 6. juli til Ionas Collin om denne sammenkomst: »Ministeren var *meget* interesseret og lod til at have fuld sympati for den størst mulige tilslutning fra Flensborg by og land. Derom er der ingen tvivl mere«[67].

Tilsynsrådsmødet begyndte med, at næstformanden P. Grau som »privatmand«, men ikke på Vælgerforeningens vegne, bød H. P. Hanssen velkommen som minister (P. Grau havde lært af tingformændene). Udnævnelsen havde først voldt ham glæde; men da han hørte om måden, hvorpå det var sket, måtte han beklage det som et stort fejlgreb. H. P. Hanssen gjorde derefter rede for ministerudnævnelsen og gik derefter meget detaljeret ind på de mange opgaver, der nu skulle tages fat på for at forberede genforeningen bedst muligt.

Efter en middagspause indbragte og begrundede Kloppenborg-Skrumsager det resolutionsforslag, oppositionen var enedes om dagen før. Han slog på de kendte strenge, at fremgangsmåden ved ministerudnævnelsen havde været forkert, at Vælgerforeningen burde være spurgt og ligeså de politiske partiers forhandlingsudvalg, at det nu var gået i stykker på sagen. Kloppenborg-Skrumsager henviste endvidere til, at der flere gange havde været tale om et samlingsministerium. Hvis Vælgerforeningen forholdt sig fuldt ud anerkendende med hensyn til ministerudnævnelsen, ville det blive taget til indtægt af De radikale. De to oppositionspartier venstre og det konservative folkeparti følte sig tilsidesat, og Kloppenborg-Skrumsager foreslog på den baggrund den tidligere citerede resolutionstekst.

For H. P. Hanssen-fløjen førte den tidligere landdagsmand Nis Nissen ordet; han mente, at det var bedst intet at vedtage; tilsynsrådet skulle blot tage det skete til efterretning. Han betonedede den hidtil gældende opfattelse, at de danske sønderjyder udgjorde en befolkning, ikke et parti, og han mente, at tilsynsrådet burde holde sig uden for partierne og partistriden i kongeriget. Ved et valg i Nordslesvig efter partilinjer ville det efter Nis Nissens mening gå sådan, at Venstre ville få det meste, Højre noget, medens han for De radikale og Socialdemokraternes vedkommende blot spurgte »hvor meget«, og dermed mente han meget lidt, men foreløbig havde sønderjyderne brug for støtte og sympati i alle de danske partier. Første afsnit af den forelagte resolution indeholdt, efter hans mening, en misbilligelse af H. P. Hanssens

optræden, og en vedtagelse ville betyde, at H. P. Hanssen trådte tilbage. Men Nis Nissen havde de facto allerede forladt det standpunkt, at der ikke burde vedtages en resolution, idet han fremsatte forslag til en tilføjelse til Kloppenborgs forslag: »Samtidig tilsiger vi ligesom rigsdagens samtlige partier H. P. Hanssen vor støtte, til det store arbejde der påhviler ham, og som han erklærer, at han vil udføre i nøje og loyalt samarbejde med Vælgerforeningen.«

H. P. Hanssen erklærede i et følgende indlæg, at den første del af resolutionen var uacceptabel for ham. Hvis den blev vedtaget, så han to alternativer: »Enten indgiver jeg min demission i morgen, eller måske gør jeg det ikke af hensyn til befolkningen, men indkalder muligvis en generalforsamling i Vælgerforeningen. Med hensyn til det andet afsnit har jeg ikke noget at indvende derimod. Udtrykket »desværre« har jeg ikke noget imod. Det er af vigtighed, at vi i den vanskelige tid undgår strid. Når partierne derovre har tilsagt mig støtte, må det være et billigt krav at forlange det af Vælgerforeningen.«

Bankdirektør Rossen hævdede, at der ikke udtrykkeligt lå et mistillidsvotum til H. P. Hanssen i resolutionen, men han udtalte, at den danske regering nu for anden gang havde krænket Vælgerforeningen. Første gang var, da afstemningsreglerne blev ændret i februar 1919 uden hele tilsynsrådets medvirken.

Mødet blev derefter suspenderet, og da det blev genoptaget, rettede Ernst Christiansen en forespørgsel til H. P. Hanssen om hans holdning til 2. zone. Anledningen var en privat ytring, som H. P. Hanssen var kommet med, men den var så vigtig, mente Christiansen, at den måtte frem; H. P. Hanssen skulle ved en bestemt lejlighed have sagt, at han tidligere havde troet, at Flensborg kom med, men nu troede han det ikke. Var det måske på grund af, at afstemningen i 3. zone var slettet, spurgte Ernst Christiansen, i så fald havde modstanden mod 3. zone også været rettet mod 2. zone. Han mente, at folkene i 2. zone ikke burde modarbejdes af den danske regering, og Ernst Christiansen udtrykte skepsis over for en tale, H. P. Hanssen havde holdt i Holbøl 4. juni, hvor han havde udtalt sig positivt om 2. zone.

H. P. Hanssen benyttede lejligheden til at præcisere sin stilling i overensstemmelse med denne tale. Han havde hele tiden stået på selvbestemmelsesrettens princip, men den første Flensborg-bevægelse i januar havde som krav, at Flensborg skulle med til Danmark uden afstemning; han kunne nu på hele regeringens vegne erklære, at der ville

blive givet Flensborg loyal støtte; Zahle ville holde en tale den 5. juli i Præstø, hvor samme standpunkt ville blive markeret, støtte til arbejdet for at få et flertal af stemmer i Flensborg. Svaret var fuldt tilfredsstillende for Ernst Christiansen, men Kloppenborg-Skrumsager ville desuagtet ikke gå med til ændringer i resolutionens tekst; nok var der enighed om at tilsige H. P. Hanssen støtte, men det var i overensstemmelse med den almindelige opfattelse at udtale en beklagelse. Men nu blev H. P. Hanssen bestemt. Han kunne ikke påtage sig det store arbejde med et mistillidsvotum bag sig. Hvis han nu gik ud af politik, ville det være for stedse: »Jeg har gået en gang før, men denne gang bliver det for bestandig. Det har ikke noget afskrækkende for mig. Lige fra den gang jeg lod ploven stå på min faders mark, har jeg været forberedt. De tror måske, det er en overdrivelse. Jeg har mange andre opgaver at sysselsætte mig med, når ansvaret er taget fra mig.«

Udtalelsen findes også overleveret i en anden form: »Jeg har arbejde nok, der venter på mig. Jeg kan passe mine blomster, skyde ænder i mosen og skrive mine memoirer, og de er interessante« [67 a].

Nis Nissen stillede nu sagen skarpt op: »Enten ingen resolution eller vi deler os«, dvs. at flertallet ville forkaste mindretallets forslag. Flensborgmændene fastholdt det berettigede i på en gang at udtale tillid til H. P. Hanssen og samtidig en misbilligelse af måden hvorpå han var udnævnt til minister. H. P. Hanssen sagde, at for ham var det brændende punkt, om han kunne acceptere Vælgerforeningens enstemmige dadel af regeringen.

Et overraskende moment kom ind i sagen ved et indlæg af grev O. D. Schack; det var hans opfattelse, at man burde frafalde resolutionen helt, men han mente, at han med denne opfattelse kom til at stå i modsætning til størstedelen af sine vælgere, og derfor nedlagde han sit mandat. P. Grau udtalte: »Er vi befolkningens talsmænd eller ej? Er vi ærlige, kan vi ikke være tavse i dag«, men grev Schack afviste bestemt, at det skulle være uærligt at tie stille [68].

Der fulgte et kvarters pause. På Flensborg-gruppens fortrolige særmøde stod meningerne over for hinanden. P. Grau og Andreas Grau var ivrige for et forlig; ved afstemningen var 8 for et forlig, 6 imod, Ernst Christiansen stemte ikke. Forligets kerne var indsættelsen af sætningen: »Sagligt anser vi H. P. Hanssens udnævnelse for rigtig.« Det ville de 8 altså gå med til [69].

Resolutionen, som citeres i det følgende, bærer tydeligt præg af, at den er et kompromis. Den lød:

»Da det ikke lykkedes i efteråret at danne et samlingsministerium, mente vi, at der gennem det politiske og det sønderjyske udvalg var gjort udvej til, at de forskellige partier kunne medvirke ved alle vigtige beslutninger i vor sag. Desværre har dette ikke været tilfældet ved H. P. Hanssens udnævnelse til minister. Vi udtaler derfor, som vort bestemte ønske, at alle vigtige spørgsmål vedrørende Sønderjylland herefter bliver forelagt det sønderjyske udvalg til behandling.

Sagligt holder vi H. P. Hanssens udnævnelse for rigtig og tilsiger ham ligesom rigsdagens samtlige partier vor støtte til det store arbejde, der påhviler ham, og som han har erklæret, at han ville udføre i nøje og loyalt samarbejde med Vælgerforeningen.«

53 stemte for resolutionen, 3 undlod at stemme (advokat Andersen, Haderslev, gårdejer N. J. Gotthardsen, Nørmark, og gårdejer Anton Jepsen, Rørkær). De havde ønsket en skarpere udformet resolution.

Resolutionens ordlyd kan nok undre. Det kunne se ud, som om Vælgerforeningen i efteråret 1918 havde taget stilling til, om der skulle dannes en samlingsregering i Danmark, og som om rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg var oprettet i samråd med tilsynsrådet. Det var forøvrigt lidt post festum nu at nævne dette udvalg, idet man den 4. juli 1919 vidste, at Det konservative parti havde undsagt udvalget, og at udvalget var sprængt, og at der på rigsdagen var oprettet et Sønderjysk udvalg. Derfor står der i Vælgerforeningens resolution, at man ønsker alle vigtige spørgsmål vedrørende Sønderjylland forelagt »Det sønderjyske udvalg« til forhandling. Dette udvalg var et regulært rigsdagsudvalg, sammensat af folketings- og landstingsmedlemmer under hensyntagen til partiernes politiske styrke. Det havde til opgave »uden besluttende myndighed, som mellemed mellem rigsdagspartierne og regeringen, at udøve en rådgivende virksomhed ved forberedelsen af den lovgivning, som en eventuel indlemmelse af Nordslesvig i Danmark vil nødvendiggøre.« Det var formelt nedsat 29. april 1919 efter regeringens ønske, og det var netop meningen, at alle vigtige spørgsmål skulle behandles i dette udvalg. Det begyndte sit arbejde i juli 1919.

Vælgerforeningens tilsynsråd gav altså H. P. Hanssen et klart tillidsvotum i resolutionens sidste del, og hans modstandere i Danmark var dybt skuffede over tilsynsrådets holdning; men hans kolleger i regeringen syntes nok, han var gået lovlig vidt i retning af at give mindretallet indrømmelser i resolutionens første del [70].

Dåne virkebevægelsens kritik kom bl.a. til udtryk i bladet Hoved-

staden. Den 30. juni havde bladet givet Flensborg-retningen en ordentlig opsang:

»Mindretallet må for enhver pris nægte godkendelse af ministerudnævnelser. Gør det det ikke, vil det dermed have lyst tyskerkursen i kuld og køn. Det vil have sagt god for den danske regerings og dermed tillige den tyske regerings politik i grænsespørgsmålet, og det vil have umuliggjort det for den kongerigske opposition at hævde en fast holdning i evakueringsspørgsmålet.« På denne baggrund var kommentaren den 6. juli meget tam. Mødet blev tolket som en svækkelse af H. P. Hanssen: »Han skal forelægge sagerne for rigsdagens sønderjyske udvalg, og han skal ligeledes træde i loyalt samarbejde med Den nord-slesvigske Vælgerforening. Her ligger i virkeligheden tyngdepunktet i resolutionen. Det er ikke tilfældigt, at ordet »loyalt« har fundet vej ind i den. Det forudsættes, at minister H. P. Hanssen hidtil ikke har været loyal over for Vælgerforeningen, og det har han jo i hvert fald ikke været m.h.t. måden, hvorpå ministerudnævnelser fandt sted. Her er som vi skrev i går en i formen mild, men i realiteten skarp tilrettevisning af ham. Når han så tilmed bindes på hænder og fødder i sin fremtidige ministervirksomhed, når han - sin saglige egnethed til trods - sættes under kontrol både af rigsdagen og Vælgerforeningen, så synes vi egentlig ikke resolutionen opfordrer til, at den ministerielle presse gør et større nummer ud af den »saglige tilslutning, han har fået.«

Til Collin sendte P. Grau 6. juli en beretning. Den har næppe tilfredsstillet kredsen i København. Efter en omtale af sin indledende tale fortsatte han: »Vi holdt nogle fraktionsmøder ind imellem og endes om, at en, selvom i mildere form, dadlende fælles udtalelse, var bedre end en skarp udtalelse fra den lidt mindre halvdel og en som modsætning tilsluttende, - til udnævnelsermåden - fra den lidt større halvdel«[71]. Det er meget knudret udtrykt, og for Collins tankegang havde det modsatte været det rigtige.

Ribe Stiftstidende var heller ikke tilfreds. Bladet skrev 5. juli:

»Vælgerforeningens sidste udtalelse er et nyt kompromis i lighed med tidligere udtalelser af tilsynsrådet. Det kan synes tvivlsomt, hvorvidt det virkelig er gavnligt i det ydre at opretholde en enhedsfront, der ikke bunder i en indre virkelighed.

Den af oppositionen foreslåede resolution imødegik i en noget skarpere form den måde, hvorpå H. P. Hanssens udnævnelse til minister havde fundet sted, men ved gensidig imødekommethed opnåedes enig-

hed om den vedtagne resolution.« Bladet trøstede sig så med, at ministeriet Zahle var blevet kraftigt desavoueret, og skrev yderligere: »Man kunne have ventet, at Vælgerforeningens tilsynsråd havde taget stilling til den situation, der er skabt med bortfald af bestemmelsen om 3. zones rømning. De begivenheder, der nu daglig meldes om fra 2. og 3. zone, de gamle altyske myndigheders fremfærd mod »Mellemslesvigsk udvalg«, Cornelius Petersen, fhv. amtsforstander Clausen, Bov og Wall, Obdrup, skulle synes at lade hele ændringens uheldige følger træde så klart frem, at man ikke kan sidde den overhørig. Skal der endnu i 11. time - før fredstraktatens ratificering - opnås noget med hensyn til betryggelsen af afstemningens ubetingede frihed i 2. zone, må Vælgerforeningens tilsynsråd give sådanne bestræbelser det nødvendige udenrigspolitiske magtgrundlag. En passiv holdning er her ikke tilstrækkelig.«

Denne kritik ramte imidlertid ved siden af. Vælgerforeningen havde ikke forholdt sig passivt. På mødet den 4. juli var der blevet vedtaget en resolution om rømning af 3. zone, men den var mærkværdigvis fortrolig; den skulle videregives til den internationale kommission; forslagsstilleren var Ernst Christiansen, og den havde følgende ordlyd:

»Vælgerforeningen er taknemlig for de henvendelser, der af danske rigsdagsmænd er rettede til udenrigsministeren om at virke for, at rømningen af 3. zone genoptages. Når afstemningsforholdene i 2. zone fuldt ud skal betrygges, er det en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standser få kilometer sønden for Flensborg.«

Ernst Christiansen har noteret i sin dagbog for 4. juli, at resolutionen skulle gå til den franske gesandt; »men Hanssen forlanger den - som forudsætning for sin og sines stemmer - behandlet i fortrolighed« [72].

Det er indlysende, at der i kravet om fortrolighed lå en reservation over for resolutionen; men det var mærkelig selvmodsigende at vedtage en politisk erklæring, som offentligheden ikke måtte have kendskab til. Fortroligheden kunne højst bevares, til resolutionen var afleveret til den internationale kommission eller, som tilfældet blev, i den franske legation i København. I sin redegørelse for Vælgerforeningen 1918-20 i »Slesvig delt« omtaler A. Svensson situationen på følgende måde: »Mod mødets slutning vedtoges endnu, temmelig upåagtet af de fleste inden for Aabenraa-retningen, en af redaktør Christiansen fremsat resolution« [73].

I et brev fra redaktør C. Willemoës til Ionas Collin beskrives fremgangsmåden på følgende måde:

»På Vælgerforeningens møde i fredags blev der efter den offentliggjorte resolution vedtaget en af Christiansen foreslået men i forvejen af gruppen tilrettelagt resolution, der stiller bestemte krav om 3. zones evakuering. P. Grau, der ledede forhandlingerne, spurgte umiddelbart efter forelæggelsen: »Er der nogen, der stemmer imod?« Da ingen straks tog ordet, erklærede han: »Resolutionen er altså enstemmigt vedtaget.« H. P. Hanssen *anbefalede*, at resolutionen hurtigst muligt blev renskrevet og - vistnok gennem det sønderjyske ministerium - tilstillet den franske gesandt i København. Men H. P. Hanssen anmodede indtrængende om, at *denne* resolution ikke blev offentliggjort, og denne henstilling ønsker man taget til følge. Forøvrigt vil Damgaard, Bramsted, på onsdag eller torsdag komme til København for at referere vælgermødets forløb og give en del oplysninger vedrørende situationen - Cornelius Petersen har De formentlig allerede talt med«[74].

Det lykkedes oppositionen at foretage et kup. Man fornemmer stemningen, efter at det store slag om et tillidsvotum til H. P. Hanssen var slået, medlemmerne var trætte, og så kom endnu et resolutionsforslag, hvis indhold så ret uskyldigt ud; man vidste på det tidspunkt endnu meget lidt om den uoverensstemmelse, der bestod mellem det memorandum hvormed fredstraktaten var blevet tilstillet Tyskland, og selve traktatteksten. I det ledsagende memorandum gik man ud fra at 3. zone skulle rømmes, medens selve traktaten kun forudså rømning af afstemningsområdet, altså 1. og 2. zone. H. P. Hanssen søgte, som vist, at afsvække resolutionens betydning ved at kræve, at den skulle være fortrolig, og han kan have været beroliget ved, at den ikke var stilet til den danske regering. Men som erfaren politiker måtte H. P. Hanssen vide, at ingen af disse forbehold havde større vægt. Resolutionen skabte ham da også store vanskeligheder. Der bestod på international basis ingen muligheder for at rejse rømningenskravet med effekt. Udenrigsminister Scavenius kom hurtigt til den erkendelse, at han ikke ville rejse spørgsmålet om rømning af 3. zone. Ændringer lod sig ikke gennemføre uden tysk accept, og den kunne man ikke regne med, efter at tyskerne havde underskrevet fredstraktaten den 28. juni.

Problemet om rømning af 3. zone blev i de følgende måneder et altdominerende spørgsmål i den sønderjyske politik.

7. Rømning af 3. zone som politisk problem i Danmark

Medens man i Paris trods divergerende meddelelser i de første dage efter 16. juni forstod, at 3. zone definitivt var slettet i fredsforslaget, og medens regeringspartierne i Danmark med begejstring modtog de første, skønt ufuldstændige efterretninger derom, klamrede Danevirkebevægelsens tilhængere sig i de første dage til hvert halmstrå. Først da fredstraktatens ordlyd den 23. juni 1919 blev offentliggjort i de danske blade, faldt deres sidste tvivl. Regeringens triumf måtte naturligt nok irritere oppositionen, og Det konservative folkeparti så en chance for et angreb på regeringen. Partiets holdning havde i maj i den forstand været passiv, at det ikke ville protestere imod afstemning i 3. zone, men reelt betød denne passivitet en accept af 3. zone, nu kunne partiet - risikofrit - rette angreb mod regeringen, fordi afstemning i 3. zone var bortfaldet. Til et møde, der den 21. juni skulle afholdes i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg, udbad partiet sig en oversigt »over de forhandlinger, der gennem vor gesandt i Paris er ført angående 3. zone, herunder en meddelelse om, hvilke instruktioner gesandten med hensyn til denne sag har modtaget fra regeringen.«

Erik Scavenius besvarede spørgsmålet og lod stille de forskellige dokumenter til udvalgsmedlemmernes rådighed, og oppositionen kunne ikke i dem finde angrebepunkter. Erik Scavenius nævnte i sin gennemgang af akterne, at gesandten havde følt sig »noget svagt understøttet hjemmefra.« »Men det kunne forsvares«, sagde han, »hovedsagen måtte være det danske folks holdning. Det var bedre at tale ud af vinduet end gennem noter i denne sag«[75]. Man må opfatte forholdet sådan, at Erik Scavenius ønskede den svage rigsdagsresolution af 12. maj suppleret med de taler, som ministre og regeringsvenlige politikere sidst i maj havde holdt om 3. zone. De var holdt gennem det vindue, der vendte mod Paris, og de var blevet hørt.

På det næste møde i det politiske forhandlingsudvalg den 28. juni, da man havde læst de meddelte aktstykker, blev skytset rettet mod H. A. Bernhoft. De konservative spurgte:

»Med hvilken hjemmel har den danske gesandt udtalt, at Danmark ville nægte at modtage 3. zone, selv om denne stemte dansk?« Da gesandten rent faktisk ikke havde udtalt sig som refereret, havde Erik Scavenius relativt let ved at forsvare sin gesandts handlemåde.

På dette møde den 28. juni, den dag Versaillestraktaten blev undertegnet, fik De konservative imidlertid fat i en ende, der kunne spindes meget langt ud. Det var problemet om *rømningen* af 3. zone. Man var nu blevet klar over, at der bestod en uoverensstemmelse mellem memorandum og traktattekst, og der lå heri tilsyneladende en chance for at få rejst rømningsproblemet igen. De konservative foreslog, at udvalget skulle rette en opfordring til ministeriet om at virke for, at de oprindelige evakueringsbestemmelser for 3. zone kunne blive bragt til udførelse. Spørgsmålet om rømning af afstemningszonerne skal her kort resumeres.

Det begyndte med, at H. A. Bernhoft og H. V. Clausen i en note den 6. februar 1919 anmodede de allierede magter om militær rømning af garnisonerne i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg; det kunne ske, mente de, i forbindelse med, at våbenstilstanden skulle fornyes. Denne note var udgangspunktet for, at der i talrige følgende sammenhænge anførtes den formulering, der også anvendtes i de allieredes memorandum til den tyske fredsdelegation af 16. juni 1919:

»Efter den danske regerings anmodning er der blevet truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen-Slien rømme af tyske tropper . . .«

Denne rømningslinie havde den danske regering sådan set aldrig anmodet om, ja for at undgå den, havde Bernhoft den 2. marts foreslået en alternativ linie Kappel-Isted-Årlå, dvs. nord om Slesvig og Husum, men forslaget var uden effekt [76].

Rømningsproblematikken spillede, som tidligere nævnt, en vis rolle i forhandlingerne mellem den danske delegation til fredskonferencen og den belgisk-danske kommission. Spørgsmålet om et rømningsområde kom fra kommissionen; de danske delegerede svarede, at de kunne tænke sig rømmet en bræmme på ca. 10-15 km syd for 2. zone for at undgå rivninger. Adspurgt om Slesvig by burde rømmes, frarådede delegationen en rømning, men det blev tilkendegivet den belgisk-danske kommission, at man ikke tillagde sagen større betydning. Den 9. marts telegraferede Bernhoft hjem, at evakueringslinjen ville gå syd om Slesvig, formentlig Kappel-Tønning [77]. Det var som nævnt misvisende,

når det i svaret til de tyske delegerede den 16. juni blev sagt, at der efter den danske regerings anmodning var truffet forholdsregler til, at tyskerne skulle rømme landet indtil Ejderen-Slien; men den danske regering havde ikke protesteret, og nu fandt den det ikke opportunt at gå nærmere ind på, hvordan tingene faktisk forholdt sig. Da rømningsproblemet den 28. juni blev rejst af De konservative i rigsdagspartierne politiske forhandlingsudvalg, blev det H. P. Hanssens opgave at besvare spørgsmålet. Han mente, som det var almindeligt antaget, at bestemmelsen om en evakuering af 3. zone var gledet ud af traktaten ved en uagtsomhed. I anden sammenhæng er der gjort rede for, at uagtsomheden bestod deri, at André Tardieu havde overset en mulighed for at fastholde kravet om afstemning i 3. zone, og at han som formand for redaktionskomiteen havde forsømt at få bragt memorandum og traktatforslaget i overensstemmelse med hinanden; der har ikke været tænkt på at opretholde en rømningszone, når afstemningen i 3. zone faldt bort. Der var ikke klarhed over, at det forholdt sig således, mens det politiske spørgsmål var brændende. Hele diskussionen blev på en måde ført ud fra forkerte præmisser, men de præmisser, man benyttede, var afgørende for argumentationen; selve modsætningsforholdet var i sommeren 1919 lokalt dansk, og argumentationen ændrede ikke meget ved de agerendes til grund liggende opfattelse.

Rømningskravet indebar en stærk forenkling af problematikken. Hvis man ser nøjere på de to dokumenter, fredstraktaten og det ledsagende memorandum, var kravet om rømning i det sidstnævnte en reminiscens fra den situation, der forelå før 3. zone blev strøget. Kravet om rømning var oprindeligt medtaget særskilt, fordi den belgisk-danske kommission på den måde kunne sætte den danske regering i forbindelse med linjen Kappel-Tønning, der kunne tjene som sydgrænse for det sydlige afstemningsområde. Som det endeligt blev, skulle kun de to afstemningszoner besættes med allierede tropper og administreres af en international kommission. Hvis man nu krævede overensstemmelse mellem de to dokumenter tilvejebragt efter ordlyden i det ledsagende memorandum, så indebar det, at tyske tropper og myndigheder skulle rømme 3. zone, ikke at området skulle besættes eller administreres. Hvis virkelig rømningen på det i dokumenterne givne grundlag var blevet gennemført, ville der være opstået en meget akavet situation, rømning alene var nemlig ikke noget for Danevirkefolkene, hvis ikke området også blev besat. En besættelse ville indebære en militær ad-

ministration, men da den internationale kommission havde til opgave at forestå afstemningerne, og der ikke skulle finde afstemning sted i 3. zone, kan man næppe forestille sig, at den skulle have ansvaret for en 3. zone, der blot var rømmet af militær og af de øverste embedsmænd. Ganske monotont blev kravet om rømning gentaget igen og igen. Alle måtte fra midten af juli vide, at det ikke havde chance for at blive gennemført, men det tjente indre danske politiske formål, så der var ingen, der nærmere overvejede, hvad kravet i praksis ville betyde og hvilke komplikationer, det ville have til følge.

J. S. Vanggaard har meget oprigtigt forklaret den sammenhæng, hvori rømningskravet skulle ses: »Med hensyn til at give større afstemningsfrihed i 2. zone, har jeg aldrig tillagt rømningen af 3. zone videre betydning. Afstemningsfriheden i 2. zone måtte være praktisk talt lige stor eller lige lidet stor, enten tyske tropper og administration var fjernet fra 3. zone eller ikke, når blot ententen havde magtmidler nok i selve 2. zone til, at tyskerne skulle vide at holde deres fingre derfra, så længe begivenhederne stod på, og det havde ententen . . .

Men rømningen af 3. zone havde en anden betydning, hvis den blev til virkelighed. Blev den besat af ententens politi og militær, var der mulighed for meningstilkendegivelser i dansk retning for 3. zone; der var da mulighed for en videre oplussen af den dansk-slesvigske følelse i håbet om, at 3. zone på en eller anden måde kunne vinde sin ret tilbage, og at et sådant håb også i 2. zone ville have udsigt til at forbedre stemningen dér og give en bedre afstemning for Danmark. Var rømningen blevet til virkelighed, ville vi have gjort et stort arbejde i 3. zone med at skaffe underskrifter for en adresse til fordel for Danmark, om muligt et så betydeligt antal underskrifter, at det kunne få karakter af en afstemning. Derfor satte vi nu alle vore kræfter ind på rømnings-spørgsmålet« [78].

Da H. P. Hanssen den 28. juni redegjorde for sagen i det sønderjyske udvalg, mente han, at en ændring af selve bestemmelsen i trak-taten ikke var mulig, men han antydede en udvej ved at henvise til fredstraktatens bestemmelse om, at overpræsidenten og regeringspræsidenten (den sidstnævnte havde embedssæde i Slesvig by) skulle træde tilbage. Heraf kunne man slutte, at den internationale kommission kunne få et vist indseende med landet dernede i 3. zone, og han mente yderligere at kunne bringe trøst ved at henvise til, at 3. zones bortfald betød, at et betydeligt antal tyske vælgere, som var født i 3. zone, ville miste deres valgret i de to andre zoner.

Det var imidlertid ikke trøst, de konservative havde brug for, men et angrebspunkt mod regeringen. Neergaard havde endnu ikke fået øjnene op for den mulighed, der lå i kravet til den danske regering om at sørge for en rømning af 3. zone; han fremhævede på mødet den 28. juni, at man hvad selve afstemningsfriheden angik kunne henvende sig henholdsvis til den internationale kommission og til de allierede magter; men De konservative var principielt utilfredse med de givne svar. De ønskede nu at markere sig stærkere i det sønderjyske spørgsmål. Det første skridt var taget, da de benyttede udnævnelsen af H. P. Hanssen til minister som påskud til at sprænge det politiske forhandlingsudvalg. Mødet den 28. juni blev det sidste i udvalget. Som tidligere nævnt var der kun tale om en demonstration, for det politiske tyngdepunkt var forskudt til det nye udvalg: Rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg. Rømningsdebatten, som De konservative ønskede den, fik imidlertid et udmærket udgangspunkt i den resolution, Vælgerforeningens tilsynsråd vedtog ved mødet den 4. juli.

Det hed heri som nævnt:

»Vælgerforeningen er taknemlig for de henvendelser, der af danske rigsdagsmænd er rettede til udenrigsministeren om at virke for, at rømningen af 3. zone genoptages. Når afstemningsforholdene i 2. zone fuldt ud skal betrygges, er det en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standser få kilometer sønden for Flensborg.«

Dermed var slagordet givet til en kampagne, der varede i adskillige måneder. På mødet i Aabenraa den 4. juli var H. P. Hanssen stadig af den opfattelse, at man kunne benytte traktatbestemmelsen om, at overpræsidenten og regeringspræsidenten skulle forsvinde fra Slesvig by. »Det vil der blive bygget på«, sagde han og tilføjede: »måske er det bedst, at resolutionen ikke offentliggøres.« I referatet stod der som nævnt yderligere, at redaktør Christiansen skulle overgive den til den internationale kommission [79]. Men den internationale kommission, der i afstemningstiden skulle forvalte 1. og 2. zone, var endnu ikke oprettet; resolutionen fik derved en mærkelig gang.

Den 10. juli holdt Rigsdagspartiernes sønderjyske forhandlingsudvalg sit første arbejds møde under ledelse af den konservative Alexander Foss. På mødet oplyste den konservative repræsentant Emil Harboe, at han underhånden havde fået at vide, at der på det sidste Vælgerforeningsmøde var blevet truffet en enstemmig beslutning, som skulle være tilstillet minister Hanssen, om at kræve gennemført evakuering

af 3. zone for at sikre afstemningsfriheden i 2. zone, og han ville gerne høre, om man har fået meddelelse om noget sådant, og hvad ministeren vil gøre. H. P. Hanssen bekræftede, at en resolution var vedtaget; han karakteriserede den som en henstilling til den internationale kommission, om det ikke var muligt at genoptage rømningen:

»Jeg har modtaget den i går, og jeg skal sørge for, at udvalgets medlemmer får dens ordlyd. Den er rettet til den internationale kommission og sendt til mig med anmodning om at overgive den til kommissionen, så snart den er konstitueret sammen med det før nævnte materiale vedrørende embedsbesættelserne« [80].

Ved nærmere eftertanke fandt H. P. Hanssen dog ud af, at det ikke var hensigtsmæssigt, at han afleverede resolutionen til den internationale kommission, når denne var blevet konstitueret. Den 12. juli kom resolutionen på ny til drøftelse i Vælgerforeningens tilsynsråd; her argumenterede H. P. Hanssen ikke med, at den internationale kommission endnu ikke var trådt i funktion, men nævnte blot, at den ville blive overlæst med arbejde, og han anbefalede, at resolutionen blev indsendt til det franske gesandtskab, og dette blev vedtaget [81]. H. P. Hanssen fik en skrivelse med denne anmodning. Da han den 23. juli, som det senere nærmere skal omtales, refererede sagen i Det sønderjyske udvalg, anførte han, at han som dansk minister ikke kunne træde i direkte forbindelse med den franske gesandt i denne sag; man må formode, at han har rådført sig med udenrigsminister Erik Scavenius derom, der nu så, hvilke politiske risikomomenter sagen indebar. Den danske regering anså ikke en rømning for en realistisk mulighed; H. P. Hanssen ønskede derfor ikke at befatte sig med resolutionen, men vedtaget var den, og han opfordrede derfor et medlem af Vælgerforeningens tilsynsråd, redaktør Nicolaj Svendsen, til at aflevere den hos den franske gesandt, og det gjorde Svendsen den 17. juli. Den politiske udvikling accelererede i disse dage. Den 19. juli telegraferede Bernhoft fra Paris:

»Alle bestræbelser for evakuering af 3. zone forgæves, da den ikke findes i traktaten, ligeledes anses fjernelse af overpræsidenten for ugørligt; derimod vil konferencen tilkendegive Tyskland at afholde sig fra politiske anholdelser i nævnte zone.«

Den 21. juli offentliggjorde Scavenius indholdet af dette telegram [82], men Det konservative parti var nu indstillet på at gøre det slesvigske spørgsmål til angrebspunkt mod regeringen, og hvad specielt rømningen angik, kunne det nu regne med støtte fra Venstre; Neergaard

gik nu klart imod regeringen. Den 16. juli besluttede Det konservative folkeparti at kræve den diplomatiske korrespondance mellem udenrigsministeren og den danske gesandt i Paris offentliggjort, og at der skulle rettes en officiel henstilling til fredskonferencen i Paris for at sikre afstemningens frihed i 2. zone. Denne opfordring blev basis for en debat i folketinget den 30. juli, men forinden var der den 23. juli en drøftelse i Det sønderjyske udvalg, som blev en slags generalprøve på debatten i folketinget. Kanonerne var nu kørt i stilling.

På dette møde forelagde H. P. Hanssen til information den resolution af 4. juli, som Nicolaj Svendsen 17. juli havde afleveret til den franske gesandt. Erik Scavenius fremhævede i sin redegørelse indberetningen fra Bernhoft om, at der intet var at gøre i rømningssagen, og at en henvendelse til de allierede kunne opfattes som en mistillidserklæring til besættelsestroppers evne til at holde ro og orden under afstemningen. Men argumenter var ikke længere afgørende. For De konservative gav J. Schovelin tonen an med megen følelseskraft: »Vi, som virkelig for ramme alvor ønsker, at afstemningen i 2. zone skal foregå sikkert og frit, vi, som ønsker at imødekomme sønderjydernes bestemt udtalte ønske, vi må, mener jeg, gøre alt, hvad der er muligt, om ikke for andet så for at vise sønderjyderne vort sindelag, for at forsøge, om det dog ikke til syvende og sidst skulle være gørligt at få denne rømning gennemført, som sønderjyderne enstemmigt har betegnet som en bydende nødvendighed, for at afstemningen overhovedet skal blive andet en tysk humbug.«

I mødet deltog Bramsnæs, Neergaard, Foss, der alle tre havde været med i delegationen i Paris i marts 1919. Alexander Foss gav nu en ganske fejlagtig skildring af, hvad der var forhandlet under rejsen på ØKs skib »Fiona«. Han påstod, at man på rejsen var blevet enige om, »at vi, når vi kom for kommissionen, skulle fastholde, at grænsen til rømningssonen, altså 3. zone, måtte gå nord om Slesvig. Når dette fik det udtryk - en halv snes kilometer - hang det sammen med, at vi valgte kammerherre Bernhoft til ordfører, og han var lidt vanskeligt stillet, fordi han kun kendte vore forhandlinger gennem et kortfattet referat og resultaterne, så at han, når spørgsmålet blev rettet til ham, måtte vende sig om for at høre, hvad vi egentlig var blevet enige om.«

Bramsnæs søgte at forklare, hvordan tingene hang sammen, men Neergaard havde i den givne sammenhæng ingen interesse i at sætte tingene på plads. Schovelins stærkeste argument var dog Vælgerfor-

eningens resolution af 4. juli, og det var for Erik Scavenius svært at komme uden om den. »Hvor stor lyst man end har til at lade Den sønderjyske Vælgerforening være vejledende«, sagde han, »må der være en grænse, udover hvilken man kommer ud i det, som er ugørligt. Det drejer sig om fredstraktaten.«

Det var tydeligt, at regeringen stod svagt i en sag, hvor den kunne bringes i modsætning til Den nordslesvigske Vælgerforening, over for hvis standpunkter H. P. Hanssen var forpligtet, ikke mindst når det gjaldt en resolution, som han selv havde stemt for.

Forsvarsminister Munch havde ikke været til stede under mødet den 23. juli; da han læste referatet blev han harm. På det følgende møde den 30. juli om formiddagen sagde han, at den af Alexander Foss givne fremstilling af rømningsproblemet måtte bero på en fuldstændig erindringsforskydning. »Den gang vi kom til Paris, kendte vi overhovedet ikke de bemærkninger, der havde været vekslende mellem kammerherre Bernhoft og kommissionen om dette spørgsmål. Hverken under vore forhandlinger i København forud for rejsen eller under vore forhandlinger på »Fiona« har dette spørgsmål overhovedet været drøftet, og de afstemningsregler, vi nøje udformede, indeholdt ikke et eneste ord om rømning udover det område, hvor afstemningen skulle finde sted. Spørgsmålet beskæftigede os slet ikke!« Man havde, hvad de sydlige egne angik, omtalt tanken, der var fremme om muligheden for en international stat, en neutral zone eller et bælte om Kieler kanalen eller lignende. I Paris var spørgsmålet først kommet til at foreligge under selve forhandlingerne gennem de spørgsmål, der blev rettet til de delegerede af kommissionens formand. »Der svarede da på stående fod med ordene om en rømning af et område på omtrent 10 km, og dette knyttedes aldeles ikke til nogen tanke om, at det betød noget for afstemningens frihed i 2. zone.« Man tænkte på at undgå mulige rivninger mellem mulige tyske soldater og på de myndigheder og den befolkning, der fandtes nord for afstemningsgrænsen. Spørgsmålet om Slesvig by blev først drøftet efter mødet med kommissionen.

Alexander Foss ville ikke benægte, at han havde husket forkert, men mente, at spørgsmålet havde været forhandlet med Bernhoft forinden, og udenrigsministeren forklarede derpå, at gesandtskabet den 2. marts havde advaret mod en rømningslinje Kappel-Tønning og som alternativ foreslået en linje Kappel-Isted-Arlå, hvorved man kom nord om Slesvig og nord om Husum. Scavenius mindede om, at det var kommissionen,

der bestandig pressede på i denne sag, initiativet var stadig hos den; fra dansk side var der ikke fremført noget ønske, og efter mødet den 6. marts havde gesandten skrevet til det franske medlem af kommissionen, at delegationen ikke ønskede at udtale sig derom.

Alexander Foss kunne så nøjes med at sige, at det afgørende var, at der var forhandlet om det, før delegationen havde været stedet for kommissionen, også dette var en fejltagelse, men udenrigsministeren oplyste, at gesandten havde talt med medlemmer af kommissionen for at undgå, at byen Slesvig kom med i rømningsområdet, og så erklærede Alexander Foss, at netop dette var det vigtigste. Det ville udenrigsministeren dog ikke acceptere. Neergaard greb nu ind og sagde, at det naturligvis var rigtigt, at spørgsmålet ikke den gang trådte således i forgrunden, som det senere har gjort, men han huskede også, at det var blevet drøftet, før delegationen var til møde med kommissionen. Denne påstand kunne P. Munch med megen styrke imødegå. Neergaard, trak derefter lidt i land [83]. Det var karakteristisk for debatten, at det der i marts 1919 havde været en mindre væsentlig detaille, nu i juli 1919 var blevet en hovedsag, fordi man ikke havde andet materiale, hvorpå kritikken mod regeringen i den sønderjyske sag kunne bygges.

Da Neergaard hidtil havde stået regeringen ret nær i det sønderjyske spørgsmål, ønskede oppositionen nu at skyde ham frem som hovedangriberen. Han sammenfattede sin opfattelse i ordene: »Det, som jeg mener har betydning for at sikre afstemningsfriheden i 2. zone, er, at der ikke alene fra Den sønderjyske Vælgerforening og tilsynsråd, men også fra vor regerings side bliver sagt, at her nærer man samme mening, at det vil være i høj grad ønskeligt, om den oprindelige, besluttede rømning af et bælte syd for 2. zone fandt sted, og at man betragter dette forhold som noget væsentligt med hensyn til sikring af afstemningsfriheden i 2. zone og henleder de vedkommendes opmærksomhed på, hvorledes dette misforhold kan redresseres.«

H. P. Hanssen deltog stadig ikke i debatten bortset fra, at han gav oplysning om den samtale, Nicolaj Svendsen den 17. juli havde haft med den franske gesandt Conty. Denne havde, forklarede han, opfattet resolutionen som et mistillidsvotum til de allierede, idet man syntes at gå ud fra, at kommissionen ikke kunne sikre den fri afstemningsret i 2. zone. Det var kommissionens opgave, havde han sagt, og der stod tilstrækkelige militære magtmidler til dens rådighed. De muligheder, H. P. Hanssen havde for at deltage i debatten, var hæmmede. Resolu-

tionen af 4. juli var blevet ham en klods om benet.

Under Svendsens samtale med Conty havde denne sagt, at han gerne ville høre en nærmere begrundelse for den utryghed, der gjorde sig gældende i Sønderjylland. Det gav ny basis for at føre resolutionen af 4. juli frem for de allierede, idet udtalelsen gav anledning til, at en delegation bestående af Vælgerforeningens fungerende formand Peter Grau, sekretæren Martin Simonsen og redaktør Ernst Christiansen rejste til København, hvor de den 24. juli aflagde besøg i det franske gesandtskab. Nu erklærede Conty sig rede til at sende resolutionen til Paris. Dog antog han, at den franske regering ikke ville kunne forstå kravet. Da P. Grau senere berettede herom for Vælgerforeningens tilsynsråd den 28. juli, sagde han som sin opfattelse, at Conty var bitter over, at man nu søgte at bringe det ind igen, som engang var slettet [84].

De tre delegerede besøgte også den britiske chargé d'affaires, lord Kilmarnock. Foruden at aflevere resolutionen havde delegationen til ham fortalt, at en tysk lov var forberedt til hurtigt at gå gennem den tyske rigsdag med nye skattebylder på Slesvig »for at ødelægge området, før det blev overgivet til Danmark.« Flensborg var blevet rigeligt forsynet med fødevarer, forklarede de, men 1. zone ikke [85].

Efter rejsen til København var de tre repræsentanter imidlertid kommet til den opfattelse, at resolutionen af 4. juli ikke alene burde sendes til de allierede magter, men at den også burde sendes til den danske regering og rigsdag. Helt på egen hånd var de ikke kommet til dette resultat. J. S. Vanggaard har beskrevet situationen på følgende måde: »For at støtte bevægelsen herovre om at få rigsdagen til at rejse krav om 3. zones rømning fik vore nu sikre venner i Vælgerforeningens bestyrelse i Nordslesvig indvarslet til nyt møde for at vedtage bestemmelse om også at aflevere den tidligere vedtagne og til ententens gesandter overbragte resolution om 3. zones rømning til den danske regering og rigsdag. Men regeringen så faren; en Aabenraaresolution rettet til regering og rigsdag i denne sag ville virke stimulerende på oppositionen på rigsdagen og måske endda få regeringens ringe majoritet til at falde; og da regeringen under ingen omstændigheder ville have 3. zone rømmet, fordi den frygtede en frivillig afstemning til Danmark, måtte Hanssen se at strangulere Vælgerforeningen i Aabenraa« [86].

Den 28. juli holdt Vælgerforeningens tilsynsråd det af oppositionen ønskede møde, hvor forslaget om at sende resolutionen af 4. juli til regering og rigsdag blev fremsat af Peter Grau, H. P. Hanssen forklarede

nu, at fredstraktaten ikke lod sig ændre. I sit svar kunne han bygge på det telegram, som Bernhoft havde sendt den 19. juli, hvoraf det også fremgik, at den smutvej, han selv havde tænkt på, at fjernelsen af regeringspræsidenten kunne benyttes som argument for kontrol med byen Slesvig, ikke var farbar. Debatten blev på Aabenraa-retningens vegne fortrinsvis ført af Nis Nissen. Han gik hårdt i rette med Danevirkebevægelsens undergrundsarbejde, og friseren Cornelius Petersen, der var en ivrig tilhænger af en grænse Sli-Danevirke-Ejder, havde leveret ham et godt argument med følgende udtalelse: »Hvis vi får rømningen, skal vi nok selv foretage afstemningen.«

Ernst Christiansen mente dog, at det stadig måtte være muligt ved en henvendelse at opnå noget; det var vanskeligt at anføre betydningen af rømningen af 3. zone i enkeltheder, indrømmede han, men den ville være af moralsk virkning, og han bad tilsynsrådet om støtte [87].

Medens tilsynsrådet ved adskillige lejligheder havde haft en interesse i at optræde enigt udadtil trods divergerende meninger indad, var en sådan interesse ikke til stede den 28. juli. Det var for H. P. Hanssen helt afgørende nu at komme fri af den resolution, hvis betydning han havde undervurderet den 4. juli, men Flensborgretningen havde en stærk position, fordi tilsynsrådet nu en gang enstemmigt havde vedtaget resolutionen. Der var kun tale om at sende den vedtagne ordlyd til rigsdag og regering, som måtte være de faktorer, der effektivt kunne rejse kravet over for rette vedkommende i Paris. Martin Simonsen havde været af samme opfattelse som P. Grau og Ernst Christiansen, men som god H. P. Hanssen-tilhænger så han nu resolutionen i et andet lys.

Ved afstemningen blev forslaget om til rigsdag og regering at indsende resolutionen af 4. juli forkastet med 28 stemmer mod 21. Da de to parter sidst havde stået over for hinanden den 30. maj, havde styrkeforholdet været 34 mod 22.

Skal man gøre resultatet op, fik H. P. Hanssen den umiddelbare fordel af afgørelsen, at han igen kunne manøvrere frit; hans modstandere havde sådan set haft en større fordel af at undgå styrkeprøven; i så fald havde H. P. Hanssen stadig været bundet af sin afstemning i tilsynsrådet den 4. juli.

I den politiske diskussion havde oppositionen imidlertid fået gode kort på hånden. Det var rigtigt, som H. P. Hanssens blad skrev den 29. juli 1919, »at forslaget, som dets motivering viste, fremtrådte som

et led i en målbevidst agitation om at få 3. zone genoptaget i fredstraktaten som afstemningszone, en agitation som er vidtforgrenet i kongeriget, hvor den bl.a. har givet sig udslag i pressen og på møder«; men netop for denne retning var det godt stof at kunne henvise til, at Vælgerforeningen den 4. juli enstemmigt vedtog en resolution, som et flertal så den 28. juli løb fra.

Modsætningen mellem de to stridende retninger var nu trukket skarpt og, og den fungerende formand P. Grau gjorde den helt klar, idet han nedlagde sit formandshverv. Han begrundede det med, at han i et principielt spørgsmål stod med et flertal imod sig.

Mødet i Vælgerforeningen den 28. juli var optakten til den store rømningsdebat, som førtes den 30. juli i folketinget. De konservative og Venstre var gået sammen om spørgsmålet:

»Hvilke oplysninger kan udenrigsministeren give om, hvad der søges gennemført til sikring af afstemningsfriheden i 2. zone i Sønderjylland og hvad det danske udenrigsministerium har foretaget til støtte af ønskerne om tysk rømning af 3. zone« [88].

Af taktiske grunde blev som nævnt Niels Neergaard ordfører. Han så klart situationens politiske muligheder. Han begyndte med at erklære sig som Flensborg-mand, idet han udtrykte ønsket om, at byen kom med i den del af Sønderjylland, der skulle gå til Danmark, så man undgik at få den liggende som et stort tysk centrum lige ved Danmarks grænse. Han mente, at man skulle se rømningsproblemet som en del af spørgsmålet om afstemningsfriheden i 2. zone. (Det var her underforstået, at han ikke ønskede 3. zone genoprettet som afstemningszone). Der måtte tillægges Vælgerforeningens resolution af 4. juli stor betydning, mente han:

»Denne enstemmigt vedtagne resolution udtrykker altså den samlede sønderjyske vælgerforenings bekymring over, at rømningen af 3. zone faldt bort ved den endelige redaktion af fredstraktaten.... Resolutionen blev meddelt det sønderjyske udvalg i dets møde den 23. juli, og det er meddelelsen om denne klare, bestemte og afgørende holdning, som samtlige valgte tillidsmænd for Sønderjylland har indtaget, der er kilden til den forespørgsel, som rettes idag.«

Neergaard nævnte derefter, at tilsynsrådet den 28. juli havde forkastet et forslag om at oversende den til rigsdag og regering, og fortsatte: »Jeg formoder, at årsagen til, at man med et lille flertal har vedtaget ikke at oversende den til regering og rigsdag, er den, at man har næret

en efter min mening noget overdreven frygt for derved at blande sig ind i kongerigets indre politik . . ., men dette, at man af opportunitetsgrunde ikke har ønsket at oversende resolutionen til regering og rigsdag, betager den ikke en tøddel af den saglige vægt, som ligger i den. Det står stadig fast, at alle uden hensyn til, hvilken stilling man indtager til grænsespørgsmålet, alle de ansvarlige repræsentanter dernede, anser det for en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standses få kilometer sønden for Flensborg . . .«.

Neergaard mente, at rømningen var faldet bort ved en fejl i selve fredstraktaten og fandt udenrigsministerens redegørelse til det sønderjyske udvalg den 23. juli ganske utilfredsstillende, og andet kunne man selvsagt ikke vente, så spændt som den politiske situation var blevet.

Erik Scavenius gav derpå en lang historisk udredning af hele problemet fra først til sidst; det var første gang, offentligheden erfarede, hvad den danske regering konkret havde foretaget sig, og hvad man vidste om forhandlingerne på fredskonferencen. Væsentlige og afgørende faktorer havde været ukendte, men debatten mellem Erik Scavenius og Neergaard er historisk set uinteressant, ikke fordi de hver især byggede på forkerte forudsætninger, men fordi de tolkede det, de anså for rigtigt, i lyset af den politiske interesse, de hver især varetog. Forespørgernes klare formål var at bringe regeringen Zahle i en vanskelig situation ved at påpege en divergens mellem H. P. Hanssens holdning og regeringens holdning til rømningsspørgsmålet, idet der kunne henvises til, at H. P. Hanssen havde stemt for en resolution, som ikke svarede til regeringens hensigter. Men takket være mødet i Vælgerforeningens tilsynsråd den 28. juli, som regeringens modstandere havde fået indkaldt for om muligt at vælte H. P. Hanssen, havde han ved tilsynsrådets afstemning fået sin parlamentariske basis i orden. Vælgerforeningens flertal var kommet på linje med regeringen ved at forkaste forslaget om at sende resolutionen af 4. juli til regering og rigsdag. Medens H. P. Hanssen ved mødet i det sønderjyske udvalg den 23. juli havde været bundet på hænder og fødder, havde han nu den 30. juli mulighed for at forklare og forsvare sine synspunkter. Om motiverne til flertalsafgørelsen i Vælgerforeningen sagde H. P. Hanssen, at frykten for at indblande sig i indre danske forhold måske havde spillet en rolle, men mere betydning tillagde han udtalelsen af de allierede diplomater til Vælgerforeningens udsendinge; diplomaterne havde ment, at der ikke mere var noget at gøre.

»Men det afgørende - det tør jeg sige, da jeg har været til stede under forhandlingerne - var, hvad der også fremgik af motiveringen af forslaget, frygten for, at vi her stod over for en gren af en målbevidst agitation, som tilsigtede genoprettelsen af 3. zone som afstemningszone. Dette har for Vælgerforeningens flertal været afgørende med hensyn til det standpunkt, som vi sidst har indtaget.... Med Vælgerforeningens flertal står jeg på det standpunkt, at det derimod er vor pligt at støtte ikke blot alle bestræbelser, som går ud på at sikre den frie og uafhængige afstemning i 2. zone, men også udover det at yde vore landsmænd i Flensborg og Mellemlesvig den støtte, vi er i stand til at yde dem, under den sidste store afgørende kamp.«

Bolden var nu givet op til Erik Scavenius, der i H. P. Hanssens ord fandt støtte for den frygt, at rømningskravet skulle være indledningen til at genoptage kampen for igen at få afstemningen udstrakt til 3. zone. Neergaard måtte derimod ud fra sin taktiske hensigt søge at reducere betydningen af det, H. P. Hanssen havde sagt; han fandt, at grunden til ikke at sende resolutionen til rigsdag og regering var af indre sønderjysk natur. At forslaget var fremkommet fra mænd, der var tilhængere af afstemningen i 3. zone og lignende, det ville han ikke blande sig i, men han ville fastslå, hvad H. P. Hanssen på ingen måde havde benægtet, at resolutionens indhold, dens hævde af rømningen af 3. zone som en uomgængelig nødvendighed for sikringen af afstemningsfriheden i 2. zone, stod fuldkommen lige så fast nu som nogensinde: »Der er ikke taget et ord tilbage af dette, og det pålægger efter min mening en forpligtelse til, så længe det ikke uigendriveligt kan godtgøres, at det er forgæves, at gøre alt for at føre dette ønske igennem.«

I en senere replik til Scavenius udtalte han:

»Det er i sandhed en resolution, som det er vanskeligt for ministeren at komme uden om. Men det kan ikke være meningen, at denne resolution skulle holdes hemmelig. Den er forebragt for de allierede og associerede magter, den skulle være forebragt for den internationale kommission, den er forelagt for os i det sønderjyske udvalg, den er forelagt regeringen, og endelig nu til sidst, efter at man af forskellige grunde ikke har ønsket at afsende den officielt til regering og rigsdag, telegraferes dens indhold herover fra Sønderjylland og offentliggøres altså fuldstændig uden forbehold.«

Citaterne viser, hvorledes Neergaard ved hjælp af resolutionen kunne bore i en modsætning mellem regeringen Zahle og minister H. P. Hansen.

Neergaard fremsatte et forslag til en motiveret dagsorden: »Idet Folketinget udtaler sin glæde over, at fredsslutningen mellem de allierede og associerede magter og Tyskland åbner Danmark udsigt til en nationalitetsbestemt grænse mod syd, idet Folketinget erklærer sig enig i den nordslesvigske Vælgerforenings under 4. juli d.å. enstemmigt udtalte ønske om en rømning af 3. zone, og idet Folketinget opfordrer udenrigsministeren til på virksomste måde at støtte dette ønske over for de ledende magter, går Tinget over til dagsordenen.«

Dagsordenen blev forkastet med 70 mod 66 stemmer, og en dagsorden, der billigede regeringens politik, blev vedtaget med 70 mod 67 stemmer.

Dermed var rømningsdebatten forbi, men problemet var ikke ude af Verden, tværtimod. Det blev basis for indsamling af underskrifter på en adresse med krav om rømning af 3. zone. Den afleveredes til regeringen 26. nov. 1919 med 315.455 underskrifter. I Sønderjylland sprængtes Vælgerforeningens tilsynsråd.

Kravet om rømning af 3. zone var blevet en tue, der nær havde væltet det store læs. H. P. Hanssen havde fejlbedømt situationen i dagene op til 4. juli; han havde indtil da anset rømningsproblemet som mindre betydningsfuldt, og ud fra det grundsyn at stå fast på det væsentlige og give efter på de mindre vigtige punkter havde han ment at kunne give en indrømmelse med hensyn til rømningskravet. Han blev derved bragt i en situation, der kunne fremstilles som selvmodsigende, og hans modstandere var ikke sene til at finde og udnytte de svage punkter. De saglige argumenter havde mistet deres vægt; angrebet gjaldt regeringen Zahle. Kampagnen mod H. P. Hanssen var et led i dette angreb, og kampagnen mod regeringen Zahle blev kraftigt sekunderet fra Paris.

8. Rømningsproblemet set fra Paris

Meddelelsen om at 3. zone var gledet ud af fredstraktaten var som tidligere nævnt både for Bent Holstein og for Mme de Quirielle en enorm skuffelse, men de gav ikke op. Allerede den 15. juni skrev Mme. de Quirielle til Ionas Collin: »Fortvivl ikke. Gør modstand. Det gør vi her.« og i et senere brev af 24. juni: »Alt afhænger af Jer, I kan redde sagen. Det er nødvendigt at folk fra 3. zone (hundrede eller to hundrede) forlanger rømningen (hvis man ikke imødekommer Holsteins protest) og folkeafstemning; de skal henvende sig til den internationale kommission for Slesvig eller senere til folkeforbundet; derfor må også bevægelsen i Danmark fortsætte« [89].

I et tidligere kapitel er det skildret, hvorledes man i 3. zone søgte at holde bevægelsen i gang bl.a. ved at samle underskrifter på en petition, og hvorledes denne bevægelse blev standset af de tyske myndigheder. Det er ligeledes skildret, at alle forsøg på at få ændret Versailles-traktaten blev anset for udsigtsløse, men det hindrede ikke Bent Holstein i at fortsætte sin kampagne for en rømning af 3. zone, og heri fik han en stærk støtte i redaktør Franz v. Jessen, der midt i juli vendte tilbage fra et længere ophold i Danmark. Mme. de Quirielle kom efterhånden til at anse rømningen for håbløs. Rigtignok skrev hun den 28. juni til Collin: »Det er den almindelige opfattelse, at afstemning vil finde sted, hvis det forlanges af 3. zone enten over for fredskonferencen eller over for den internationale kommission. Det ville være skønt, hvis den danske regering blev væltet, men det er ikke nogen absolut nødvendighed « [90].

Men det varede ikke længe inden hun indså, at der intet var at udrette, efter at fredstraktaten var underskrevet af tyskerne. Hun havde ikke forudsætninger for at forstå den rolle, som rømningskravet spillede i dansk indenrigspolitik. Da Franz v. Jessen fulgte en anden kurs, udsattes han for en stadig stærkere kritik af den iltre lille dame.

Samme dag som kammerherre Bernhoft den 19. juli havde meddelt

hjem, at enhver mulighed for rømning af 3. zone var udelukket, telegraferede Franz v. Jessen til sit blad det modsatte. Han gennemførte i artiklen en vidtløftig kombination, der gik ud fra, at tyskerne selv kunne ønske ændringer indsat i en tillægsprotokol til fredstraktaten, og forklarede, at i så fald kunne de allierede også foreslå tilføjelser. Man kunne så henvise til inkonsekvenserne m.h.t. traktatens bestemmelser vedrørende rømningen af 3. zone. »Et arbejde for en rømning af 3. zone kan ikke på forhånd siges at få et dårligt udfald,« var hans konklusion, men der måtte handles hurtigt og energisk ikke alene i København, men først og fremmest i Paris og måske også i London, skrev han. Kravet måtte fremføres af en delegation, der virkelig var en repræsentation for det danske folk og især for den slesvigske befolkning, »der er mest interesseret«, d.v.s. danskerne i 2. zone. Franz v. Jessen anbefalede straks at sende en mellemslesvigsk delegation til Paris med den mission at opnå rømning af 3. zone. Hvis de kongerigske politiske partier deltog deri, ville det være så meget bedre. Det vigtigste var, mente Franz v. Jessen, at de kompetente organer i Paris kunne få det indtryk, at den slesvigske befolkning faste vilje stod bag kravet om rømningen, og at dette krav støttede sig til en alvorlig offentlig dansk opinion. »Det gælder om at handle og handle hurtigt«[91].

Denne artikel var lige vand på rigsdagsoppositionens mølle. Det hjalp den også, at chefredaktøren af *Le Temps*, Herbette, fremsatte de samme synspunkter, dog således, at han også nævnte et alternativ til rømningen, nemlig en tæt vagtkæde mellem 2. og 3. zone - og i så tilfælde ville en bataillon langt fra være nok. Rømningen anså Herbette for absolut den bedste sikring, da det altid ville være vanskeligt at gennemføre 2. zones fuldstændige afspærring fra 3. zone [92].

Artiklerne kom tilpas til at modvirke gesandtens udsagn om det udsigtsløse i at køre videre med krav om evakuering af 3. zone. Oppositionens formål med denne aktion var at styrte regeringen Zahle, og selv om det ikke lykkedes, måtte gryden stadig holdes i kog. Det sørgede især Franz v. Jessen for gennem en række angreb på udenrigsminister Erik Scavenius. Det første fremkom i *Berlingske Tidende* den 26. aug. 1919. Det formede sig som en kritik af den redegørelse, Erik Scavenius den 30. juli havde givet under Folketingets rømningsdebat. Kritikken var bygget op på det synspunkt, at enten skyldtes udenrigsministerens påstande uvidenhed eller uvederhæftighed. *Ribe Stiftstidende*, der gengav artiklerne, sprang hurtigt det med uvidenheden over, og bragte dem

under overskriften »Udenrigsminister Scavenius' uvederhæftighed be-
lyst af Franz v. Jessen.«

Erik Scavenius havde for så vidt givet sig blottelser, som hans redegørelse den 30. juli ikke hvilede på omhyggelige undersøgelser af det meget komplicerede hændelsesforløb den 14.-28. juni 1919. Det svage punkt i redegørelsen var den indrømmelse, han havde gjort, at den danske regering kunne have rejst sagen, medens Tyskland overvejede fredstraktaten mellem den 16. og 28. juni. Han meddelte også den oplysning, at regeringen først fik at vide, at rømningsbestemmelsen var faldet ud, da det var for sent, da Tyskland havde underskrevet den ændrede traktat.

Det er nemlig ikke rigtigt, at der i dagene 16.-28. juni havde været chancer for at få indføjede ændringer i traktaten. Det forslag, der blev forelagt tyskerne, havde karakter af et ultimatum, og når et sådant var afgivet, kunne der ikke ændres i det. Dertil kom, at Bernhoft faktisk den 26. juni havde henvendt sig i det franske udenrigsministerium om sagen, så den opfattelse, at det officielle Danmark intet havde gjort, var forkert.

Men når basis for angrebet var de synspunkter, Erik Scavenius havde gjort gældende den 30. juli, kunne Franz v. Jessen rette sit skyts mod udenrigsministeren og angribe ham for forsømmelighed; på bekostning af Erik Scavenius fremhævede Franz v. Jessen Bent Holstein, der den 23. juni havde skrevet til Clemenceau, men netop denne resultatløse henvendelse var et vidnesbyrd om, at der efter 16. juni 1919 intet var at stille op.

Den 30. aug. 1919 fulgte Franz v. Jessen sagen op med endnu et angreb. Artiklerne var med til at undergrave tilliden til regeringen Zahle. Som et enkelt vidnesbyrd herom skal anføres et indlæg af formanden for Sønderjysk Skoleforening, Hans Jepsen Christensen, 4. sept. 1919. Han ville være med til at nedlægge en energisk protest imod en så slap, efterladende og pligtforsømmende optræden, som den danske udenrigsminister havde udvist i det vigtige rømningssspørgsmål [93]. Proportionsforholdene var helt forrykkede; rømningsproblemet var blevet en hovedbasis for angrebene på regeringen Zahle i sensommeren 1919. Mere alment blev regeringen anklaget for at følge en »tyskerkurs«. I denne betrængte situation fristedes regeringen til et modstød. I sept. 1919 sivede oplysninger ud fra forsvarskommissionen om, at fhv. konseilspræsident I. C. Christensen og kaptajn Lütken i 1906-07 havde forsøgt

at opnå en forståelse med den tyske generalstab om den måde, hvorpå Danmark skulle praktisere sin neutralitet. Skulle der rettes kritik mod nogen for at følge en tyskerkurs, burde den rettes mod I. C. Christensen og hans tyskorienterede politik efter systemskiftet i 1901, mente regeringen. I sept. 1919 fremkaldte disse oplysninger store overskrifter i aviserne, men afsløringerne lettede ikke presset på regeringen, og de indrepolitiske modsætninger blev blot yderligere skærpet.

Fra Paris advarede Mme. de Quirielle mod at fortsætte rømningskampagnen, d.v.s. man burde selvfølgelig angribe regeringen på dette punkt. »Den er ansvarlig, og hvis evakueringen er blevet glemt, er det dens fejl og ikke absolut og alene en redaktionsfejl. Men påstå, at det er nødvendigt at kræve evakueringen, det får de pågældende til at se ud som folk, der ikke forstår noget.« Efter Mme. de Quirielles mening måtte det være Danevirkebevægelsens sande mål at vinde I. C. Christensen for sig. »Han kender ikke noget til udenrigspolitik, men en eller anden bør være sufflør for ham og sige hvad han bør tænke og hvorledes han bør tale om dette emne«[94]. Disse bemærkninger er fremsat uden kendskab til I. C. Christensens tidligere udenrigspolitiske orientering og før afsløringerne om Lütken-samtalerne. Ikke alene var Mme. de Quirielle utilfreds med den journalistiske virksomhed, som Franz v. Jessen udfoldede, hun var også blevet irriteret på Bent Holstein, som fulgte samme linje i rømnings sagen, og hun mente, han burde rejse hjem [95].

Mme. de Quirelles kritik af Danevirkemændenes politik gjaldt også sprængningen af Vælgerforeningens tilsynsråd i aug. 1919, som nærmere skal omtales i et følgende kapitel, og hun mente, at Cornelius Petersen og Thomsen, Vindert, kunne udrette noget i selve 3. zone, og måske kunne der også i det kommende folkenes forbund gøres noget. (9. sept. 1919). Til sidst erklærede hun rent ud: »Jessens angreb på Scavenius hviler på usolidt grundlag; efter at traktaten den 16. juni var oversendt til tyskerne, kunne man ikke ændre noget. Når vi nedlagde protest. . . var det først og fremmest for at have et præcedens, og desuden fordi jeg den 23., da vi havde redigeret den, regnede med at tyskerne muligvis ville afvise betingelserne. Men hele fejlen falder på Bernhoft (d.v.s. Clausen) som ikke har nævnt rømningen, da han protesterede mod afstemning i 3. zone«[96].

Bent Holstein havde foruden det stærkt kølnede forhold til ægteparret Quirielle haft en del ærgrelser. Han havde skrevet sine vidtløftige redegørelser til de hjemlige meningsfæller som fortrolige breve, men

med ret til at gøre brug af dem efter skøn. Dette skøn var imidlertid udøvet sådan, at han kom i fedtefadet et par gange, idet Ribe Stiftstidende, der var mest flittigt til at citere hans beretninger ikke viste den nødvendige diskretion.

Således havde bladet i omskrevet form viderebragt en kombination fra 16. juni: »Det er Lloyd George, det internationale jødefinansvæsens mand, der er skyld i det hele. Etatsråd Andersen og vore hjemlige jøder, kan jo nu få det, som de vil, fordi de økonomisk set helt og holdent er Englands håndgangne mænd, og en engelsk premier giver dem derfor gerne en lille politisk håndsrekning, når de ønsker det.«

Den 9. juli skrev Ribe Stiftstidende: »Det er over England ændringerne i sidste instans er nået. Og vejen førte fra det Østasiatiske Kompagni over Lord Curzon til Lloyd George. Glückstadt i Paris og etatsråd Andersen i London - det er de to fremtrædende danske, vi hentydede til igår.« Etatsråd H. N. Andersen kunne med god samvittighed dementere denne vidtløftige kombination.

Bent Holstein havde også refereret en udtalelse af det britiske delegationsmedlem Headlam-Morley, og den var i Ribe Stiftstidende gengivet med navns nævnelse. Den 23. juli skrev så Bent Holstein til Ionas Collin: »Ribe Stiftstidendes utrolige indiskretioner har rystet mig i min sjæls inderste. På mine breve til Dem havde jeg skrevet ordet fortroligt. Jeg har ganske vist tilføjet, at dette ikke betød, at De ikke måtte gøre vore venner bekendt med brevenes indhold, da det selvsagt er af største betydning, at de får nøje underretning, men jeg fremhævede samtidig, at jeg overlod til Deres takt, diskretion og ansvarsfølelse hvad brug, De ville gøre af mine fortrolige breve. Er det muligt at Ribe Stiftstidendes publikationer er forøvet med Deres vidende og vilje. Jeg vil til det sidste vægre mig ved at tro det.

Bladet har jo ikke indskrænket sig til at skrive artikler på grundlag af mine fortrolige meddelelser, nej, det har simpelthen kopieret og offentliggjort mine oplysninger så at sige ordret. . . Det eneste navn Snoldelevbladet i sin diplomatiske visdom og finfølelse ikke har nævnt er mit. Det kunne dog have tålt lyset, der er kastet skam nok på det. . . Hvad mig angår, må De ikke undre Dem over, at jeg - uden at mine følelser og interesser for vor nationale sag på nogen måde er mindskede - foretrækker at indstille virksomheden og vende hjem snarest muligt. Efter hvad mine venner nu har bedrevet, må de undskylde, at jeg ikke længere føler trang til at gå i brechen. Jeg har hidtil ikke haft andet

end ubehageligheder, udskældninger, utak og udgifter« [97]. Men Bent Holstein blev ikke desto mindre endnu en måneds tid i Paris, hvor han sekunderede Franz v. Jessen i angrebene på den danske regering, og da han i efteråret 1919 kom hjem, fortsatte han i det vante spor.

Når man læser Franz v. Jessens erindringer, er det påfaldende at bemærke, hvor hurtigt han skrider hen over begivenhederne i efteråret 1919. Hans kampagne mod Erik Scavenius er end ikke omtalt. »Rømningsdrøftelseme, hvis enkeltheder her må forbigås, strakte sig over mange måneder« [98]. Det er det hele. Andre faser i genforeningsperioden er omtalt også i detaljer, men tilbageskuende var der ikke noget at være stolt over, hvad denne kampagne angik.

M.h.t. 3. zone byggede Bent Holstein på helt urealistiske forudsætninger. I et brev til Collin den 10. august 1919 skrev han: »Hvad 3. zone angår, ved jeg ikke bedre råd end Contys: Beboerne må, medens kommissionen sidder, *enten* erklære sig uafhængig af Preussen og for genforening med Danmark, eller de må overfor kommissionen dokumentere, at flertallet i 3. zone ønsker tilslutning til Danmark samt derhos anmode kommissionen om at forebringe deres sag hos les principales puissances' regeringer og for Nationernes Liga. Hvis kommunerne og amtsrådene fik mandat af beboernes flertal til at erklære sig uafhængige af Preussen eller i hvert fald til at udtale sig for genforening med Danmark, så var det jo i og for sig tilstrækkeligt, og noget sådant synes jeg ikke skulle være helt utænkeligt at realisere. Når det blot er mange, som åbent tager parti for Danmark, så Europa ser, at det er alvor, så tror jeg ikke Tyskland tør eller vil få lov til at betragte det hele som en højforrædderiaffære. Det er for 3. zones beboere ikke tale om overtrædelse af en pligt, men om hævvelse af en ret og om opfyldelsen af et løfte. En befolkning, hvis flertal er af dansk oprindelse og som er bosat på folkeretsligt set dansk territorium, har efter at selvbestemmelsesretten engang er knæsat i princippet af »hovedmagterne« og yderligere udtrykkelig lovet anvendelse af disse for Slesvigs vedkommende som ingen magt kan mortificere, når befolkningen for alvor vil gøre brug af den og kræve den indfriet« [99].

De danske røster i 3. zone var sporadiske og svage, mens de tyske blev artikuleret med megen styrke, da de tysksindede i sommeren 1919 fik samling på kræfterne.

9. Tyske reaktioner på fredstraktaten

I løbet af foråret 1919 havde de tyske centralmyndigheder modtaget talløse klager og protester fra Preussens nordligste provins. Rigsregeringen havde holdt sig til de tilsagn, der var givet i efteråret 1918, og følgelig havde de utilfredse ved nordgrænsen ikke kunnet hente støtte for deres synspunkter. De mere eller mindre fantastiske planer om en særlig republik Slesvig-Holsten eller en kanalstat havde til en vis grad sin baggrund deri, at beboerne i provinsen Slesvig-Holsten følte sig svigtet af centralmyndighederne i Berlin. Det gjaldt også den preussiske landsregering.

I april 1919 strammede imidlertid de preussiske myndigheder tøjlerne. Den 27. april 1919 udnævnte den preussiske ministerpræsident Hirsch journalisten dr. Adolf Köster til preussisk gesandt i Hamborg og til statskommissær for provinsen Slesvig-Holsten. Adolf Kösters far stammede fra Angel. Selv var han født i Verden, men voksede op i Wandsbeck ved Hamborg. Han studerede først teologi og senere filosofi. Han sluttede sig politisk til socialdemokratiet og var under den første verdenskrig den socialdemokratiske presses repræsentant ved Det store hovedkvarter, hvor han i efteråret 1918 oplevede sammenbruddet. Han udfoldede senere store bestræbelser for at imødegå den såkaldte »dolkestødslegende«, påstanden om, at den ubesejrede tyske hær blev svigtet af hjemmefronten. I en selvbiografisk roman »Die bange Nacht« har han skildret sin udviklingsgang [100]. Før 1914 havde han besøgt Danmark og i vinteren 1910-11 i Frankfurter Zeitung skrevet om sine indtryk af den danske bondekultur [101]. Når han også blev preussisk gesandt hos Hansestæderne skyldes det, at denne stilling stod ledig, og lønnen derfor var til rådighed, stillingen i Hamborg stod i anden række. Han fik den opgave på stedet, d.v.s. i afstemningsområdet, at arbejde af al kraft for at bevare de preussisk-tyske besiddelser (Besitzstand) særlig med henblik på en afstemning i Nordslesvig, at bistå den truede tyske befolkning med råd og dåd i samarbejde med dens udvalgt, at af-

værge den danske agitation, at sammenfatte hele tyskheden og styrke dens følelse af at tilhøre Preussen-Tyskland. »Hertil tjener i første omgang den planmæssige afsløring og ødelæggelse (Entwurtzelung) af den danske agitation, især ved at samle de presserøster, der taler til fordel for de danske krav, videre at udfolde en egen agitation i tyskhedens interesse, især også ved omgang med pressen, ved at oprette en korrespondance, ved foredragsvirksomhed og ved flyveblade og plakatpropaganda«. Om penge hertil skulle han fremsætte forslag. Alle hans forholdsregler skulle træffes i nærmeste samarbejde med de lokale og provinsembedsmændene. »De står umiddelbart under statsministeriet og skal efterkomme dets anvisninger og tegner som dennes kommissær for særlige lokale opgaver i Slesvig-Holsten. Deres embedssæde er indtil videre Flensborg.« Udnævnelsen var undertegnet Hirsch, den daværende ministerpræsident i Preussen [102].

Den 29. april udsendte Adolf Køster en erklæring, der vidnede om megen realitetssans. Han tog stilling både til de kommende folkeafstemninger, som forholdsregler, man ikke kunne komme uden om, og til de slesvig-holstenske selvstyretanker, som han ikke pure afviste, men som han mente burde virkeliggøres inden for den preussiske stats rammer og i et fællestysk perspektiv. I begyndelsen af maj tiltrådte han sin stilling, og få dage senere blev fredsforslaget offentliggjort. Det fremkaldte en heftig reaktion i hele det tyske folk; det stod ikke i samklang med de forventninger, tyskerne havde næret, da de antog Wilsons 14 punkter. Der var en stærk stemning i vide kredse for at sige nej, men Tysklands modstandskraft var brudt. Det stærke røre i Tyskland i forbindelse med fredsforslaget fik også Th. Stauning til at reagere. Han følte sig kaldet til at skrive til præsident Ebert og advare mod en nej-politik. Han skrev: »Den energiske protest mod fredsbetingelserne er forståelig og naturlig, men det har dog fremkaldt forbavelse, at den har fundet så heftige og kategoriske udtryk, thi den almindelige opfattelse er vel trods alt, at fred er nødvendig.« Stauning mente, at en underskrift var det mindste af to onder, og han forudså, at et nej fra Tyskland ville føre til, at de allierede ville tvinge de neutrale til at gå med i blokaden af Tyskland. Videre sagde Stauning: »Fredstraktaten behøver ikke at betragtes som noget evigt bestående. Når forholdene afklares, vil de politiske forhold i verden væsentligt forandres, og den sunde fornuft igen indtage sin rette plads. Da vil tiden være inde til, at de tyske socialdemokrater under medvirken af partifæller fra andre lande kan opnå

en révision af traktaten, og fremtiden vil da ligge i et gunstigere lys, end hvis man nu, hvor en frygtelig afgørelse skal træffes, vover et spring ud i det uvisse«[103]. Eberts reaktion på dette brev kendes ikke.

Den 12. maj udsendte dr. Köster en flammende appel til sine landsmænd om samling af alle kræfter over for alle de truende farer. På den måde kom dr. Köster fra første færd til at stå som en samlende skikkelse. Fredstraktatens bestemmelser om Kieler-kanalen havde slået bunden væk under den slesvig-holstenske partikularisme, dr. Köster kunne derfor samle alle sine kræfter om problemerne mod nord.

Den 21. maj 1919 sendte Köster sin første beretning til den preussiske statsminister. Han fandt situationen i 1. zone trøstesløs og mente at billedet i 2. og 3. zone ikke var meget bedre. Det skal her indskydes, at en afstemning i 3. zone da endnu var en mulighed. De materielle interesser gjorde sig stærkt gældende, og modpropagandaen var svag, skrev han. Deutscher Ausschuss havde sådan set gjort det meget godt, men udvalgets kræfter var rekruteret blandt dem, der tidligere havde forfægtet tvangspolitikken over for de danske. Köster så en opgave i at få de tyske nordslesvigere til at opgive stemmestrejkeparolen, og han havde fået oprettet et lille blad i Tønder, »Der freie Arbeiter«, med en lokal socialdemokrat som leder (Wienecke). Han krævede tilførsel af levnedsmidler og var begyndt at tænke på et tillidsmandskorps til afstemningstiden. I de følgende dage blev hans opmærksomhed henledt på de mange tyskere, der søgte at redde deres formuer ved at flytte til Nordslesvig og der blev sat ind herimod [104].

Mens perioden maj 1919-juni 1919 havde været præget af protestholdningen mod fredsforslaget, så betød undertegnelsen den 28. juni 1919 en stærk belastning for den regering, der havde leveret underskriften. En regeringsændring var gået forud. Kansleren Philip Scheidemann og udenrigsministeren Ulrich Brockdorff-Rantzau havde trukket sig tilbage. Til ny rigskansler blev udpeget socialdemokraten Gustav Bauer og til udenrigsminister Hermann Müller. En af de stærke mænd i den nye regering var Mathias Erzberger fra centrumpartiet. Denne regering påtog sig ansvaret for at underskrive fredstraktaten.

Versaillestraktaten indeholdt mange hårde bestemmelser for Tyskland, og den betød en enorm byrde; men den gav samtidig den tyske regering en del af dens politiske handlefrihed tilbage, ikke mindst i de områder, hvor der skulle være folkeafstemning.

I provinsen Slesvig-Holsten udløste traktaten en kæde af protester.

Det lykkedes Adolf Köster at sætte sig i spidsen for de protesterende. Han sammenkaldte til en demonstration i Rendsborg den 3. juli 1919 og udsendte et opråb, der dels indeholdt en protest og dels en tilkendegivelse af den opfattelse, at visse bestemmelser i traktaten kunne ændres ved en dansk-tysk overenskomst. Adolf Köster stillede i opråbet ved siden af hinanden slesvig-holstenernes flammende protester, og den danske regerings indsigelse imod 3. zone. Takket være disse tilkendegivelser var det lykkedes at redde de rent tyske dele af Slesvig fra en afstemning, udtalte han. Men traktatens indhold var endda alvorlig nok for tyskerne. Han forklarede udviklingen siden nov. 1918 på den måde, at det nye Tyskland fra begyndelsen havde været villig til i Nordslesvig at skabe en tilstand, der lovede varigt venskab mellem tyskerne og deres broderfolk. Videre hed det: »Den sejrriige ententekapitalisme har forhindret dette. Den vil ikke fred, men fjendskab mellem Danmark og Tyskland«. Köster rettede derefter kritik mod den måde, hvorpå afstemningen skulle finde sted: »Ud fra rets- og fornuftsgrunde kan vi aldrig anerkende resultatet af den. Vi ved, at fremtiden vil sønderbryde denne voldførelse af de tyske i Nordslesvig, som den vil bryde alle andre voldførelser i denne traktat. Vor hele kraft, vor helligste vilje, sætter vi fra idag ind på at udlette den vedtagne uret.« Opråbet sluttede med en magtfuld appel med henblik på den kommende afstemning.

Talerne ved stævnet den 3. juli var præget af den her anslåede tone. Efter splittelsen i tiden fra oktober 1918 til maj 1919 var der nu udsigt til, at den tyske befolkningsdel kunne samles om klare paroler [105].

Kredsen omkring Det tyske udvalg besluttede at benytte den gunstige lejlighed til at danne en tysk national slesvig-holstensk forening. Den 6. juli holdtes et møde i Sørup i Angel, hvor forsamlingen vedtog et brev til den danske regering. Brevet vidnede om, at tyskerne endnu ikke følte sig sikre i 3. zone. Den danske regering blev informeret om den ophidselse, som Danevirkebevægelsens aktiviteter i 3. zone havde fremkaldt. Der blev henvist til de bitre minder fra tiden 1851-64, og det blev bebudet, at en afgørelse, der med magt indlemmede 3. zone i Danmark, ville medføre den kraftigst tænkelige irredentabevægelse. Og det åbne brev sluttede med en meddelelse om, at der var oprettet et tysk-slesvigsk-holstensk »Trutz-und Schutzbund«, det kan nærmest oversættes ved angrebs- og forsvarsforening. Den 4. aug. fik foreningen navnet »Schleswig-Holsteiner Bund«. Dens formål var at yde støtte til tyskheden nord for den kommende grænse og til at fremme udbygning

af selvforvaltning og pleje af kulturelle værdier i Slesvig-Holsten [106]. Den trådte frem for offentligheden med en stor demonstration på Søndertorv i Flensborg 28. sept. 1919. Efter 1945 har foreningen fået sin fortsættelse i »Schleswig-Holsteinischer Heimatbund«.

Erklæringen af 6. juli måtte imidlertid opfattes som efterdønninger af den spænding, der herskede fra 8. maj til 16. juni 1919, da man regnede med en afstemning i 3. zone. Da Schleswig-Holsteiner Bund for alvor begyndte med sit arbejde var det aktuelle formål: »befrielse af de ved vold og uret til Danmark kommende lands- og folkedele i overensstemmelse med den sande folkenes selvbestemmelsesret, og opretholdelse af den bofaste tyskhed og den slesvig-holstenske stamme på den anden side af den kommende grænse.« Ved demonstrationen den 28. sept, talte overborgmester Todsen på Slesvigs vegne og borgmester Timm Rendsborg på Holstens. Der blev vedtaget en resolution:

»1) Vi tyske nordslesvigere protesterer mod enhver voldførelse og krænkelse, som bringes over os ved voldsfreden. Vi er slesvig-holstenere og vil blive ved vor hjemstavn. Vi er tyske og vil blive ved vort store fædreland, på hvis fremtid vi tror gennem nat og nød.

2) Vi slesvig-holstenere vil trofaste i kamp og nød holde fast ved vore nordslesvigske brødre. Vi vil sammen med alle øvrige tyske stammer kæmpe om redning og fornyelse af vort folk og fædreland, indtil alle tabte brødre igen er ført hjem. Det hele Slesvig-Holsten havomslynges og det hele Tyskland skal det være«[107].

Samme toner var blevet anslået, da Versaillestraktaten var til forhandling i den tyske nationalforsamling den 9. juli 1919. Repræsentanterne for provinsen Slesvig-Holsten protesterede højtideligt og formelt mod at uantastelige rettigheder var krænket gennem den retsstridigt påtvungne fredstraktat. De ville gerne være gået med til en ærlig folkeafstemning i Nordslesvig, men fredstraktaten var en forvrængning og forhånelse af selvbestemmelsesretten. Der blev ydet anerkendelse til den danske regering, fordi den havde vægret sig ved afstemning i 3. zone, men videre hed det, at Flensborg var og er en tysk by, og det samme gjaldt dele af 1. zone f.eks. Tønder og Højer, der var underkastet en-bloc bestemmelsen. Kun kommunevis afstemning kunne give basis for en retfærdig grænsedragning. Det var uretfærdigt at gennemføre afstemningen under indtryk af blokaden, og det var uretfærdigt at så mange var frataget stemmeretten. Den fremmede besættelse af afstemningsområdet ville begrænse afstemningsfriheden.

Over for hele verden og for alle kommende tider erklærede repræsentanterne fra provinsen Slesvig-Holsten, at de aldrig ville anerkende den påtvungne afstemning. Den ville ikke skabe ret, men uret. Den har ikke forsoning til formål, men vedvarende tvedragt. Videre hed det: »Hvad end vore tyske brødre og søstres skæbne i afstemningsområdet vil blive - hele folket vil for evigt føle sig forbundne med dem og vil ikke glemme, at Slesvig-Holsten har kæmpet og lidt for Tysklands enhed. Vi vil ikke raste, førend hele det tyske folk og med det slesvig-holstenerne har fået deres ret« [108].

Da man mente, at afstemningen stod umiddelbart for døren, vedtog nationalforsamlingen en bevilling til det politiske arbejde i 1. og 2. zone. Man valgte til at lede dette arbejde en lærer Kordts fra Neumünster, der var kendt som formand for en forening for folkeoplysning. Han oprettede i Neumünster et grænsepolitisk kontor, som adjunkt dr. Karl Alnor blev leder af. Karl Alnor var søn af en dansksindet lærer, der havde søgt bort fra vanskelighederne i Nordslesvig og fået stilling i Kiel. Der var flere sønner i familien, de blev alle meget tysksindede. Lærer Kordts var også leder af Slesvig-Holsten-afdelingen af den såkaldte »Reichszentrale für Heimatdienst«, der var en slags indenrigspolitisk efterretningstjeneste organiseret således, at tillidsmænd indberettede til centralen om stemninger og tilstande i rigets forskellige egne, til at begynde med især i de grænseegne, hvor der skulle være afstemninger. Den støttede også propagandaen.

Den 16. sept. 1919 fik dr. Köster et langt brev fra lederen dr. Strahl, hvoraf det fremgik, at organisationen nu var blevet etableret med en top i Berlin, men således, at arbejdet i marken ikke i detaljer skulle kontrolleres fra centralen. Reichszentrale var imidlertid interesseret i, at de lokale initiativer til tyskhedens bevarelse og styrkelse blev forenet, og dr. Köster fik megen ros for den måde, hvorpå han havde samlet trådene i det nordlige område, og denne samling af kræfterne ville man gerne bevare. Det bedste middel hertil ville være at koncentrere pengene på et sted. Pengene kunne ikke udbetales direkte. Ifølge fredstraktaten måtte der fra rigets og landenes side ikke øves indflydelse på befolkningerne i afstemningsområderne, ikke desto mindre havde både riget og Preussen bestemt sig til at stille statsmidler til rådighed, de ville blive udbetalt på en måde, så det var tilsløret hvorfra de kom. Men der måtte naturligvis være bilag til regnskaberne. For det nordlige område var der stillet to millioner mark til rådighed, en million til pro-

paganda og en million til at dække rejseudgifter for de stemmeberettigede, der ikke længere var bosat i afstemningsområderne.

Reichzentrales repræsentant i Neumünster havde fået ordre til at sætte sig i forbindelse med Köster, som sammen med Det tyske udvalg og Eduard Adler skulle opstille retningslinjer for, hvordan man skulle anvende pengene. Den lokale leder i Neumünster ville fortælle Köster, hvordan pengene ville blive udbetalt. Pengene skulle administreres af den lokale leder i forståelse med dr. Köster. Den lokale leder skulle indberette om, hvad der skete i området. Ledelsen af propagandaen blev helt overladt til dr. Köster. Lederen af Reichszentrale lagde særlig vægt på at få hurtigt besked, når »entente-kommissionen« havde begyndt sin virksomhed. Beretningerne ville blive sorteret i Reichszentrale og fordelt til ressortmyndighederne. Når »ententekommissionen« var trådt i kraft, ville det f.eks. være af stor betydning for Auswärtiges Amt hurtigst muligt at få konkrete eksempler på overgreb mod tyske personer [109]. Det grænsepolitiske kontor under Reichszentrales afdeling i Neumünster virkede som et pressebureau. Af praktiske grunde blev kontoret i sept. 1919 flyttet til Flensborg.

Som forholdene udviklede sig i sommeren 1919 blev det klart for flere og flere af de tyske ledere, at parolen om stemmestrejke i 1. zone var yderst uheldig, men længe holdt førende tyskere i denne zone fast på beslutningen. Det lykkedes dog Dr. Köster at overvinde deres modstand. Hertil bidrog måske, at man ved et nøjere studium af Versailles-traktaten blev klar over, at alle i området før 1. jan. 1900 fødte personer havde stemmeret. Det gav mulighed for at mobilisere i tusindvis af tyske stemmer i Tyskland. Den 19. aug. 1919 udsendte alle tyske partier og Det tyske udvalg en opfordring til de tyske i 1. zone om at deltage i afstemningen og at vise hvor stærke de var [110]. Men udvalget fastholdt ikke desto mindre endnu et stykke tid sin protestholdning [111].

Lige som man i Danmark overvejede, om der ikke skulle være visse muligheder for at få gennemført ændringer i Versailles-traktatens bestemmelser, drøftede man også på tysk side om der, som dr. Köster straks havde antydnet, kunne opnås lempelser ved dansk-tyske forhandlinger. Det gunstige resultat af den danske regerings vægring ved at acceptere afstemning i 3. zone havde vist, at der var politiske kræfter i Danmark, som ville holde igen, og man mente, at den letteste måde at få kontakt til disse kræfter ville være gennem det socialdemokratiske

parti. De gamle forbindelser mellem det danske og det tyske socialdemokrati fungerede stadig. Disse muligheder blev også overvejet i det tyske udenrigsministerium. Her behandlede en kontorchef v. Kienlin de slesvigske anliggender. Han lod tanken gå videre til repræsentanten for det tyske udvalg i Berlin, advokat Schimmack. Denne skrev den 25. juni 1919 til lederen af Det tyske udvalgs kontor dr. Kähler:

»Strengt fortroligt altså ikke til offentliggørelse, kun til orientering for lederne af den tyske befolkning har jeg af v. Kienlin modtaget følgende meddelelse fra gesandten i København.

Scavenius har svaret glat afvisende på et spørgsmål om, hvorvidt der kunne finde direkte forhandlinger sted mellem Danmark og Tyskland om de i art. 114 afsnit 2 indeholdte spørgsmål. I alle enkeltspørgsmål ved opgøret kan altså intet gøres uden ententen. Det er usigelig hårdt. Thi ententen befaler. Om Danmark vil have mod til at opponere i flere spørgsmål, således som det er sket m.h.t. 3. zone, synes tvivlsomt i betragtning af den angst, Danmark nærer for ententen. De tyske repræsentanter er mere eller mindre befallingsmodtagere. En svag forhåbning sætter vi til vore mindstekrav m.h.t. mindretallene, som skal overrækkes til ententen.

v. Kienlin foreslog som eneste mulige direkte kontakt en forståelse mellem socialdemokraterne i de to lande. Vil De forelægge den lokale partileder dette forslag til overvejelse eller statskommissæren, eller Michelsen eller skal jeg søge at gøre et eller andet. Det må ikke siges, at forslaget kommer fra Auswärtiges Amt. Sagen har hastværk.«

Dr. Kähler svarede 29. juni: »Jeg har talt med Michelsen i anledning af, at Scavenius har afvist at forhandle fra stat til stat, og jeg har på eget initiativ opfordret ham til at rejse til København og tale med sine partifæller. Han vil rejse en af dagene«[112].

Man håbede især at kunne rokke ved en-bloc-bestemmelsen, således at områder med tysk flertal i 1. zone kunne komme til Tyskland og områder med dansk flertal til Danmark. Konkret var det Højer og Tønder, det drejede sig om. Det blev ikke Peter Michelsen, men Eduard Adler, der omkring 1. juli rejste til Danmark sammen med den slesvig-holstenske emæringskommissær Wilhelm Schulz. Deres mål var Esbjerg. Her regnede de med, at redaktøren af Vestjyllands Socialdemokrat, J. P. Sundbo ville være modtagelig for deres synspunkter, hvad han tilsyneladende også var, men rejsen til Esbjerg blev kun en episode.

Da H. P. Hanssen var blevet udnævnt til minister, mente Köster, at

der var fundet en kanal til den danske regering. Den 8. juli 1919 skrev han til Auswärtiges Amt og anbefalede et samarbejde med H. P. Hanssen på den måde, at en socialdemokrat eller demokrat, d.v.s. et medlem af Det tyske demokratiske parti, der kendte H. P. Hanssen fra Berlin, blev knyttet til det tyske gesandtskab i København som medarbejder. Den 10. juli svarede gesandtskabet tilbage, at det ikke mente, at en mellemmand til H. P. Hanssen ville have nogen chance som følge af den vanskelige stilling, som H. P. Hanssen stod i efter at være blevet minister [113].

Derefter så Adolf Köster kun den mulighed selv at søge kontakt til danske socialdemokrater. For at forberede jordbunden, udsendte han midt i juli et åbent brev til det danske socialdemokrati. Det var holdt i meget patetiske vendinger. Kernestykket havde følgende ordlyd: »De sejrige vestmagter bekæmper ikke mere den tyske militarisme. De vil kvæle det tyske folk. Et middel hertil skal det danske Nordslesvig være. Ententen vil gøre Danmark til den nordlige stormbuk mod Tyskland. Det føler I så godt som vi. Og at I ikke vil tolerere det, at I fortsat vil vægre Jer derimod med alle midler, partifæller, det forventer vi af Jer. Den sejrige imperialisme kan utvivlsomt besætte tyske områder i Nordslesvig, den kan (kynisk) stille tusinder af udhungrede (tyske) fædre og mødre over for (samvittigheds) spørgsmålet, om de vil dø med Tyskland eller leve med Danmark, men den kan aldrig tvinge Jer, den kan aldrig tvinge Danmark, et mønsterland af europæisk demokrati til at modtage afpresset og røvet land. Ententen kan annektere tyske områder, men Danmark, ærede partifæller, kan og vil ikke gøre det. Vi kan ikke tro, at I vil tolerere dette.« I den lange udredning hed det senere: »Hvad der truer med at blive virkelighed i Nordslesvig er en forfalskning og en depravering af selvbestemmelsesretten, som verden aldrig har oplevet. Tusinde af tyske proletarer bliver ved afstemningsregleme i modstrid med de fordringer I og vi har opstillet på konferencen i Bem, berøvet deres stemmeret og bliver som en drift kvæg uadspurgt ved den kommende afstemning drevet fra det ene land til det andet. Tusinde af andre proletarer bliver ført ud i de sværeste samvittighedskonflikter.« Der var dels tænkt på de mange, der havde bosat sig i Nordslesvig efter 1. jan. 1900, som ikke havde valget og på den gruppe, der kunne fristes til at stemme dansk. Der var også et kraftigt spark til de tyske gullaschbaroner, der flyttede til Nordslesvig for at redde deres penge.

Brevet sluttede med en henvisning til det gode resultat af protesten

mod 3. zone, og til sidst hed det: »Danmark har under krigen undladt at føre en sjakal-politik. Vi vil alle kun, hvad der er ret i Slesvig - ret for Jer og for os - ret for alle. Hvad fredstraktaten bringer Nordslesvigs tyskere er ren uret. I løbet af få dage besætter ententen landet, dens magt er uindskrænket. Frygteligt er det ansvar, som Danmark bærer - over for sig selv, over for historien, over for Internationale. Vi appellerer endnu engang til Jeres solidaritet. Og vi er fast overbevist om, partifæller, at I vil gøre Jeres pligt som vi gør vores. Med partihilsen.

Dr. Adolf Köster

Statskommissær for Slesvig-Holsten«

Dette brev blev offentliggjort i Socialdemokraten. De i parentes gengivne ord fandtes ikke i den danske tekst. I bladet blev der samtidig givet et svar, hvori der blev henvist til, at konferencen i Bem netop havde foreslået en-blocafstemning i Nordslesvig, og man fastslog, at fredstraktaten omtrent indeholdt samme bestemmelser, som man der var enedes om; om selve stemmeretsreglene havde der ikke været forhandlet i Bern, og herpå havde det danske socialdemokrati ikke kunnet øve indflydelse. Der blev derudover henvist til den mere end 50 års tvangsgermanisering, der gjorde en vis begrænsning i de tilvandrede stemmeret rimelig. Det anførtes også, at kravet om 2/3 flertal for afståelse til Danmark var urimeligt, og der faldt kritiske bemærkninger om de tyske socialdemokraters deltagelse i Rendsborgmødet 3. juli 1919, hvor der var fremført mange chauvinistisk farvede udtalelser. Det danske socialdemokrati ville fortsat bekæmpe enhver chauvinisme og håbede, at alt nationalhad kunne udryddes. I tillid hertil sendtes de hjerteligste hilsner med håbet om, at det tyske socialdemokrati snart kunne tilvejebringe ordnede demokratiske forhold og dermed grundlaget for socialismens endelige sejr [114].

Den nationalistiske presse i Danmark reagerede heftigt mod Kösters artikel. I bladet København blev brevet heglet igennem og især blev Socialdemokratens svar kritiseret. Der var heri ikke taget afstand fra Kösters påstand om, at freden var en voldsfred, og det lagde den mistanke nær, at det ligesom Scavenius i grunden stadigvæk ønskede at få en løsning af det slesvigske spørgsmål uden om ententen. I bladet Hovedstaden kaldtes Kösters brev et udtryk for den »kejsersocialistiske chauvinisme, en hån mod ententen, mod det danske folk, mod nordslesvigerne og imod sandheden.«

Den tyske gesandt i København konkluderede, at enhver appel fra

tysk side til de danske socialdemokraters solidaritetsfølelse og enhver offentlig anerkendelse af deres fortjenstfulde virksomhed med henblik på en varig forståelse med Tyskland, kun tjente deres modstandere som ny næring til legenden om regeringens tyskerkurs for at udnytte den såvel udenrigs- som indenrigspolitisk [115].

Da Köster den 21. juli 1919 skrev sin 3. beretning til den preussiske ministerpræsident, bebudede han, at han i nær fremtid ville rejse til København for at tale med danske partifæller, men så vidt det kan ses af akterne, kom Köster ikke selv af sted [116].

Det blev igen Adler og Schulz, der rejste, denne gang ledsaget af Peter Hillbrecht. Den 24. juli kom de illegalt ind i landet med en båd ved Fåborg, men de fik lov til at rejse videre til København. Her traf de landstingsmand Bramsnæs, redaktør Oskar Jørgensen fra bladet Socialdemokraten og sekretær Alsing-Andersen.

Det var formålet med de tyske socialdemokraters henvendelse at opnå en fælleserklæring, som dels skulle afvise, at økonomiske interesser måtte spille en rolle ved afstemningen, og dels udtale at kun det område burde blive dansk, som virkelig var dansk. Med det formål nærmere at præcisere erklæringen skulle der afholdes en konference i Flensborg. De danske forhandlere var i nogen grad enige med de tyske, men afstemningsreglerne kunne efter deres mening ikke mere ændres, og partiet måtte tage indenrigspolitiske hensyn. Der kom intet konkret ud af forhandlingerne, men Peter Hillbrecht skrev den 20. aug. 1919 en artikel i Schleswig-Holsteinische Volkszeitung, hvori han forklarede, at chauvinisterne fra begge sider søgte at spille socialdemokraterne ud mod hinanden, for at forpligte dem over for den nationale disciplin, i stedet for at konsolidere den internationale solidaritet. Den socialdemokratiske parole var i begge lande: »Tyske for Tyskland og danske for Danmark« [117].

Som genklang fra rejsen kan man også betragte en erklæring som bladet »Der freie Arbeiter« i Tønder indeholdt i august 1919: »Ifølge nye informationer fra autoritativ side er der bestemt udsigt til at bevare Tønder og Højer for Tyskland og det planlægges ved en dansk-tysk overenskomst at lade grænsen løbe nord for Flensborg-Tønder-Højer« [118]. Det var grebet ud af luften, men udtalelser af denne art kunne for regeringsmodstanderne i Danmark bruges til påstande om, at der var dansk-tyske forhandlinger igang. Det var helt udelukket for det danske socialdemokrati at gå i forhandlinger på det grundlag, de slesvig-

holstenske partifæller havde antydet, men det danske socialdemokrati havde en klar interesse i, at partiorganisationerne i Nordslesvig, når afstemningen var overstået, kunne overføres og umiddelbart blive en del af det danske partiapparat. I dette lys må den fortsatte kontakt med det tyske parti ses. Den 30. juli 1919 skrev Alsing-Andersen til Peter Michelsen og bad ham medvirke til, at unødvendige angreb på Danmark blev undgået, og han forklarede, at det danske socialdemokrati ville modsætte sig enhver krænkelse af det kommende tyske mindretal, og derfor havde man taget kontakt med de socialdemokratiske partiforeninger i Nordslesvig, men ikke med dem i Flensborg for at undgå ethvert skin af at øve indflydelse på områder, der ikke utvivlsomt var danske. Det ville imidlertid være ønskeligt med en vis føling, og partiet ville sætte pris på, om Peter Michelsen i den anledning ville rejse til København. Men Peter Michelsen rejste ikke til København.

Den 2. august skrev Alsing-Andersen til en af de ledende tyske socialdemokrater, Otto Wels, og forklarede det samme lidt anderledes. Man ønskede efter genforeningen at samle danske og tyske partifæller om klasseinteresse i en politisk og en faglig organisation. Denne henvendelse blev der ikke direkte svaret på, men på det tyske partis vegne erklærede Friedrich Barteis, at man indså, at der ikke kunne udstedes et fælles opråb og håbede på fortsat godt samarbejde [119]. Det kunne ikke undgås, at det tyske sindelag, der var fremherskende i det socialdemokratiske partiapparat i Nordslesvig, farvede den holdning partiet indtog, dog mærkede man i Sønderborg en stærkere orientering mod nord end andetsteds.

Den 26. oktober 1919 holdt de socialdemokratiske foreninger i afstemningsområdet et møde i Aabenraa. I den vedtagne resolution blev først anerkendt folkenes selvbestemmelsesret, og der blev henvist til den støtte Det tyske socialdemokrati siden 1902 havde ydet den danske befolkning i Nordslesvig og derefter hedder det: »Vi indrømmer danske som tyske retten til at virke for deres kultur og samhørigheden med deres stammes statsorganisation, men vi erklærer vore partiorganisationer for inkompetente til at indtræde i denne kamp. De tyske socialdemokrater og de danske socialdemokrater forbliver politisk og socialt forenet; hvorledes skæbnen end træffer sin afgørelse i de enkelte egne, vil de vedblive at være enige i det tyske rige såvel som i den danske stat. Ganske anderledes er naturligvis vor stilling til bestemmelsen i fredstraktaten med hensyn til en-bloc-afstemningen og retsløsheden for

de mange tusinde, der næsten en menneskealder igennem levede og slog rod i Nordslesvig. Her foreligger en brutalitet og en voldførelse af en del af vore landsfæller, som tvinger os som parti til den skarpeste protest og til den erklæring, at resultatet af den forestående afstemning ikke kan anerkendes og ikke vil blive anerkendt som en afgørelse i »folkenes selvbestemmelsesrets« ånd. Vi udtaler derimod den forventning, at det danske og det tyske folk senere vil finde en vej, hvorved den påtvungne afgørelse bagefter kan korrigeres og der virkelig kan blive ydet begge folk deres ret.«

Det danske socialdemokrati kvitterede for denne resolution med en skrivelse til Eduard Adler. Heri anerkendte man det tyske socialdemokratis støtte til de danske nordslesvigere i den preussiske tid og ligeså de grundlæggende principper. Man beklagede, at gennemførelsen af selvbestemmelsesretten ikke helt var i overensstemmelse med den op-højede idé, og man anerkendte de danske og de tyske beboeres ret til frit at afgive deres stemme. »Når så afstemningen har trukket grænsen, vil der melde sig betydningsfulde opgaver for vore partier, og så gælder det om at etablere et godt naboskab uden stridigheder og uden konflikter, og til dette formål strækker vi hånden frem. Vi vil under alle omstændigheder tage afstand fra en dansk politik, der efterligner det preussiske forbillede. Vi vil kæmpe mod enhver voldelig undertrykkelse af det tyske sprog og den tyske kultur, for vi ved hvor smertelig en sådan optræden blev følt, da den blev udøvet fra preussisk side mod den undertrykte danske befolkning« [120]. Der var intet om en følgende revision af grænsen på grund af valgretsreglernes udformning.

Følelsen af, at en-bloc-afstemningen var uretfærdig, gjaldt især Tønder og Højer og den tanke, at disse to byer eventuelt kunne udskilles fra 1. zone vedblev at bestå i det tyske socialdemokrati. Den tyske rigskansler Bauer, der tilhørte dette parti, gav udtryk derfor i nogle taler i Flensborg og Tønder den 5. og 6. nov. 1919. Disse taler blev holdt på et meget prekært tidspunkt og kom til at spille en stor rolle i den indrepolitiske debat i Danmark og i Sønderjylland, hvor det sønderjyske spørgsmål indgik i en forbitret kamp mod regeringen Zahle. I denne kamp blev, som det tidligere er omtalt, også Den nordslesvigske Vælgerforening inddraget.

10. Vælgerforeningen sprænges

Allerede ved mødet i Vælgerforeningens tilsynsråd den 28. juli 1919 mente nogle tilhængere af Flensborg-retningen, at tilsynsrådet burde træde tilbage for derved at bane vejen for et nyvalg. Tanken blev taget op igen efter rømningsdebatten i folketinget. Retningen følte en voksende medbør i folkestemningen og skulle denne yderligere stimuleres, måtte der drastiske midler til. I bladet »Danskere« skrev redaktør A. Svensson 1. august: »Og nu sidder vi midt i et dødvande, som ingen øjner nogen udvej af. . . Ministeriet Zahles mægtige hånd ligger over alt og alle. Det gælder desværre ikke alene kongeriget Danmark, det gælder også i Sønderjylland. Dette må vi enten sløvt finde os i, eller vi må vriste os løs af det radikale nævetag. Nogen mellemvej gives ikke. Der er vel ingen, der for alvor tror, at de allierede føler sig opmuntrede til at rage kastanierne ud af ilden for et Vælgerforeningsmindretal, der ikke selv tør sætte noget ind på sin sag. Vi har firet længe nok for ikke at skabe unødigt splittelse ind under genforeningen. Stundom har vi vundet ved det, og stundom har vi tabt. Herefter kan der efter vor overbevisning kun tabes. Lad mindretallet kræve nye valg til tilsynsrådet. Det vil skabe rene linjer og frisk luft her i landet.«

Dette forslag må være bygget på en fast forvisning om, at et nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd ville give flertal for Flensborg-retningen; ellers kunne man ikke »vryste sig løs fra det radikale nævetag«, som det hed, og det at vriste sig løs måtte i praksis betyde, at et nyvalg til tilsynsråd ville give H. P. Hanssen et mistillidsvotum. Det var også en konsekvens, at kravet om rømning af 3. zone måtte opretholdes uanset, hvordan chancerne for dets gennemførelse blev bedømt. Artiklen var især rettet indadtil mod Flensborg-retningen, den var en opfordring til at føre en mere demonstrativ politik. Det skal dog straks siges, at den linje, der her blev foreslået, og det nyvalg, der faktisk fandt sted, ikke førte til det ønskede mål; nok blev H. P. Hanssens position rokket, men hans parlamentariske basis holdt gennem de følgende måneders kampe,

og det var denne strid for og imod H. P. Hanssen, der især forbitrede sindene hos tilhængerne af de to retninger i sønderjysk politik.

Den 2. august 1919 enedes Ernst Christiansen og A. Svensson om at indbyde meningsfællerne til møde i Borgerforeningen i Flensborg den 6. august. Stemningen var på dette møde ret delt, men til sidst var de fleste dog for krav om nyvalg. Man fik indkaldt til et tilsynsrådsmøde den 16. august [121].

Når der var delte meninger blandt Flensborg-mændene, skyldtes det også, at ikke alle tilsynsrådsmedlemmer kunne føle sig sikre i sadlen i deres valgkredse. Det var repræsentanterne for Flensborg og Tønder amter, der førte an, de kunne regne med genvalg, medens Flensborg-retningens folk fra andre egne var mere tøvende. P. Grau omtalte dette forhold i et brev til Ernst Christiansen 10. aug. 1919; det fremgår også af dette brev, at P. Grau var betænkelig ved en Obstruktionspolitik. Hvis tilsynsrådet ikke blev opløst, ville mindretallet afskære sig fra enhver indflydelse. P. Grau nævnte også, at der endnu var mange, som var betænkelige ved 3. zone, og at man derfor ikke kunne »tage den med som lokkemiddel. Det kan vi først, når røsterne dernede fra lyder højere« [122].

Situationen umiddelbart før mødet kan illustreres med et uddrag af en leder, som redaktør A. Lebeck skrev i »Modersmålet« 11. august og af en leder, som Ernst Christiansen skrev i Flensborg Avis 13. august. Lebeck nærede betænkelighed ved opløsning og nyvalg, »fordi det er uundgåeligt, at et opløsningsvalg bliver et kampvalg i højere grad end tidligere valg til tilsynsrådet. Følgelig vil forhåndenværende modsætninger blive uddybede og det på et tidspunkt, da signalet nårsomhelst kan blive givet til den store afstemning, der absolut kræver samling og samvirken, hvis den skal give det udfald, som med rette kan ventes af den...«

Ernst Christiansen skrev: »Virkelig betænkelig blev stillingen først, da Vælgerforeningens ledende mand lod sig optage i den kongerigske parti-regering, og da denne gav sig til at manøvrere Vælgerforeningens flertal bort fra gennemførelsen af en een gang tagen beslutning, som den skæbne viser, kravet om rømning af 3. zone har fået. Når sligt sker og fortsættes upåtalet, bliver Vælgerforeningen ikke et selvstændigt udtryk for den sønderjyske befolknings vilje, men et redskab i den radikale partiregerings hånd i stedet for en sagkyndig rådgiver, hvis mening den må lytte til.« Artiklen sluttede: »Ingen tyskerkurs! 2. zone med

til Danmark og fuld støtte til de danske forposter, for at det kan nås. For at 2. zone kan få fuld frihed, er det bydende nødvendigt, at rømningen ikke standser fem kilometer sønden for Flensborg.«

I de samme dage bragte Politiken udtalelser af de allierede gesandter. Den ny tiltrådte franske gesandt P. Claudel sagde 8. august: »Sagen er afgjort«, og Sir Charles Marling udtalte 15. august: »En rømning af 3. zone nævnes ikke i fredstraktaten, og en forandring af denne må anses for udelukket. Hvad der er skrevet står fast, jeg ser absolut ikke nogen mulighed for, at noget bliver rettet.«

Men sådanne udsagn fik ingen effekt, ja, Ribe Stiftstidende kommenterede endda Marlings udtalelse på følgende måde: »Man vil altid lytte til, hvad en så udmærket repræsentant for den britiske nation som Sir Charles Marling udtaler; det er kun beklageligt, at udtalelsen fremkommer i Politiken, over for hvis loyale gengivelser man på forhånd er tilbøjelig til at stille sig yderst tvivlsom.«

Rømningskravet var stadig velegnet til at skabe stemning mod regeringen ved påstand om, at den havde forsømt at varetage danske interesser, og det virkede også som kit mellem Dannevirke- og Flensborg-folkene.

På dagsordenen til mødet i tilsynsrådet den 16. august var første punkt valg af ny formand. Som andet punkt var optaget forslag om nyvalg af tilsynsrådet. Det var meget nærliggende for oppositionen at ønske dagsordenspunkterne i omvendt rækkefølge. Et forslag herom blev fremsat af Ernst Christiansen, men afvist af flertallet. Flertallet foreslog derefter som formand grev O. D. Schack, der havde nedlagt sit mandat i tilsynsrådet den 4. juli, og som ikke var blevet genvalgt ved det følgende suppleringsvalg. Mindretallet opstillede P. Grau. Grev Schack blev valgt med 34 stemmer mod 22.

Som formand for Vælgerforeningen fik O. D. Schack en meget fremskudt plads, og det vil være rimeligt på dette sted at præsentere ham lidt nærmere. Lensgreverne Schack-Schackenberg i Møgeltønder sogn repræsenterede gamle danske traditioner. Slægten Schack havde overtaget Møgeltønderhus i 1661. Godset hørte til kongeriget Danmark, ikke hertugdømmet Slesvig, og Schackenberg blev et dansk lensgrevskab, men greven var også i kraft af andre godsbesiddelser medlem af det slesvig-holstenske ridderskab. Grev O. D. Schacks udpræget danske holdning havde han fra sin mor, der var født komtesse Lerche fra Lerchenborg. O. D. Schack blev student fra latinskolen i Lübeck (den var

ikke preussisk). Efter et par års ophold i München overtog han ved faderens død 1905 grevskabet. Det vakte en ikke ringe opmærksomhed, da han begyndte at engagere sig i det danske nationale og kulturelle arbejde i Nordslesvig. I 1914 blev han valgt ind i Vælgerforeningens tilsynsråd. Ved krigens udbrud i 1914 blev han arresteret af de tyske myndigheder mistænkt for spionage, men efter nogle måneder sat på fri fod. Ud fra den holdning, O. D. Schack indtog på tilsynsrådets første møder fra november 1918 og fremefter, ville man vente at finde ham som en udpræget tilhænger af H. P. Hanssen, men som han skriver i sine erindringer: »De to partier gik mere og mere fra hinanden, og da jeg helst ville stå med eet ben i hver lejr, måtte det øjeblik jo komme, da jeg ikke kunne skræve videre og måtte dumpe ned mellem de to lejre«[123].

På tilsynsrådsmødet den 4. juli 1919 havde grev Schack udkastet den idé, der fremførtes af Nis Nissen, om slet ikke at vedtage nogen resolution i anledning af, at H. P. Hanssen var blevet minister. Tanken blev afvist af Flensborg-folkene. Da der således blev to resolutioner at stemme om, erklærede O. D. Schack, at hans vælgere nok ville mene, at han burde stemme for Flensborg-standpunktet; det kunne han imidlertid ikke, han følte sig derved bragt i et modsætningsforhold til sine vælgere og så kun den udvej at nedlægge sit mandat. Der blev derefter foranstaltet nyvalg i hans kreds (Bylderup), hvor en Flensborg-tilhænger, P. Gad, blev valgt i hans sted. Det kom derfor meget overraskende både for ham og for offentligheden, at han den 16. august blev valgt til formand. Fra flertallets side var valget tænkt som en udstrakt hånd til mindretallet, og O. D. Schack så det da også som sin fornemste opgave at skabe samling mellem de to fløje. Nu var det en fordel, at han havde et ben i hver lejr. Blandt Dannevirkemændene vakte valget til at begynde med lidt forvirring. Ribe Stiftstidende kommenterede: »Valget blev ganske vist foretaget før opgøret med mindretallet. Men efter at mindretallet har erklæret ikke mere at ville deltage i tilsynsrådets møder, er den nordslesvigske Vælgerforening i virkeligheden sprængt. Der er nu kun en enkelt flertalsfraktion, og det ville ikke svare til grev Schacks hidtilværende holdning, om han nu modtog dette valg og dermed trådte i spidsen for den ene gruppe i Vælgerforeningen. Der turde derfor være anledning til at antage, at grev Schack næppe vil modtage formandsvalget. . . Mon ejeren af den skønne, hvide borg ved Møgeltønder er tjent med at blive draget ind i den politiske strid som leder af Vælgerforeningens flertalspolitik?«

Dette håb, om at grev Schack ville sige nej, blev beskæmmet; spaltningen i Vælgerforeningen blev ejheller så dyb, som Dannevirkekredsen i Danmark havde håbet. Den nye formand gik straks igang med at søge kontakt til mindretallet, og han opnåede i realiteten begge parters accept på et samlende arbejde.

Formandsvalget viste styrkeforholdet mellem flertal og mindretal, 34 mod 22. Efter at dette valg var overstået foreslog mindretallet, at alle i sluttet trop skulle nedlægge mandaterne, for at der kunne udskrives nyvalg; det var et stort krav at stille til flertallet. En beslutning om nyvalg i utide kunne efter Vælgerforeningens love kun vedtages af generalforsamlingen, hvortil ethvert medlem havde adgang. Vælgerforeningen havde på dette tidspunkt ca. 30.000 medlemmer (i november 1919 var antallet over 40.000). En generalforsamlingsbeslutning ville derfor få tilfældighedens karakter.

Mindretallets ordfører var Kloppenborg-Skrumsager. Han mente, at man burde lodde folkestemningen ved et nyvalg. H. P. Hanssen forklarede, hvorledes situationen havde forandret sig fra 4. til 28. juli; han henviste til de allierede gesandters udtalelser og fortsatte med at sige, at spørgsmålet nu ikke så meget var rømning eller ikke rømning som hans egen stilling i det sønderjyske ministerium.

Diskussionen fik en drejning, da Svensson spurgte, om regeringen ville nedlægge det sønderjyske ministerium, hvis H. P. Hanssen fik et mistillidsvotum i Vælgerforeningen og som følge deraf nedlagde sit mandat. H. P. Hanssen lod forstå, at konsekvensen vel måtte være, at det sønderjyske ministerium så blev nedlagt, og han spurgte om oppositionen, hvis den fik et flertal, mente at have en mand til posten. Til H. P. Hanssens store overraskelse svarede P. Grau hertil ja, og nærmere forklarede han, at når man var imod H. P. Hanssens udnævnelse til minister, var det, fordi den ikke var sket efter samråd med alle partier. H. P. Hanssen svarede hertil, at han havde opfattet oppositionen således, at den ikke ville gå ind i den nuværende regering.

De 22 medlemmer, der udgjorde mindretallet, afgav følgende forklaring: »Da vi ikke tror, at Vælgerforeningens tilsynsråd i sin nuværende sammensætning svarer til befolkningens mening på afgørende punkter, har vi foreslået nyvalg.

Disse kan gennemføres på den måde, at alle tilsynsrådsmedlemmer frivilligt nedlægger deres mandater. Flertallet har ikke villet gå med dertil. Da vi derved er afskåret fra muligheden for at få befolkningens

mening frem, kan vi ikke mere være med til at bære ansvaret for de afgørelser, som tilsynsrådet i sin nuværende sammensætning træffer. Vi ser os derfor ikke mere i stand til at deltage i tilsynsrådets møder.«

Det betød sprængning, men ikke alle broer blev brudt af. Da H. P. Hanssen spurgte, om de udtrådte ville deltage i udvalgmøderne, svarede først A. Svensson: »Det spørgsmål vil blive forhandlet en af de nærmeste dage«, men P. Grau gav uden videre tilsagn derom. »Flere ikke-medlemmer er medlemmer af udvalg, og udvalgene kan derfor godt fortsætte deres arbejde«, sagde han.

Da mindretallet derefter havde forladt salen, vedtog flertallet en udtalelse:

»Når vi ikke har kunnet tiltræde mindretallets opfordring til frivillig at nedlægge vore mandater er det,

- 1) fordi vi føler os overbevist om, at vi har flertallet af vore vælgere i vore valgkredse bag os og
- 2) fordi vi ikke har villet overtage ansvaret for en valgkamp mellem danske umiddelbart foran afgørelsen. Vi føler os forpligtede til at blive på vor post og erklærer, at vi under det fortsatte arbejde vil tage vidtgående hensyn til mindretallets ønsker, når de bliver os meddelt. I øvrigt er vi til enhver tid rede til et nyt samarbejde.«

H. P. Hanssen erklærede, at han gerne ville komme til mindretallets møder og aflægge beretning og give oplysninger [124]. Dette tilbud reflekterede mindretallet dog ikke på.

Grev Schack fik telefonisk meddelelse om valget. Da det skriftligt var bekræftet, satte han sig den 19. august i forbindelse med Peter Grau, der lykønskede til valget og forsikrede, at han trøstigt kunne tage imod det. P. Grau ville gå med til et sagligt arbejde, og på den baggrund accepterede O. D. Schack valget.

En ledende artikel i Danskeren kunne ellers have gjort ham betænkelig nok. Redaktør Svensson skrev: »Vi føler det som en befrielse, at der nu er skabt klarhed udadtil som indadtil. Og vi er overbevist om, at det vil føles sådan såvel af store dele af den sønderjyske befolkning, som af det danske folk i sin helhed. Vælgerforeningens holdning er blevet misbrugt tilstrækkeligt til at underbygge den nuværende danske regerings tyskerpolitik. Dette vil for fremtiden være umuligt. Vælgerforeningen som eneste officielt toneangivende faktor i sønderjysk politik syd for grænsen eksisterer ikke mere. Det er selve misbruget, der har sprængt den og dens autoritet.« . . .

Den 24. august skrev Vælgerforeningens sekretær, Martin Simonsen, til O. D. Schack:

»Med den nære afstemning for øje må man vel nu kunne forudsætte, at grænsestriden må høre op, at vi samlet kan sætte al kraft ind på et godt valgresultat for begge zoners vedkommende. Endnu har jeg ikke hørt noget fra mindretallets møde i Flensborg, deraf vil for en del vort nærmeste samarbejde være afhængigt«[125J.

Det nævnte møde i mindretallet fandt sted den 22. august. I mødet deltog også Mellemslesvigsk udvalg. Der valgtes en bestyrelse bestående af P. Grau, Kloppenborg-Skrumsager og E. Christiansen. Man vedtog at opretholde rømningskravet som en bydende nødvendighed, »opgivelsen af rømningen af 3. zone har i den grad givet den tyske agitation vind i sejlene, at den har løftet hovedet stærkt i 1. zone, hvor den tillige udnytter den dybtgående uro, som valutaspørgsmålet har fremkaldt i alle befolkningskredse«, hed det i en udtalelse.

En samtidig vedtaget henvendelse til statsminister Zahle afsendtes af »Den samlede bestyrelse for Mellemslesvigsk udvalg, der i vinter blev oprettet som særlig repræsentation for den danske befolkning i Flensborg og Mellemslesvig og den udtrådte gruppe af den nordslesvigske Vælgerforenings bestyrelse og tilsynsråd, som omfatter alle tilsynsrådets medlemmer fra 2. zone samt en række medlemmer fra forskellige egne af 1. zone.« De bad statsminister Zahle forelægge en henvendelse for regering og rigsdag, med anmodning om at understøtte kravet om rømning af 3. zone, »fordi denne efter vor overbevisning er afgjort nødvendig til at sikre fuld afstemningsfrihed i 2. zone, hvis danske befolkning trænger til virksom støtte« ... »Tü trods for de offentliggjorte udtalelser fra medlemmer af den internationale kommission, som kun vedrører deres egen magtfuldkommenhed, anser vi det ikke for umuligt men for meget sandsynligt, at kravet kan gennemføres, når det støttes af Danmarks regering og rigsdag.« For Mellemslesvigsk udvalg var henvendelsen underskrevet af I. C. Paulsen, I. E. Bossen, Andreas Grau og E. Christiansen. Der var slået bro over den tidligere modsætning mellem Andreas Grau og Emst Christiansen.

Til Sønderjysk udvalg sendte man en meddelelse om, at de 23 var udtrådt af Vælgerforeningens tilsynsråd, og at de sammen med Mellemslesvigsk udvalg selvstændigt ville fremføre deres ønsker, indtil der var foretaget nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd. Foruden de 22 der stemte mod grev Schack havde yderligere een, der havde været fraværende på mødet sluttet sig til mindretallet.

Endelig meddelte man H. P. Hanssen, at de 23 ikke ville være repræsenteret i aktionsudvalget; men derimod ville de meningsfæller, der havde sæde i alle andre udvalg, ikke principielt nægte at fortsætte deres arbejde, forudsat, at udvalgsbeslutningene blev forelagt de 23 til drøftelse [126].

For mindretallets vedkommende var situationen ubehagelig i den forstand, at det nu var uden formel kontakt til de bestemmende steder i København. På mødet i rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg den 9. sept. 1919 meddelte I. C. Christensen, at han fra Sønderjylland havde fået en forespørgsel, om ikke mindretallet i Vælgerforeningen kunne få besked fra det sønderjyske udvalg om, hvad der her blev forelagt, og han spurgte, om begge fraktioner dernede burde underrettes om udvalgets arbejde.

H. P. Hanssen havde intet derimod, hidtil var information om udvalgets arbejde sket gennem pressen. Statsministeren mente, at en henvendelse fra mindretallet måtte rettes til den sønderjyske minister eller ministeriet som sådan. I. C. Christensen havde ikke noget konkret forslag, men mente at den ene fløj dernede havde H. P. Hanssen som forbindelsesmand, »men den anden har jo meldt sig ud«, hvilket H. P. Hanssen på det bestemteste kunne bestride. Han kunne oplyse, at Vælgerforeningens retsudvalg havde holdt møde i Flensborg den 1. sept. Han havde selv været tilstede for at drøfte retskredsenes inddeling. Udvalget omfattede medlemmer af begge retninger, og de var mødt fuldtaligt og dermed ebbede debatten ud. Der blev ikke truffet nogen særlig beslutning om information til mindretallet [127].

I Sønderjylland forsøgte grev Schack at få skabt forbindelse mellem de to fløje, men hans bestræbelser blev forsinkede, fordi Ernst Christiansen i begyndelsen af september var på rejse med skibet Ægir, der transporterede ferieborn fra Flensborg til forskellige danske byer. Først den 8. september fik grev Schack kontakt med ham. Under samtalen ventilerede grev Schack muligheden for et kompromis, flertallet skulle gå med til nyvalg, medens mindretallet til gengæld skulle erklære, at hvis de fik flertallet, skulle det ikke betyde, at H. P. Hanssen behøvede at træde tilbage [128]. Men i dagene 10.-13. september var Ernst Christiansen i København, og samværet med Vanggaard, Collin, rektor H. P. Hansen og overretssagfører O. Th. Krarup var ikke befordrende for samlingsbestræbelserne i Sønderjylland. Den 15. september 1919 redegjorde grev Schack for sine forsøg på et møde, hvori kun

flertalsrepræsentanteme deltog. Han havde argumenteret over for mindretallets repræsentanter ved at henvise til, at et godt afstemningsresultat var i alles interesse: »Et godt resultat i 1. zone var for så vidt også af stor betydning, som tyskerne muligvis kunne finde på at kræve, at der ved grænselægningen i 2. zone skulle tages hensyn til betydelige tyske minoriteter i 1. zone.«

Et godt afstemningsresultat var kun sikret, når danskerne enigt benyttede den numeriske overlegenhed, som fandtes inden for det aflukkede afstemningsområde 1. zone og med fuld enighed gjorde den gældende på alle punkter, men grev Schack havde foreløbig kun fået henholdende svar under sine samtaler med mindretallets repræsentanter [129].

Den 16. september holdt dette møde i Tinglev. Her var stemningen overvejende for krav om valg, og man ville ikke svække dette krav ved samarbejde med flertallet. I dette møde deltog også repræsentanter for Sønderjysk Arbejderforening [130]. Denne forening var stærkt interesseret i nyvalg, og når flertallet til sidst bøjede sig for kravet herom, var det, fordi arbejderforeningen satte trumf på. Med arbejderforeningen gjorde et nyt samfundslag sig for alvor gældende i det politiske spil i Sønderjylland.

11. Nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd

Inden for småkårsstanden i Sønderjylland var der gamle danske traditioner, men de bærende i den nationale selvhævdelse mod tyskerne i tiden siden 1864 havde været gårdmandsstanden. Den beherskede socialt set Vælgerforeningens tilsynsråd. Det tyske socialdemokrati og fagbevægelsen havde længe før krigen forsøgt at vinde indpas i Nordslesvig, men kun gjort langsomme fremskridt. Det tyske socialdemokrati og fagbevægelsen var i perioder blevet behandlet af myndighederne på samme måde som de danske, som »rigsfjender«, og der var således grundlag for en vis sympati over for de danske nordslesvigere, men for danskheden som sådan var det farlige allierede, hvad sprog og kultur angik. På den baggrund må man se dannelsen af Dansk arbejderforening for Nordslesvig i november 1911. Formålet var »at højne småkårsstanden på håndens og åndens område samt at varetage arbejderens interesser til gavn og lykke for vort folk og vor nationale sag«. Foreningen fik i årene før krigen kun ringe betydning, men fra afdelingen i Haderslev udgik i 1918 med møllersvend A. Houborg og typograf Chr. Lageri som de drivende kræfter initiativet til en reorganisering. Foreningen fik navnet »Sønderjysk Arbejderforening«, den stod det tyskorienterede socialdemokrati fjernt og var ildeset af fagbevægelsen. I dec. 1918 havde foreningen krævet repræsentation i arbejder- og soldaterrådene, men var blevet afvist med den begrundelse, at kun arbejdere, der stod i en fagforening, kunne få indflydelse på rådernes sammensætning [131]. Den fik i 1919 mange medlemmer, og den udgav fra juli 1919 et eget blad »Sønderjyden«.

I februar 1919 havde foreningen henvendt sig i en skrivelse til Stauningen med anmodning om at få oplysningsmateriale om den danske fagbevægelse. Brevet synes ikke at være besvaret. Den 12. marts sendte den socialdemokratiske partiforening i Sønderborg et brev til det danske socialdemokrati, hvori man kritiserede Sønderjysk Arbejderforenings aktivitet og fastholdt det synspunkt, at medlemskab i Sønderjysk Arbejderforening ikke var foreneligt med at være medlem af social-

demokratiet. »Hvis Nordslesvig bliver afstået til Danmark, så er det jo en selvfølge at den lokale partiforening tilslutter sig det danske socialdemokrati. Utvivlsomt vil også de lokale fagforeninger gøre det samme« »Bagmændene i den danske Vælgerforening har et ganske andet formål med deres »arbejder«-forening. Først og fremmest vil man splitte arbejderne, hvis man da ikke oven i købet har den bagtanke at oprette en gul forening Vi beder derfor om at besvare denne skrivelse, således at den nordslesvigske arbejder såvel før som efter afståelsen har sin klasserepræsentation udelukkende i det socialdemokratiske parti og i fagforeningerne og, at arbejdnernes rettigheder ved overgangen bliver varetaget bedst og mest succesrigt gennem vores organisation. Under det gamle styre var det på grund af den nationale kamp meget svært at få en dansk-sproget arbejder i tale, og de »nationale« partier havde en fordel af dette. Efter revolutionen er det blevet anderledes, men nu forsøger den danske vælgerforening med gaver og allehånde løfter at trække arbejderne bort fra os.....Vi glæder os allerede til senere sammen med Jer at kunne bekæmpe reaktionen til fordel for proletariatet og idet vi allerede i ånden rækker Jer hånden i denne kamp beder vi endnu engang om hurtigt svar.«

Det kom den 21. marts, og heri blev det bekræftet, at socialdemokratiets syn svarede til den sønderborgske partiforenings, »at kun de socialdemokratiske fagforeninger og de socialdemokratiske foreninger på tilfredsstillende vis kan varetage og sikre de nordslesvigske arbejderes interesser - ikke mindst i overgangstiden«[132]. Efter denne afvisning orienterede arbejderforeningen sig mere mod Vælgerforeningen, men forholdene i Sønderborg adskilte sig fra de andre købstæder derved, at Dansk arbejderforening blev direkte repræsenteret i Arbejderrådet. Den 27. april var der nyvalg til rådet, af 889 afgivne stemmer fik Dansk arbejderforening 445, socialdemokraterne 225 og demokraterne 209. Sammensætningen blev 5 danske, 2 socialdemokrater og 2 demokrater [133].

Med rette kunne arbejderbefolkningen i Nordslesvig føle sig dårligt repræsenteret i Vælgerforeningens tilsynsråd, og da tilsynsrådet blev sprængt på kravet om nyvalg, var det naturligt for arbejderforeningen at støtte dette krav, men uden derved at tage parti alene for Flensborgretningen. I striden mellem Aabenraa og Flensborg var meningerne delte inden for arbejderforeningen, men flertallet hældede til Aabenraaretningen.

Den 17. august 1919 offentliggjorde »Sønderjyden« et opråb med overskriften: »Op til valg«. Opråbet viste dobbeltheden i arbejderforeningens bestræbelser. Det blev kritiseret, at flere af tilsynsrådsmedlemmene viste større interesse for Danevirkelinjen end for det, der tjente den nordslesvigske befolkning bedst. Lejligheden til nyvalg ville arbejderforeningen dog ikke lade gå ubenyttet hen. Da medlemskab af Vælgerforeningen var en forudsætning for, at arbejderne kunne gøre sig gældende, blev alle kraftigt opfordret til at sikre sig valgret [134]. Det lykkedes at presse medlemstallet i Sønderjysk Arbejderforening op til 10.579 (den 26. nov. 1919) [135]. Medlemskabet gjaldt også Vælgerforeningen. Arbejdere og småkårsfolk sikrede sig derved en større indflydelse, end de nogensinde tidligere havde haft.

På et hovedbestyrelsesmøde i Tinglev den 20. sept. 1919 vedtog Sønderjysk Arbejderforening at benytte sig af en bestemmelse i Vælgerforeningens love om, at en generalforsamling skulle indkaldes, når 200 medlemmer stillede krav derom. En sådan anmodning blev også fremsendt. Dermed var flertallet i tilsynsrådet bragt i en tvangssituation [136]. En generalforsamling uden visse forhåndsftaler kunne let ende i kaos. Forskellige muligheder stod dog åbne. I H. P. Hanssens blad, Hejmdal, nævntes den 25. sept, et forslag til en statutændring, der skulle sikre en bred demokratisk repræsentation. For mindretallet var udsigten til nyvalg det afgørende, og da arbejderforeningen ønskede det samme, var der banet vej for nye forhandlinger, hvor man også kunne drøfte en ny valg måde. Den 26. september mødtes under grev Schacks ledelse 4 fra flertallet (Nis Nissen, A. Krog, Olav Fink og Chr. Lageri) med 3 fra mindretallet (P. Grau, Kloppenborg-Skrumsager og Ernst Christiansen). Her blev det aftalt, at der skulle holdes et større møde bestående af hele bestyrelsen og tilsynsrådet suppleret med bestyrelsen for Dansk Arbejderforening. Dette møde fandt sted 6. oktober i Tinglev. Det foregik under indtryk af, at ratifikationen af fredstraktaten nu måtte være nært forestående. Der blev opnået enighed om at afholde en generalforsamling, der skulle vedtage lovændringer og om nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd. Hvis afstemningen var Uge om hjørnet, skulle generalforsamlingen finde sted 14 dage efter afstemningen i 2. zone. De tre grupper forhandlede hver for sig om et af Andreas Grau fremlagt forslag. Resultatet blev, at der skulle holdes et nyt tilsynsrådsmøde 18. okt., og når der var indgået anmodning derom, at der skulle holdes en generalforsamling.

Sammenkomsten havde fået et overraskende fordrageligt forløb, men ved slutningen af mødet bragte redaktør Svensson en kritik frem mod Nis Nissen, Nordborg, der på et møde i sin hjemby havde spurgt, hvorfor de danske i Flensborg ikke havde deltaget i kommunevalget. Det spørgsmål vidnede ikke om, at man ville støtte forposterne, sagde A. Svensson, og han henviste yderligere til, at H. V. Clausen på et møde på Roskilde højskole havde udtalt, at danskheden i Flensborg kun var en koloni af tilflyttere. Det var en uhørt udtalelse, som der burde protesteres imod, og flertallet i tilsynsrådet burde ikke nægte sin medvirken, da det kunne komme til at spille en rolle under den kommende valgkamp. Svenssons resolutionsforslag havde følgende ordlyd: »Magister H. V. Clausen, den danske regerings sagkyndige i slesvigske anliggender ved fredskonferencen i Paris, har i et foredrag på Roskilde folkehøjskole betegnet de danske i Flensborg som en dansk koloni i en tysk by på samme måde, som der er danske kolonier i Kiel og Hamborg. De to grupper af Vælgerforeningens tilsynsråd og kredslederne for Sønderjysk Arbejderforening samlede til fællesmøde i Tinglev den 6. okt. tilbageviser på det skarpeste en sådan udtalelse. Den er en grov forvanskning af de historiske kendsgerninger, den er et slag i ansigtet på danskheden i Flensborg by, og den er et våben i vore modstanderes hånd. Slige udtalelser kan kun modvirke det samarbejde mellem alle danske i Sønderjylland, som må tilstræbes til den store afstemning« [137]. Formanden grev Schack gjorde opmærksom på, at der kun var et punkt på dagsordenen, og at følgelig resolutionen måtte forelægges på et senere møde. Men Svensson svarede, vi ønsker at se hvordan flertallet vil tage stilling til denne resolution for at konstatere, hvor megen vilje der ligger bag løfterne. Da formanden afviste under henvisning til dagsordenen, erklærede Svensson, at sagen om 14 dage havde mistet sin interesse [138]. Da Svensson ikke kunne komme igennem med sit forslag vedtog de 23 sammen med Mellemslesvigsk udvalg en skarp protest mod H. V. Clausens udtalelse.

H. V. Clausen havde holdt foredrag på Roskilde højskole omkring 1. okt., han var ikke klar over at talen blev refereret. Han havde om Flensborg sagt, at byen havde 70.000 indbyggere, deraf sagde den tyske statistik, at 5-6000 var danske, mens H. V. Clausen regnede med 7-8000. »Men sandheden er, at alle de, der taler dansk er indvandrede nordfra. Det gælder alle dem, der tager fremragende del i agitationen o.s.v. Og danskheden holdes kun i 1. og måske 2. led, fordi skolen er

tyisk. Flensborg har en dansk minoritet, men det er en dansk koloni i en tysk by på samme måde som Kiel og Hamborg, men en ret anselig koloni, fordi byen ligger nær sproggrænsen« [139]. Sammenligningen med Kiel og Hamborg var temmelig søgt i betragtning af Flensborgs tidligere historie, og H. V. Clausen forsikrede da også, at han ville have forment sine ord anderledes, hvis han havde vidst, at der var journalister til stede. Men det var fra flertallets synspunkt udelukket på det grundlag at bryde staven over H. V. Clausen. Dertil var hans fortjenester gennem et langt liv for den danske sag i Sønderjylland for store. Kritikken af og forsvaret for H. V. Clausen blev en fast bestanddel i den følgende nordslesvigske valgkamp. Den 18. okt. blev man enig om at holde nyvalg den 30. nov., hvis ratifikation ikke forelå forinden.

Der blev den 18. okt. vedtaget en resolution, hvori man beklagede, at en rømning af 3. zone ikke var fastsat i fredstraktatens endelige ordlyd, og man beklagede den moralske og reelle virkning som rømningsbestemmelsernes bortfald havde øvet i 2. zone, og man opfordrede den internationale kommission at tage hensyn til dette forhold ved udarbejdelsen af sit grænseforslag, hvis en rømning ikke fandt sted [140].

Den 3. nov. 1919 holdtes generalforsamlingen på Folkehjem i Aabenraa. Den bekræftede uden vanskeligheder aftalen fra Tinglevmødet. Der herskede en overraskende fred og fordragelighed, og generalforsamlingen vedtog tillige en resolution stilet til det øverste råd i Paris om snarlig rømning af de to afstemningszoner. Ventetiden faldt befolkningen lang, og man håbede, at kunne få de hidtidige myndigheder fjernet hurtigt. Resolutionen blev sendt via den danske regering. Denne resolution skal omtales i en senere sammenhæng.

Efter mødet fulgtes den designerede landråd i Aabenraa, redaktør Refslund Thomsen, grev Schack og H. P. Hanssen, der alle skulle til København, i bil til Kolding. Stemningen var oprømt efter den vellykkede generalforsamling [14]. Ingen af de tre herrer var klare over, at det var stilhed før stormen, at den tilstundende valgkamp til tilsynsrådet ville blive kulminationen i striden mellem de to retninger, der spaltede de danske i Sønderjylland.

Medens hidtil valgene til tilsynsrådet var sket som flertalsvalg i enkeltmandskredse, blev der nu indført forholdstalsvalg. De 60 tilsynsrådsmedlemmer fordeltes mellem amterne i forhold til Vælgerforeningens medlemstal; jo flere medlemmer i et område, des større indflydelse.

Overalt blev der hvervet medlemmer, ikke mindst i Flensborg, hvor medlemstallet før krigen kun havde været ringe. Da resultatet blev gjort op den 15. november, havde Vælgerforeningen 41.623 medlemmer. De fordelte sig som følger:

			(1907)
Haderslev Østeramt	7.533	11 mandater	(10)
Haderslev Vesteramt	8.035	12 mandater	(10)
Aabenraa Amt	7.637	11 mandater	(8)
Sønderborg Amt	7.854	11 mandater	(12)
Tønder Amt	5.033	7 mandater	(6)
Flensborg Amt	5.531	8 mandater	(4)
		60 mandater	(50)

I Flensborg amt tegnede Flensborg by sig for godt 4.000 medlemmer [142].

Den valgkamp, der begyndte i november 1919 i Sønderjylland blev fulgt op af debatter i det danske folketing. Hovedstridsspørgsmålet i valgkampen blev statsminister Zahles person. Spørgsmålet blev i tilspidset form et for eller imod Zahle. Mindretallet hævdede, at den, der støttede H. P. Hanssen, støttede Zahle, og det blev anset for noget meget fordægtigt at støtte Zahle.

12. Zahle i skudlinien

Når statsminister Zahle kom til at spille en hovedrolle i den sønderjyske valgkamp skyldtes det reelt, at oppositionen både på rigsdagen og i Vælgerforeningen håbede på, at man ved at vælte H. P. Hanssen i Sønderjylland kunne rette et afgørende stød mod regeringen. Mange politiske grupperinger ønskede regeringen væltet, der var bl.a. i landbo-kredse dyb utilfredshed med regeringens restriktionspolitik, men for Flensborg-retningen var det afgørende hensyn, at den ønskede Flensborg med til Danmark uden hensyn til stemmetallene, og det ville regeringen Zahle ikke gå med til. Det var ikke udelukket, at nogle af ministre kunne anse et stort mindretal for tilstrækkeligt, men Zahle selv mente, at kun et flertal af danske stemmer i Flensborg kunne begrunde en indlemmelse. Spørgsmålet var ikke akut i november 1919, og man kunne rolig afvente afstemningerne, men ved en tale som statsministeren holdt i Ringsted 9. nov. 1919 fik oppositionen et angrebepunkt. Når denne tale kunne udnyttes så stærkt i propagandaen i Sønderjylland, hænger det sammen med, at den blev holdt få dage efter, at den tyske rigskansler, socialdemokraten Bauer, den 5. og 6. nov. havde holdt taler i henholdsvis Flensborg og Tønder. Teoretisk havde Zahle haft mulighed for den 9. november at tage stilling til, hvad Bauer havde sagt den 5. og 6. november, men Zahle har ikke tænkt på Bauers udtalelser, da han talte i Ringsted. Her sattes kilen ind.

Bauers tale var særdeles moderat, omstændighederne taget i betragtning. Han gik ind for en national løsning af det slesvigske spørgsmål, og det betød for ham, at Flensborg skulle forblive ved Tyskland. Hvad historien angik, var han imidlertid galt afmarcheret. Han hævdede, at Flensborg gennem de sidste århundreder havde været en tysk by, og at Danmark kun havde haft en koloni i byen. Han udtalte det ønske, der for en tysk rigskansler i den givne situation var ret naturligt, at Flensborg altid måtte forblive tysk, og at byen måtte blive en tysk central, der bestandig kunne skænke den tyskhed, der boede på den anden

side af den kommende grænse, nyt nationalt liv. I Tønder udtalte Bauer sig imod en-bloc-bestemmelsen for 1. zone og ønskede, at distrikter med tysk flertal i 1. zone skulle blive ved Tyskland; han mente i forlængelse af de synspunkter, Dr. Köster havde gjort gældende i sommeren 1919, at man kunne forhandle med den danske regering og den internationale kommission derom. Yderligere sagde han: »Danmark har bevaret en mønstergyldig neutralitet under den nuværende regering og har ydet os værdifulde tjenester og aflagt beviser på såvel sin deltagelse for som sit venskab med Tyskland. Alene af den grund må vi alle have det brændende ønske gennem en forstandig fredelig ordning af det nationale stridsspørgsmål at nå til et venskabeligt forhold. Danmark er ganske vist kun et lille land, men vi har brug for det i den nuværende vanskelige tid og ligeledes i fremtiden; derfor kan vi ud fra dette synspunkt kun levende ønske, at stridsspørgsmålet virkelig bliver løst i broderlighedens og forståelsens ånd. Det vil i væsentlig grad afhænge af den danske regering, hvorledes afstemningsresultatet senere vil blive udlagt og til hvilke afgørelser, den internationale kommission skal komme.« Dette referat fandtes den 7. november i »Flensburger Nachrichten.«

Da Zahle forberedte sin tale i Ringsted, har han ikke kendt Bauers tale i Tønder og næppe den i Flensborg, men han har vel nok læst et interview, som Politiken bragte med Bauer den 6. november. Heri udtalte Bauer sig endnu mere positivt om det dansk-tyske forhold: »I det tyske folks store flertal findes der overhovedet ingen modvilje mod afståelsen af det danske Nordslesvig til Danmark«, men »vi tyske finder det uretfærdigt, at den helt tyske by Tønder ligger i 1. zone, der jo i sin helhed vil tilfalde Danmark. Hvis den danske og den tyske regering efter afstemningen her og i andre vanskelige grænsespørgsmål kunne nå til en fælles optræden, er det min overbevisning, at man i praksis vil tage hensyn til de ønsker, hvorom vi kan enes.«

Det havde vel været muligt for Zahle i Ringsted at sige, at der ikke kunne rokkes ved en-bloc-bestemmelsen for 1. zones vedkommende, men da han forberedte talen, var han inde i en helt anden tankegang.

Den 31. oktober var man i det radikale parti begyndt at diskutere de ændringer i grundlov og valglov, som genforeningen ville nødvendiggøre. Ved et partimøde den 6. november blev det spørgsmål fremsat, om det var meningen at holde valg på det slesvigske spørgsmål. P. Munch var imod denne tanke. Først når grænsespørgsmålet var afgjort,

ville det rette tidspunkt for et valg være inde, mente han. Skulle Flensborg blive tilbudt Danmark uden flertal, kunne der måske blive tale om en folkeafstemning. Indenrigsminister Rode var dog af den opfattelse, at regeringen kunne blive tvunget til at tage et valg på Flensborg.

Den 7. november forelagde Zahle for Rode et udkast til den tale, han skulle holde i Ringsted. Heri havde Zahle medtaget en vending om, at der kunne blive tale om valg på Flensborg-spørgsmålet. P. Munch fik senere talen forelagt og frarådede meget indtrængende at tale om valg, idet »det var umuligt at binde sig på forhånd over for noget, som slet ikke lå for«. Scavenius var enig med Zahle i, at striden om Flensborg kunne tænkes at føre til valg, men fandt det utidigt at binde sig. Dette mente også Brandes, der fremhævede, at det slet ikke var til at beregne stillingen efter afstemningen. Zahle opgav da at sige noget om valgmuligheder. »Vi kom ikke ind på den mulighed, at Zahle kunne benytte lejligheden til at give et svar på Bauers udtalelser; på forhånd lå det os fjernt, at man skulle gå ind på en sådan diskussion med tyskerne.« Også H. P. Hanssen så udkastet til talen. I denne hed det bl.a.: »Ministeriet har fastslået sit standpunkt straks, da offentlige forhandlinger herom kunne føres. Vi fastholder det ubetinget, og vi vil til enhver tid tage dets fulde konsekvenser. Vi føler os sikker på at have det store flertal af det danske folk på vor side både nord og syd. Men selv om dette ikke er tilfældet, vil vi dog ikke kunne fravige vort standpunkt i en sag af en så overordentlig interesse for vort folks fremtid. Der kan ikke ske Danmark noget værre, end om vi fik en betydelig tysk befolkning ind i vort land. Vi kan derfor ikke ønske, at folk, som var tyske i går, stemmer dansk i dag for mulig øjeblikkelig pengefordels skyld, thi vi må frygte, at de bliver tyske igen i morgen eller i hvert fald, så snart de har indkasseret den forventede pengefordel eller har oplevet den skuffelse, at pengefordelen udeblev eller var aldeles forbigående«[143].

Talen var præget af det ordvalg, der var anvendt, da 3. zone var inde i billedet; når Zahle sagde, at der ikke kunne ske Danmark noget værre, end om det fik en stor tysk befolkning ind i landet, så var det i den givne situation en uheldig bemærkning, for man havde accepteret afstemning i 2. zone og kunne ikke granske vælgernes hjerter og nyrer. Hvad Zahle ønskede at få sagt, var dette, at regeringen kun ville tage imod Flensborg, hvis der var dansk flertal ved afstemningen, og hvis det skulle vise sig, at der i Danmark skulle være flertal for at tage Flens-

borg med, uanset at de tyske stemmer havde overvægt i byen, ville det radikale parti fastholde sit standpunkt; dette blev kejtet udtrykt og lod sig opfatte, som om regeringen ville trodse flertallet; men det var ikke meningen.

Det blev hurtigt klart for oppositionen, at Zahles udtalelser, når de blev stillet over for Bauers, lod sig udnytte til en effektiv propaganda. Samtidig kom der også en tilskyndelse til større aktivitet fra den franske gesandt P. Claudel. Han syntes ikke, der blev gjort nok af oppositionen i Danmark. I Vanggaards arkiv ligger et notat af 13. november nedskrevet af Bent Holstein om et møde med Claudel den 11. nov. 1919. Ifølge dette havde Claudel sagt, at oppositionen under finanslovsdebatten havde været alt for veg. Den risikerede at blive overrasket en gang til. Det kunne blive fiasko som i sommer med rømningsresolutionen. Claudel havde det indtryk efter Bauers og Zahles taler, at der foregik en ny dansk »inofficiel aktion«, og han mente, at tiden nu var moden til at vise, hvad den danske opposition duede til, og derfor måtte der rejses opposition i Landstinget. Vedtog Landstinget en mistillidsudtalelse til regeringens politik, og selv om denne blev gentaget og forkastet i Folketinget, ville man dog i udlandet kunne fastholde, at flertallet af det danske folks mening var oppositionens, og et sådant flertal ville der blive taget hensyn til i London og Paris, sagde han.

I notatet nævnes også et brev, som formanden for Alliance Française, prof. E. Ehlers havde skrevet til fru Marie Lassen. Man regnede med, at hun havde I. C. Christensens øre. Brevet indeholdt nogle sladderhistorier om, at regeringen havde haft to repræsentanter i England, hvor de skulle meddele, at Danmark ikke ville påtage sig ansvaret for at modtage Flensborg, hvis byen fik et mindretal af danske stemmer.

Dagen efter tog sagen en ny drejning, idet Claudel kaldte dr. Collin til sig for med ham at drøfte en henvendelse, han havde fået fra den danske regering om hurtigst muligt at få afstemningsområdet besat af allierede tropper eventuelt efter forhandling med den tyske regering. Claudel var ivrig for at finde ud af, hvad der kunne ligge bag den danske regerings henvendelse. Dertil svarede Collin, at et hovedmotiv formentlig var at undgå det til den 30. november fastsatte valg til Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd. Claudel blev meget glad ved denne forklaring og spurgte, om der var nogen udsigt til, at H. P. Hansen kunne falde, hvis valget gav oppositionen flertal. Dette anså Collin ikke for udelukket, og han sagde, at valgenes afholdelse i hvert fald

havde den største betydning for at markere den virkelige stemning i Slesvig. Claudel sagde hertil, at for så vidt det stod til ham, skulle alt blive gjort for at forhindre en besættelse før valgene. I et brev til Ernst Christiansen den 17. november 1919 fortalte Collin om denne samtale, der fandt sted den 12. november. Referatet svarer ret nøje til Bent Holsteins, men det har en karakteristisk tilføjelse: »Jeg var glad ved at få spørgsmålet stillet til mig personlig til øjeblikkelig besvarelse, thi det havde måske været lidt vanskeligt for Dem eller andre førere dernede at modarbejde den hurtige besættelse. Jeg var dog ikke i tvivl om standpunktet. Der stilles her meget store forventninger til den 30., og det er min bestemte overbevisning, at det er en af de allervigtigste dage i hele kampen: De må sejre, absolut og afgørende, og De må uden nogensomhelst betænkelighed bruge sejren til at fælde H. P. Hanssen.«

Her skal lige indskydes, at Claudel i forvejen den 13. nov. 1919 havde indberettet til det franske udenrigsministerium, at den danske regering ønskede at få afgørelsen i Slesvig fremskyndet, og at Scavenius mente, at tyskerne ikke ville berede vanskeligheder i den henseende. Dagen efter slog han retræte. Han skildrede situationen i Vælgerforningen og det forestående nyvalg og dermed udsigten til, at H. P. Hanssen kunne væltes, og han advarede imod at fremskynde afgørelsen i Slesvig. Det kunne give Danmark grund til at takke Tyskland.

Den 18. nov. svarede udenrigsminister Pichon tilbage: »De har haft fuldkommen ret i ikke at stille Dem til rådighed for en manøvre fra den danske regerings side. Som De er gået ud fra, vil det øverste råd ikke tage et initiativ over for Tyskland til at fremskynde den dato, der er fastlagt i fredstraktaten, hvis bestemmelser bør iagttages af os, således som vi ønsker tyskerne skal gøre det«[144].

Efter dette lille mellemspil vender vi tilbage til det brev, som Collin den 17. nov. skrev til Ernst Christiansen. Heri fortalte han yderligere, at han over for Claudel havde antydnet, at der kunne bestå en mulighed for, at H. P. Hanssen eventuelt kunne blive siddende under kraftig kontrol og med nye direktiver; en sådan ordning var Claudel meget misfornøjet med og henviste til de vidneudsagn, H. P. Hanssen netop havde afgivet i den retssag, der var anlagt af Aage Friis mod redaktøren af Kolding Avis, Erik Hansen i anledning af Rubin-sagen. Erik Hansen havde nægtet at tro på, at H. P. Hanssen havde godkendt Rubins artikel i 1911.1 brevet til Ernst Christiansen hed det videre: »Mit bestemte råd (og De tager mig det jo ikke ilde op, at jeg giver Dem det?) er da at

sætte folk på listerne med det bestemte pålæg og under den ganske utvivlsomme forudsætning, at de skulle holde sig samlede og sluttede som parti og alle som en lystre den ordre, som bliver modtaget fra partistyrelsen eller eventuelt partimødet. De må ikke risikere, at nogle svigter, når det afgørende slag skal slås. Vi kommer ingen vegne, hverken indenrigs eller udenrigs, før vi får ministeriet styrtet, og et mistillidsvotum fra den sønderjyske rigsdag fremgået af et nyt valg vil være et grundstød. Det nye flertal sidder med ansvaret for Danmarks fremtid, og her gælder ikke gammelt venskab eller personlige følelser. H. P. Hanssen står udadtil (og vel også indadtil) som ministeriets fanebærer i den slesvigske sag; han er tyskerkursens farligste forkæmper, og det er en uafviselig pligt at styrte ham, så snart mulighed gives«[145]. Collin havde hastigt lavet den kombination, at den danske regering ønskede besættelsen fremskyndet for at undgå nyvalget til vælgerforeningens tilsynsråd. Sammenhængen var en ganske anden. Initiativet var udgået fra Vælgerforeningen. På generalforsamlingen den 3. nov. vedtoges følgende resolution: »Den nordslesvigske vælgerforening, som er samlet til generalforsamling i Aabenraa beder 5-mandsrådet i Paris om at tillade den internationale kommission hurtigst muligt at besætte afstemningsområderne i Slesvig, da det nuværende styre ikke mere er i stand til at opretholde en forsvarlig administration og yder tyskerne en støtte, som ikke tilkommer dem« [146].

I de første dage af november ventede man, at udvekslingen af ratifikationer var nær forestående, de tre hovedmagter England, Frankrig og Italien havde nu ratificeret traktaten og Tyskland ligeså. Man ventede at etårsdagen for våbenstilstanden den 11. nov. 1919 skulle fejres med en ratifikationshøjtidelighed. Men igen engang blev man skuffet. Våbenstilstandsbetingelseme var endnu ikke opfyldt. Endnu var 442 lokomotiver og 4460 jernbanevagnar ikke afleveret, tyske tropper havde endnu ikke helt rømmet russisk territorium, og der blev krævet godtgørelse for tabet af de krigsskibe, den tyske marine i juni 1919 havde sænket ved Scapa Flow. Desuden skulle der træffes detaljerede aftaler om overgangen i afstemningsområderne. Men man havde i begyndelsen af nov. 1919 fornemmelsen af, at tiden nu var nær, og det var på den baggrund, at Vælgerforeningens resolution blev vedtaget.

Den danske regering spurgte underhånden den internationale kommission, om den ville reagere på denne henvendelse. Den første reaktion var afvisende, men på kommissionens møde den 11. nov. kom man

ind på den tanke, at hvis afstemningsområdet blev besat med allierede tropper, kunne man lige så godt tage afstemningen med det samme. Denne tanke tiltalte kommissionsmedlemmerne særdeles meget, skrev senere formanden Charles Marling. Man var klar over, at opgaven ville blive stadig mere vanskelig, jo længere afgørelsen blev trukket ud, og han skjulte ikke, at medlemmerne allerede var godt trætte af den hele affære (heartily tired of the whole business). Det svenske medlem fremsatte, entusiastisk støttet af hr. Claudel, følgende forslag: Hvis den danske regering kunne fremlægge virkelig stærke beviser for, at situationen i Slesvig var faretruende, så ville kommissionen fremsende anmodningen fra Vælgerforeningen til Paris sammen med en anmodning fra den danske regering til det øverste råd om at ville sondere hos den tyske regering angående dennes beredvillighed til at tage afstemningen i Slesvig uden at afvente, at traktaten formelt blev ratificeret. Kommissionen vedtog yderligere på mødet den 11. nov., at et af medlemmerne skulle rejse til Paris for at støtte henvendelsen. Marling selv var skeptisk, idet han indså, at forudsætningen var en tysk accept på en forandring i fredstraktaten, og at forslaget derfor ville være uacceptabelt for det øverste råd.

Marling forelagde sagen for Scavenius, der på forhånd var fortrolig med tanken. Han var optimistisk m.h.t. at få en accept fra tyskerne. Han lod udarbejde et memorandum, men Marling fandt det uanvendeligt. Det gav en række isolerede tilfælde af småsager vedrørende gadevorden og røverier, af ledige embeder, der var forladt af præster og lærere, men det indeholdt intet om, at den offentlige orden virkelig var truet. På Kommissionens næste møde fordømte hr. Claudel, som oprindeligt varmt havde støttet tanken, med endnu større iver forslaget. Han fremstillede det nu som en politisk manøvre for at genoprette H. P. Hanssens svindende popularitet. »Som sin forgænger har hr. Claudel altid været fjendtligt stemt over for ministeriet Zahle og især over for hr. Scavenius, og han erklærede nu, at han aldrig kunne bifalde, at kommissionen skulle indfanges af sådan et trick. Hr. v. Sydow trak også sin støtte tilbage, og hele sagen blev droppet«. Sådan har Charles Marling skildret forløbet i en sammenfattende indberetning om kommissionens arbejde 31. dec. 1919 [147].

Til yderligere oplysning tjener, at henvendelsen den 10. november blev drøftet i rigsdagspartienes sønderjyske udvalg. Landstingsmand Schovelin spurgte, hvad den danske regering agtede at gøre i anledning

af det fra sønderjysk side fremkomne ønske om besættelse ved ententen inden fredens ikrafttræden. Resolutionen var ikke tilstillet den danske regering, og Erik Scavenius svarede, at han fandt den tanke ejendommelig, at en besættelse med militære kræfter skulle forbedre en administration, der var ved at gå i stykker; mere naturligt ville det efter Erik Scavenius' mening være at få afstemningen sat på et tidligere tidspunkt, og han havde søgt at erfare, hvorledes stemningen ville være over for ønsket om at opnå en tidligere afstemning, men han kunne ikke sige noget derom [148]. Det er denne sondering, som Claudel modtog med al den mistænksomhed, som var indgivet ham imod regeringen Zahle.

Under første fase i finanslovens anden behandling havde en række talere berørt det slesvigske spørgsmål, men det havde været lidt spredt og tilfældigt. Den 18. november svarede Zahle på de forskellige indlæg og på den kritik, han havde mødt, fordi han ikke havde taget stilling til rigskansler Bauers taler. Også denne gang havde Zahle udarbejdet et manuskript, som han på forhånd viste sine kolleger, deriblandt også H. P. Hanssen, som gjorde et forsøg på at få ændret en passage, hvori Zahle ville sige, at det ikke kunne være meningen, at afstemningen i Flensborg ikke skulle »respekteres«. H. P. Hanssen foreslog i stedet for »respekteres« udtrykket »tillægges vægt«, men Zahle syntes, at der heri ville ligge en tendens til at veje stemmerne, så han holdt på »respekteres«, og H.P. Hanssen slog sig til ro dermed [149]. Talen formede sig dels som et indirekte svar til Bauer, dels som en neddæmpning af de tidligere anvendte udtryk. Det fremhævedes i talen, at Tønder hørte med til 1. zone, og det var noget der ikke skulle rokkes ved, og at Flensborg by havde været en dansk by; disse ord var uden navns nævnelser vendt mod Bauer, men i hovedsagen stod Zahle fast. Ifølge fredstraktaten skulle der ved grænsefastlæggelsen tages hensyn også til økonomiske og geografiske forhold, men Flensborg var en så stor kommune i sig selv, at man ikke kunne tænke sig, at afstemningen i denne store by ikke skulle respekteres. »Hvis nu Flensborg frivilligt slutter sig til os, vil vi hilse det med dyb glæde, idet vi da har lov til at gå ud fra, at Flensborg atter ønsker at blive en dansk by . . . men annekssion af Flensborg, dens indkorporering i Danmark mod borgernes egen vilje, vil være en skæbnesvanger beslutning, enten vi stiller det i forhold til retfærdighedsprincippet eller til, hvad der må betragtes som klog politik fra Danmarks side« [150].

Talen kunne ikke afbøde de slag, der var forberedt i de foregående dage. Et politisk stormvejr brød løs. P. Munch skriver i sine erindringer: »Det var svært at forudse, at denne tale kunne give anledning til ophidselse; at ministeriet ville være imod at tage Flensborg mod et flertal, vidste jo alle på forhånd«[151].

Når man stiller problemet således, at oppositionen i rigsdagen havde interesse i at yde en kraftig støtteaktion til mindretallet i Vælgerforeningens tilsynsråd under den valgkamp, der var igang, forstår man bedre stormvejret. Også Zahles sidste tale kunne benyttes som angrebspunkt for en agitation, der kunne ophidse gemytterne til at nå målet, at vælge H. P. Hanssen for dermed at ramme regeringen Zahle.

Agitationens pres var så stærkt, at H. P. Hanssens tilhængere i Sønderjylland mere og mere distancerede sig fra Zahle. De gik så langt, det lod sig gøre uden at blotstille H. P. Hanssen. Collins største frygt havde været, at H. P. Hanssen i tide ville »springe fra«. Hvis han gjorde det, ville det være betydeligt vanskeligere at give ham et mistillidsvotum, skrev han den 17. november til Emst Christiansen: »men det må alligevel gøres på den ene eller anden måde samtidig med, at man udtaler den stærkeste protest mod ministeriet Zahles optræden i det slesvigske spørgsmål. Det kan ikke nytte noget, at De har betænkeligheder ved at blande Dem i kongerigske forhold, og jeg ved, at De og andre har haft sådanne tanker tidligere.«

Den 19. november skrev Ionas Collin til Emst Christiansen: »I dag sendte Claudel bud efter mig for at tale lidt om den parlamentariske situation herhjemme og for at sige til mig: »Hvis De har nogen indflydelse i Slesvig, så må De gøre alt, hvad der står i Deres magt for at få Hanssen styrtet. Han må ikke blive siddende med andet program eller andre direktiver; han må bort! Det er aldeles nødvendigt, ellers er det Flensborg, som står på spil.« Han sagde selvfølgelig, at han sagde dette fortroligt til mig«[152].

Det var en gentagelse af opfordringen i brevet af 17. november; Ernst Christiansen havde uden tøven fulgt den første anvisning. Flensborg Avis bragte den 19. november en artikel, der er et mønstereksemplar på propagandistisk forenkling; Ernst Christiansen satte Bauers taler i Tønder og Flensborg i sammenhæng med Zahles tale i Ringsted og gik uden videre ud fra, at Zahles tale den 9. november var en reaktion på Bauers: »Det var ikke »allehånde rygter«, der var udspremt om den tyske rigskansler og den danske førsteminister. De havde med 4 dages

mellemrum holdt offentlige taler om grænsespørgsmålet. Hr. Bauer havde tilbudt Danmark en fortrolig aftale om at indvirke på den internationale kommission til fordel for en løsning, som det tyske udvalg ønsker. Hr. Zahle afviste ikke, tog ikke afstand fra dette tilbud. Han taler på en måde, der kunne tolkes som godkendelse. Han er en mand, der, når han har sat sig noget i hovedet, ikke lader sig lede af den sønderjyske minister, men i det højeste lader denne få indflydelse på afgørelserne vedrørende overgangen fra prøjsisk til dansk styre. I forholdet mellem de københavnske radikale kredse og den nuværende sønderjyske minister har det ikke altid været let at afgøre, hvem der drog, og hvem der blev draget.«

Det nyttede ikke Zahle noget, at han i sin rigsdagstale den 18. november klart havde fastholdt, at Tønder hørte til 1. zone. Det mest afgørende ved artiklen var dog det, der kaldtes kernen i Zahles tale, kravet om et dansk flertal i Flensborg som forudsætning for genforeningen. Et sådant krav fandt Ernst Christiansen ikke berettiget. Han så heri et skaktræk fra Zahles side og påstod:

»Han tager afstand fra det grundlag, som den danske Paris-delegation stod på og vendte hjem med. Han tager afstand fra den opfattelse, som minister H. P. Hanssen gentagende har gjort gældende mand og mand imellem. Der har hidtil i det danske folk og på den danske rigsdag været stdtiende enighed om, at nu, da 3. zone var gået ud, da Paris-delegationens forslag var godkendt af vestmagterne, skulle det være den internationale kommission og fredskonferencen, der traf afgørelsen på grundlag af fredstraktatens ord . . . Nu søger statsminister Zahle at foregribe denne afgørelse ved på forhånd at opstille den betingelse, der i al fald efter hans egen mening er en tilsløret fastholdelse af den Clausenske linje. Er der på den danske rigsdag et flertal for dette forsøg på at påvirke de allierede magters afgørelse? Er minister H. P. Hanssen, er Vælgerforeningens flertal enige med statsminister Zahle i, at kommissionens og fredskonferencens afgørelse skal foregribes til skade for deres danske landsmænd og, at vore modstandere skal få nyt mod?«

H. P. Hanssen og hans tilhængere havde ikke været forberedt på, at valgkampen ville få denne drejning.

13. Valgkampen i Sønderjylland

For at sætte den sønderjyske valgkamp i november måned 1919 i et større perspektiv kan der være anledning til at gribe tilbage til en tale, som H. P. Hanssen holdt i Sønderborg den 28. sept. 1919. Her stillede H. P. Hanssen spørgsmålet: Hvad er det, der skiller. Han mente, at »Ejderpolitikken, som har ført til så megen ulykke over vort fædreland, atter er stået op af graven. Bag 3. zones rømning ligger, som hver eneste tale på mindretallets møder viser, mere eller mindre tilsløret, kravet om vor gamle historiske grænse uden hensyn til den nationale forskydning, der har fundet sted i århundredernes løb, uden hensyn til, at vi i så fald vil få en stærk samlet tysk nationalitet med ind under Danmarks rige. Over for dette krav står det gamle krav om Slesvigs deling efter nationaliteterne. Kravet om, at spørgsmålet ikke skal flyttes, men løses.« H. P. Hanssen var overbevist om, at Tyskland ville rejse sig igen, og han gentog sit tilsagn om støtte til 2. zone, men betonedede at den evindelige mistænkeliggørelse svækkede flertallets evne til at yde hjælp. Han sluttede: »Det forekommer mig, at man er ved at glemme, at fjenden må søges mod syd. Alle tyskere fra yderste højre til yderste venstre står sluttede med front mod nord. Det er på høje tid, at vi bliver enige om sluttede at stille os med front mod syd, og jeg vil håbe, at det snart fra tusinder og atter tusinder af struber overdøvende alle andre råb må lyde med en tordenrøst vidt om i landet, så alle må bøje sig derfor: Front mod syd.«

Talen gjorde stærkt indtryk. Redaktør Andreas Grau betonedede, at han aldrig havde sagt, at han ikke ville anerkende afgørelsen i 2. zone også uden rømning af 3. zone, men han ville blive grebet af dyb sorg, hvis 2. zone gik tabt [153].

Hvor H. P. Hanssen havde talt om Ejderpolitik havde der været grund til en vis reservation. Det var Danevirke, ikke Ejderen der var på tale som grænselinje. Men ikke alle tilhængere af oppositionen var Danevirkemænd, og redaktør Svensson benyttede anledningen til et fornyet angreb på H. P. Hanssen:

»Denne fremstilling må skarpt imødegås som et forsøg på at vildlede offentligheden« skrev redaktør Svensson i Danskeren 4. okt. 1919, og han fremholdt, at der aldrig havde været tale om Ejderpolitik, men om støtte til afstemning i 3. zone. H. P. Hanssen havde sagt, at han ville så langt syd på som muligt på selvbestemmelsesrettens grund. »Det er vort standpunkt, ikke minister Hanssens. Thi hvordan vil ministeren nå så langt mod syd som muligt ved hjælp af selvbestemmelsesretten, når han netop er med til at afskære befolkningen fra denne selvbestemmelsesret?« Redaktør Svensson nåede til den konklusion, at H. P. Hanssen ikke havde ændret sin politik siden november 1918. Nok ville han støtte mellemslesvigerne i det rent praktiske arbejde, men »Det afgørende er, at minister Hanssen og deres [Lebecks og Nis Nissens] sønderjyske politik indtil dato i enhver betydningsfuld situation har været i modstrid med 2. zones interesser. Og det vil den efter vor mening vedblive at være. Ministertalen i Sønderborg byder intet som helst af virkelig værdi for danskheden i Mellemslesvig. Den er et forsøg på at puste og have mel i munden på en gang. Minister Hanssens stilling overfor 2. zone er den, at han bygger op med den ene hånd og river ned med den anden. Dette bør mindretallet være klar over, så der ikke træffes overenskomster på et falsk grundlag.«

Ikke alene fra danske modstandere blev H. P. Hanssen udsat for kritik. Sætningen om, at fjenden står mod syd, faldt nemlig den tyske regering stærkt for brystet. Gesandten i København v. Neurath fik den 3. okt. ordre til at spørge Scavenius, hvad meningen med denne tale var, og samtidig bad den tyske udenrigsminister gesandten overveje, om man ikke burde fratage H. P. Hanssen det tyske statsborgerskab i henhold til § 28 i rigs- og statsborgerloven. Det ville have til følge, at han ikke mere uhindret kunne rejse ind i afstemningsområdet i den periode, der ville gå, indtil den internationale kommission ville overtage forvaltningen, v. Neurath frarådede en sådan reaktion, da det ville skabe den danske regering vanskeligheder. Neurath nøjedes med at sige til Scavenius, at H. P. Hanssen burde vælge sine ord mere varsomt, da han endnu var tysk statsborger [154].

Man tør nok sige, at v. Neurath her tog fejl, næppe noget kunne have gavnet den danske regering mere i den givne situation end en meddelelse om, at den tyske regering havde frataget H. P. Hanssen hans tyske statsborgerskab på grund af tysk fjendtlige udtalelser.

Da H. P. Hanssen åbnede sin valgkamp ved et møde i Haderslev den

17. nov. 1919, fortsatte han på en måde linjen fra talen i Sønderborg den 28. sept. Han stillede det samme spørgsmål som i Sønderborg: »Hvad er det, der skiller mindretallet og flertallet?« Han svarede, at det, der først drog skillelinjen, var spørgsmålet om 3. zone, og han havde altid været imod en grænse ved Danevirke. Et andet spørgsmål var rømningsspørgsmålet. Han havde stemt for, da Vælgerforeningen beklagede, at rømningszonen var faldet bort, fordi der da var håb om en ændring, men da det var klart, at fredstraktaten ikke kunne ændres, havde H. P. Hanssen stemt imod. »Det må siges, at de to spørgsmål er - om ikke sat af dagsordenen, så trådt i baggrunden.« »Et tredje spørgsmål som skiller kan ligge i min person.« H. P. Hanssen havde altid kæmpet for det han anså for at tjene den sønderjyske befolkning bedst, og han forklarede grundene til, at han havde taget imod tilbudet om at blive minister. Han udtalte håbet om en rolig og saglig valgkamp [155]. Den 21. nov. 1919 skrev Hejmdal: »Det ville være ønskeligt, om der fra mindretallets side ville fremkomme en lige så klar programudtalelse som minister H. P. Hanssen er kommet med.« Denne klarhed opnåede man ved et møde i Haderslev den 21. nov. Mødet var indvarslet af mindretallet. Det blev den interne grænsestrids dramatiske højdepunkt. »Mindretallet bekender kulør« skrev Hejmdal dagen efter. Det fremgik af dette møde, at mindretallet havde ændret taktik. Problemet om 3. zone og rømningen var draget ud af debatten, mens regeringen Zahles forventede stilling til afstemningsresultatet i 2. zone var gjort til hovedsagen. Det fremgik ikke helt klart af de indledende taler, som holdtes af Kloppenborg-Skrumsager og Ernst Christiansen, men det fremgik så meget klarere af debatten, hvor Nis Nissen var flertallets ordfører. Han blev idelig afbrudt i sin tale af advokat Johannes Andersen og af redaktør Svensson, også ordstyreren L. Christensen, Vandmøllen, kom med tilråb. Her gengives hovedpunkterne af debatten efter Hejmdals referat:

Nis Nissen: »Vi har i 55 år stået på selvbestemmelsesrettens grund, men vi har protesteret imod at trække en tvangsgrænse uden afstemning.« Redaktør Svensson afbryder: »Det var De nødt til.« Nissen: »Nej, hr. Svensson, det sagde jeg på det første møde, jeg overhovedet talte ved.« Ordstyreren, direktør Christensen afbryder: »Zahle vil lukke os ude« (uro). Nis Nissen: »Nu kommer jeg til dette, Christiansen sagde, at enten må vi drive Zahlesk eller dansk politik. Hvis der med disse ord sigtes til, at flertallet driver Zahlesk og ikke dansk politik, viser jeg

det tilbage som en grov fornærmelse. Vi driver den politik, vi mener, tjener folk og fædreland bedst. Christiansen sagde også, at vi ikke havde draget konsekvenserne af Tysklands sammenbrud. Nej, det har vi ikke, thi vi opretholder det krav, som er i overensstemmelse med ret og retfærdighed.« Redaktør Christiansen afbryder: »Og så drog De den Clausenske linje.« Stemmer: »Tyskerkurs«. Nissen: »De siger tyskerkurs. Jeg vil gøre opmærksom på, at det ord også blev brugt mod de tidligere venstre regeringer. Men jeg vil spørge, hvad havde følgerne været, hvis disse regeringer ikke havde ført en klog politik over for Tyskland? Så havde Danmark ligget knust under krigens rædsler. Hvis der i Christiansens udtalelse om at »svigte vore landsmænd af hensyn til tyskerne« ligger en sigtelse mod flertallet, så viser jeg den alvorligt tilbage. Det er vist 3. zone, han tænker på.« Svensson: »Den er ikke nævnt.« Kloppenborg: »Den er jo faldet bort.« Christiansen og advokat Andersen: »Den har vi slet ikke omtalt.« Nissen: »Hvis det altså gælder 2. zone, så er angrebet på os meningsløst.« Ordstyreren hr. Christensen: »Zahle, Zahle.« Nissen: »Hvad er det De bebrejder os?« Svensson: »At De ikke støtter 2. zone.« Nissen: »Hver gang vi taler derom, tilsiger vor faste vilje til at støtte, så får vi et hånligt svar i »Danskeren«, som om det var Hr. Svensson ganske ligegyldigt.« Svensson: »Men det afgørende ligger efter afstemningen.« Nissen: »Jeg vil dertil sige, at vi står på fredstraktatens grund: at grænsen trækkes »med hensyntagen til geografiske og økonomiske sider.« Dette har Andreas Grau, Kloppenborg, Hanssen og jeg alle været med til at fastsætte.« Svensson: »Tag så afstand fra Zahle.« Nissen: »Det er løgn, når det siges, at vi er afhængige af Zahle i nogen retning. Jeg har ministerens ord for, at H. P. Hanssen ikke ville være med til at øve indflydelse på andre ministres udtalelser for netop at være uafhængig. Kloppenborg vil selv kunne bekræfte, at H. P. Hanssen under krigen har udtalt sig imod Zahles og ministeriets optræden. Det er, som Hanssen sagde, »Løgn og forbandet digt«, når d'hr. hævder, at vi er afhængige af Zahle. Nej, vi nordslesvigere kan i højeste grad være tjent med at støtte den politik, minister H. P. Hanssen fører til den nordslesvigske befolknings bedste.« Advokat Andersen: »Så tag afstand fra »dansk koloni« [det udtryk H. V. Clausen havde brugt i sin tale på Roskilde højskole]«. Nissen: »I Nordborg udtalte jeg, at hvis H. V. Clausen havde udtalt sig som citeret, så er det ikke rigtigt. Clausen har ikke gjort det for at skade Flensborg. Man kunne ikke nævne hans navn

i samme åndedræt som rigskansler Bauer, og gjorde man det, måtte man også sætte redaktør Christiansen ved siden af. Han har sagt: »Tønder er en tysk by«. Ernst Christiansen: »Det er noget vrøvl.« Nissen: »Nej, hr. Christiansen! Det sagde De på Askov-mødet.« Ernst Christiansen: »Så skulle De have citeret hele talen og ikke rive nogle ord ud af sammenhængen.« Nissen: »Så skulle De, hr. Christiansen, citere hele H. V. Clausens tale - ikke rive nogle ord ud af sammenhængen.« Advokat Andersen: »En ting tror jeg, forsamlingen her er enig om, at der ikke er rum for hr. Zahles politik. Denne minimal af en politiker har ikke en dansk trævl i kroppen. Den mand, der sagde, at Danmark ingen nationale forhåbninger har, og hilser H. P. Hanssen med ordene, at »omstændighederne« gjorde det muligt! Den mand er alt for lille i alt, hvad han foretager sig«. Over for Nissen ville han sige, at Nissen var den eneste, der talte mod det 5. punkt i Vælgerforeningens resolution af 17. november 1918 om de tilstødende distrikter. »Når Nissen hævder selvbestemmelsesretten, siger jeg: Nissen rejser rundt og kæmper mod at tage Flensborg med uden hensyn til [stemmej-procenten. Vi vil have Flensborg med, men det vil Nissen ikke.« Nissen: »Det har jeg ikke sagt!« Andersen: »Vil De tage Flensborg med en mindre procent [end 50]?« Nissen: »Jeg vil ikke have Flensborg med uden afstemning.« Andersen: »Jeg konstaterer, at Nissen ikke vil have Flensborg med.« Nissen: »De konstaterer forkert. Jeg sagde, at det kommer an på, hvordan stemmetallene er.« Andersen: »Stadig vigende! Det drejer sig ikke om 3. zone. Den er faldet bort definitivt. Vi må bøje os. I Berlingske Tidende står i dag et telegram fra Fanz v. Jessen, hvis telegrammer altid har vist sig rigtige. Det fastslås, at Zahle og Scavenius lægger hele kraften i at få besættelsen før 30. november, at de i London og Paris arbejder for, at Danmark ikke skal tage Flensborg uden flertal, at der er en stiltiende overenskomst mellem Bauer og Zahle - som storebror og lillebror - om, at vi ikke vil have Flensborg med hjem.« Nissen: »Uanset, hvor lille flertallet er?« Andersen: »Ja, vi vil have med lige så langt, der stemmes. Sådan har I. C. Christensen også sagt, og ham vil jeg værne mod beskyldningen »Tyskerkurs«! Nissen: »I. C. Christensen har taget Scavenius i forsvar over for sådanne angreb.« Andersen: »Vi vil have 2. zone med hjem til Danmark under alle omstændigheder. Flensborg er det ord, vi alle ønsker, som vi tager med i vore bønner, et dansk Flensborg.« Nissen: »Om mødet i aften kan siges: Vi har fået et værdifuldt resultat, nemlig

at mindretallet er gået bort fra selvbestemmelsesretten og vil kræve Flensborg og hele 2. zone uden mindste hensyn til afstemningen. Det er rigtigt, at Preussen ikke har ret til nogen del af landet, men den befolkning, der bor der, har ret til selv at bestemme, og det er den nulevende befolkning, det gælder. Vi hævder ikke, der skal flertal til for at tage dem med. I den henseende står vi fast ved fredsstraktatens ord og mening om økonomiske og geografiske forhold. Men vi vil ikke frafalde selvbestemmelsesretten som et krav, vi i alle år har krævet som vor naturlige ret. Christiansen sagde, at der skal drives dansk politik, men dansk er netop flertallets, nemlig den der efter vor bedste overbevisning tjener Danmark bedst, så vi kan være betrygget for nutid og fremtid.« Svensson: »En bloc afstemningen er ikke nogen uvenlig handling mod 2. zone, men jeg vil hævde, at det oprindelig var meningen, at sydgrænsen skulle gå, hvor Clausenlinjen går. Og jeg vil konstatere, at Dr. Breidscheid har udtalt til redaktør Christiansen, at dette var forudsætningen for de samtaler, der fandt sted i Berlin, hvilket også tydeligt sås i Politiken. Minister H. P. Hanssen ville holde Flensborg ude. Når Nissen siger, han ikke er afhængig af Zahle, så vil jeg tro det, men hans politik har en mærkelig lighed, og Nissen har endnu ikke taget afstand fra Zahles tale. Nissen nævnede, at Rubin-affæren var lavet under et venstreministerium. Vi vil ikke have danske venstreministre nævnt sammen med Zahle og de folk. Havde vi blot Danmarks og Sønderjyllands skæbne i I. C. Christensens og Neergaards hænder, så var vi vel farne.

Når flertallet siger, at de hævder selvbestemmelsesretten og vil en national løsning, så gør de en blodig uret mod en værgeløs befolkning. Så vidt går Tysklands ret ikke. Vi har aldrig anerkendt den preussiske voldspolitik.« Nissen: »Vi heller ikke.« Svensson: »Det drejer sig om flertallets helhedsstilling, og den gør indtryk af at være uvis og vaklende. Den danske politik er den eneste politik.« Nis Nissen sammenfattede: »Nu ved vi hvad mindretallet vil. Alt uden hensyn til stemmetallet. Hvis De får det standpunkt frem til sejr, så må De bære det ansvar der følger deraf, de ulykker som vort land udsættes for.« Endelig fik Christiansen ordet for en afsluttende bemærkning: »Zahle skræmmer de folk mod syd tilbage, der vil til Danmark, fordi hans standpunkt er i modstrid med fredstraktatens ånd og ordlyd. Jeg savner en glødende protest« [156].

Mødet betegede en ny samling om Flensborg. Som med en mund

erklærede Christiansen, Kloppenborg, Svensson og advokat Andersen, at spørgsmålet om 3. zone var faldet bort. Zahles og Bauers taler havde givet tilstrækkeligt angrebsstof specielt med stødretning mod Zahle, men advokat Andersens udtalelse indeholdt overdrivelser, der gav modstanderne gode kort på hånden. Bemærkelsesværdigt var det, at Aabenraa-retningen offentligt erklærede sig villig til at tage mod Flensborg, selv om byen ikke fik et absolut flertal. Hvor stort skulle det danske stemmetal være, for at der kunne blive flertal i Danmark for at modtage byen? Det var det emne, gæsterne i de følgende måneder samledes om: 47 pct.?, 40 pct.?, 33 pct.? Under det tal regnede ingen af Aabenraa-retningen med nogen chance.

Redaktør Svensson kommenterede dagen efter mødet med nogle konstateringer »M.h.t. aftenens forløb som helhed kan noteres enkelte ting, som bør slås fast over for al offentlighed. Det forsøg, der blev gjort på at drage 3. zone i forgrunden, mislykkedes fuldstændigt. Det blev uigendriveligt godtgjort fra mindretallets side, at det er 2. zone, kampen gælder. Det blev endvidere godtgjort, at begrebet selvbestemmelsesret af flertal og mindretal fortolkes så vidt forskelligt. Flertallet anerkender en afstemning på grundlag af 50 års tvangsfortyskning. Mindretallet protesterer mod en sådan opfattelse af selvbestemmelsesretten. Det vil, som vi aldrig har anerkendt den brutale preussiske tvangspolitik i sig selv, heller ikke anerkende tvangspolitikens resultater.« Yderligere konstateredes, at ingen ville vedkende sig eller forsvare Zahles sønderjyske politik. Den var dømt af mindretallet, forladt af flertallet.

Mens Nissen førte kampen i Haderslev, tog H. P. Hanssen en dyst i Møgeltønder. Nis Nissen havde under sit møde en del tilhængere i salen, men i Møgeltønder var H. P. Hanssen helt isoleret, forsamlingen var Flensborg-mænd på få undtagelser nær. Hvad H. P. Hanssen sagde ved denne lejlighed afveg ikke så lidt fra Zahles standpunkt, men det var i god overensstemmelse med de formuleringer, Ove Rode og P. Munch havde benyttet. Om de økonomiske og geografiske hensyn i forbindelse med grænsedragningen, sagde han: »Her har den internationale kommission afgørelsen. Og jeg har den fulde og faste tillid til kommissionen, at den vil sikre afstemningen, og at den, når afstemningen foreligger, vil træffe en fuldt retfærdig afgørelse. Den store fællesopgave er at øge de danske stemmer i stedet for at spilde kræfterne i en indbyrdes krig.« Om sin stilling i ministeriet sagde han, at

han ikke var ansvarlig for regeringens politik, men kun for så vidt det gjaldt hans egen forvaltningsgren.

I Møgeltønder optrådte Holger Andersen som oppositionens talsmand. Han gav H. P. Hanssen ret i, at man nu måtte stå på fredstraktatens grund. 3. zone var der ikke tale om foreløbig. Han hævdede imidlertid, at H. P. Hanssen ikke hidtil havde ydet 2. zone den støtte, han lovede. Han ønskede, at H. P. Hanssen skulle tage afstand fra d'herrer Bauer og Zahle og spurgte, om H. P. Hanssen billigede Zahles udtalelser om, at Flensborg skulle have 50 % danske stemmer. Hertil svarede H. P. Hanssen blot, at han havde udtalt sig tydeligt nok i sit foredrag [157]. Ifølge et andet referat prøvede Holger Andersen derefter at presse en kile ind mellem H. P. Hanssen og Zahle: »Minister Hanssen siger, at han finder det urigtigt at omtale afstemningsresultatet så meget, og at han ikke vil pånøde den internationale kommission en forhåndstolkning. Meget rigtigt. Men det er jo netop det, hr. Zahle har gjort. Han har foregrebet kommissionens afgørelse. Det er ikke os, der rejste dette spørgsmål, og jeg spørger nu minister Hanssen, om han billiger, at kommissionens afgørelse således foregribes af hr. Zahle«[158].

Herpå fik Holger Andersen ikke direkte svar, men forsamlingen vedtog næsten enstemmigt en resolution:

»Danske slesvigere samlede i et antal af ca. 400 i Møgeltønder, nedlægger en harmfuld indsigelse mod, at statsminister Zahle søger at foregribe afgørelsen i grænsespørgsmålet til skade for danske landsmænd. Vi kræver, at grænsespørgsmålets afgørelse alene overlades kommissionen og de allierede og associerede magter og anmoder det danske folk om at dække de danske mellemslesvigeres ryg, mens de kæmper med front mod syd«[159].

I sit blad Hejmdal skrev H. P. Hanssen den 25. november: »For at forebygge misforståelse ønsker jeg at tilføje, at det også efter min mening, som jeg tydeligt nok har udtalt, er kommissionens sag at fortolke fredstraktatens bestemmelser, og at jeg ikke i mit foredrag har ladet tvivl tilbage om, at jeg vil støtte vore landsmænd i 2. zone.«

Forskellen på resolutionen fra Møgeltønder og H. P. Hanssens erklæring ligger deri, at det i resolutionen hed, at grænsespørgsmålets afgørelse alene overlades kommissionen, medens H. P. Hanssen skrev, at det var kommissionens sag at fortolke fredstraktatens bestemmelser. H. P. Hanssens erklæring indeholdt den helt elementære statsretslige

konsekvens, at rigsdagen, hvordan man end vendte og drejede det, måtte vedtage en lov om indlemmelse af de slesvigske områder i Danmark. Der måtte være parlamentarisk dækning for, hvad en regering foretog sig i denne sag. Det kunne ikke alene være kommissionens og de allieredes sag, men det følte ikke opportunt i den givne situation at gøre opmærksom på, hvad der måtte ske i rigsdagen, når afstemningerne var overstået. Angrebepunktet mod Zahle indskrænkede sig til, at han havde foregrebet kommissionens afgørelse, men det var nok til at fremkalde de stærkeste lidenskaber.

Et yderligere eksempel herpå kan hentes fra et møde i Vojens, hvor redaktørerne Anders Lebeck og A. Svensson den 24. nov. krydsede klinger. På Svenssons spørgsmål, »hvor vidt vil De åbne døren for de danske i Mellemslesvig«, svarede Lebeck: »at jeg ikke vil tage mod dem med dansk mindretal er løgn. De geografiske og økonomiske forhold giver muligheder« (afbrydelse: men Zahle) »Zahle er ikke farlig« (jo, jo) »Jeg foretrækker at holde Zahle udenfor. Kasserer De H. P. Hanssen, da driver De en farlig politik. Han har gavnet vor danskhed storligen. Og de små folk bør vide, at deres styrke ligger i retten, ikke i magten.« (Tilråb: Tag afstand fra Zahles tale) »Jeg har ikke noget med Zahle at gøre«. (Tag afstand fra Zahle) »Jeg holder på H. P. Hanssen«. Den sidste replik fremkaldte munterhed i forsamlingen [160].

Den resolution der blev vedtaget på mødet i Møgeltønder var »gefundenes Fressen« under den genoptagne finanslovsdebat i folketinget. Den 21. november havde Neergaard et skarpt indlæg mod Zahle. Det var præget af de meget hypotetiske betragtninger, man kunne gøre sig om danskhedens styrke i 2. zone:

»Lad os sige, der kommer et lille flertal ved hjælp af disse [de tilrejsendes] stemmer, medens Flensborgs opland mod syd og vest helt rundt om byen stemmer dansk; skulle man så være forpligtet til at rette sig efter et sådant flertal uden hensyn til den fuldkommen umulige stilling, som byen økonomisk og geografisk ville komme i ved, at man intet som helst hensyn tog til oplandsforholdene? Naturligvis skal afstemningsresultatet være det grundlæggende, og vi føler os i Venstre aldeles ikke ramt, når den højtærede statsminister siger, at der er folk, som vil have Flensborg med til Danmark ganske uanset, hvordan afstemningsresultatet bliver. Til dem hører vi ikke, selvfølgelig ikke.«

Statsminister Zahle var fraværende på grund af sygdom, men forsvarsminister P. Munch kunne afvise Neergaards insinuationer om

dansk-tyske forhandlinger vedrørende Tønder; i øvrigt var han enig med Neergaard:

»Det ærede medlem lod til at mene, at regeringen tænkte sig den mulighed at bortfortolke noget af fredstraktatens bestemmelser. På ingen måde. Det glæder mig af det ærede medlems udtalelser at forstå, at han ønsker at fastholde, at det parti, han tilhører, fuldt ud står på fredstraktatens grund og vil handle ud fra de bestemmelser, der er fastsat.«

Men debatten fortsatte, for Neergaard var ikke interesseret i at erklære sig enig med regeringen, men fastholdt, at statsministeren ikke tilstrækkelig kraftigt havde afvist Bauers tale. I den følgende debat blev det konkrete indhold mere og mere udvandet, men lidenskaberne var kommet i kog.

I. C. Christensen deltog også i debatten; han var imidlertid hårdt presset, fordi netop i de dage hans politik i årene 1905-08 i forhold til Tyskland nu var blevet almindelig kendt gennem offentliggørelsen af de Lütkenke papirer. Det var sket som et led i regeringens forsøg på at vægre sig mod beskyldningen for at have fulgt en »tyskerkurs«. I talens løb brugte I. C. Christensen vendingen: »Hvis min erindring ikke ganske slår fejl. . .«, hvortil Vilhelm Rasmussen fra Socialdemokratiet afbrød: »Det gør den sommetider«, men I. C. Christensen svarede: »Det er en påstand, som det ærede medlem er alt for ung her i tinget til at fremsætte, så det kan jeg lade ligge.« Da han lidt senere sagde: »Hvad selve det sønderjyske spørgsmål angår. . .«, læser man videre i folketingsstidende 22. november 1919: »Taleren måtte her, overvældet af sin bevægelse afbryde sin tale -«[161].

Der er næppe nogen af de danske politikere, der har haft et mere følelsesmæssigt bundet forhold til det sønderjyske spørgsmål, men i disse måneder forholdt I. C. Christensen sig yderst tilbageholdende, uanset at han bestandig blev bestormet af regeringens modstandere om at gøre noget.

I folketingsmødet den 24. november drog venstremanden Lillelund resolutionen fra Møgeltønder frem i debatten. Da resolutionen var blevet kendt i Folketinget, stod Lillelund, Vanggaard og I. C. Christensen og talte sammen, og Lillelund bemærkede: »Nu er han [H. P. Hanssen] da færdig«, »hvordet der gled et stort smil over I. C.'s ansigt«[162]. Resolutionen fra Møgeltønder sluttede med en anmodning til det danske folk om »at dække de danske mellemslesvigeres ryg, mens de kæm-

per med front mod syd«, og Lillelund sagde i sin tale: »Så langt er det altså kommet, at danske sønderjyder, der kæmper den sidste kamp, må bede det danske folk værne deres ryg mod angreb fra den siddende danske regering. Under sådanne omstændigheder forekommer det mig, at der er grund til at spørge, om denne regering virkelig magter på tilfredsstillende måde at gå i spidsen, nu da spørgsmålet skal løses.«

Dagen efter, den 25. november, fik statsminister Zahle lejlighed til at præcisere sit standpunkt endnu engang. Han sluttede sig i et og alt til Neergaard, men distancerede sig fra De konservative og fra Vanggaard, der ville indlemmelse af Flensborg uanset afstemningsresultatet. Han kaldte dem, der ønskede dette for annektonister. Men Neergaard forstod alligevel at lægge luft mellem sig selv og Zahle ved at betone den almene mistillid, der blev næret mod regeringen. Zahle fremhævede for det tilfælde, at der skulle være betænkeligheder ved afstemningsresultatet og den indstilling, der ville komme fra CIS, at rigsdagen skulle tage stilling, og skulle der opstå tvivl om rigsdagens stilling, var han enig med Johan Knudsen i, at spørgsmålet da måtte gå til folkeafstemning. På et spørgsmål senere i debatten svarede Zahle, at hvis en sådan afstemning gik regeringen imod, ville den trække sig tilbage; men først måtte oppositionen gøre den nye valglov færdig. Samme dag skrev Collin i et brev til Ernst Christiansen:

»Tillykke med kampagnens begyndelse. Det er gået fortræffeligt hidtil fraset enkelte udtalelser om, at man ikke ønskede H. P. Hanssen fjernet, at man håbede atter at kunne samles om ham etc. Det *må* ikke ske. I dag kaldte en ven [Claudel] mig ud. . . Efter en udredning af den storpolitiske situation sagde han, »men det er absolut nødvendigt, at valget den 30. giver flertal mod H. P. Hanssen, og at han falder; ikke tale om at blive siddende på ændret program eller lignende. Desuden bør kravet om 3. zone (af taktiske grunde vist foreløbig kun rømningen) frem i den danske presse, thi så kan det meddeles London og Paris, at det danske folk på ny har rejst kravet, og nu er der mulighed for dets gennemførelse, hvilket der ikke var i går (med mindre at tyske overgreb havde motiveret det)«[163].

Collins optimisme skyldes Claudels tro på, at Tyskland havde afslået at opfylde en del af de forpligtelser, det havde påtaget sig ved våbenstilstanden, og at et brud mellem de allierede og tyskerne ville fremkalde en situation, der ville gøre det muligt at rejse nye krav.

Under kampagnen virkede Vanggaard som den allesteds nærværende

regissør. Han skubbede aktørerne frem i det rette øjeblik og fik lyskasteren drejet efter formålet. Særlig søgte han at påvirke den konservative Asger Karstensen, der dengang havde betydelig indflydelse.

Ligeledes skubbede han til I. C. Christensen og til socialdemokraten Marott, som kun taktiske overvejelser holdt tilbage fra offentligt at slutte sig til Flensborg-standpunktet. Selv holdt han sig i begyndelsen tilbage: »Jeg havde for en tid betragtet mig som hørende til de døde (det er jo ikke blot i krig, de første geledder falder). Derfor arbejdede jeg i kulisserne for at få andre frem« [165].

Zahle havde dæmpet de kategoriske udtalelser fra Ringsted stærkt ned, også han kom ind på den linje, P. Munch klart havde formuleret, og som H. P. Hanssen også fulgte, men ikke desto mindre var kravet om et dansk flertal i Flensborg som absolut betingelse for byens tilknytning til Danmark for Zahle mere afgørende end for de andre.

Med stor spænding så alle politisk interesserede i Danmark frem til valget til tilsynsrådet den 30. nov. 1919. Det var blevet en styrkeprøve, der rakte langt ud over Sønderjylland.

14. Det endelige opgør i Vælgerforeningens tilsynsråd

Valget til tilsynsrådet fandt sted 30. november. »Det kunne«, skrev bladet København 2. december, »glæde sig ved en opmærksomhed, der her i Danmark fuldtud kan måle sig med den, hvormed befolkningen har fulgt et folketingsvalg, når en af de store mærkesager har været anket for vælgernes domstol.« Også i hovedstaden og ud over landet var der holdt store sønderjyske møder med overvældende deltagelse.

Valgets resultat var tilsyneladende ved første opgørelse »uafgjort«, 28 for Flensborg-retningen, 26 for H. P. Hanssens fløj og 6 til Arbejderforeningen. Stemmer og mandater fordelte sig på Nordslesvigs forskellige egne på følgende måde:

	Den nordslesvigske retning		Arbejderforeningen		Flensborg-retningen	
Haderslev Vesteramt	2626	7	1824	1	1717	4
Haderslev Østeramt	3004	5	866	3	2089	3
Aabenraa Amt	4010	8	811	1	1143	2
Sønderborg Amt	3243	6	872	1	2368	4
Tønder Amt	378	0	–	0	3609	7
Nordslesvig ialt	13861		4373		10926	
Flensborg Amt	–	0	–	0	–	8

I Flensborg amt var der kun opstillet en liste, og kandidaterne på denne blev erklæret for valgt.

Det er ganske tydeligt pressens påvirkning, der kan læses ud af disse tal. I Haderslev og Aabenraa amter var »Modersmålet« og »Hejmdal« de toneangivende blade, i Tønder og Flensborg amter havde »Flensborg Avis« sin største udbredelse. I Sønderborg var »Dybbølposten«

Flensborg-venlig, men »Hejmdal« havde en ganske stor udbredelse på Nordals. Dybbølpostens indflydelse sporedes især i Sundeved, hvor Flensborg-retningen fik mange stemmer.

Oppositionsbladene i Danmark var straks parate med kommentarer, der syntes at være forberedt under den forudsætning, at H. P. Hanssen nu var slået.

Bladet København sagde den 2. december om valgresultatet: »Vi er ikke i stand til at læse denne opgørelse på anden måde, end at de vilkår, minister H. P. Hanssen i sidste uge stillede for sin forbliven i ministeriet Zahle, ikke længere er tilstede.« Ved en nærmere eftertanke så det hele dog lidt mere problematisk ud; kommentaren den 3. december var lidet klar, den gik ud på, at H. P. Hanssen muligvis ville falde, og derpå gjorde bladets sønderjyske medarbejder Vilh. la Cour følgende regnestykke:

»Regeringen vil have den uafviselige pligt at skaffe en mand, som kan føre sagen videre. Den vil være fuldkommen ude af stand hertil. Den vil tvinges til at søge sin evnesløshed godkendt eller dømt af det danske vælgerfolk, og - det forudsætter vi med stor sindsro - vælgerfolket vil vide at skabe grundlaget for en ny regering, som kan træde i åben forbindelse med Vælgerforeningens tilsynsråd og gennem dette få det nødvendige ministerium udpeget. Hvis tilsynsrådet da skulle opfordre H. P. Hanssen til under et nyt ministerium at fortsætte ledelsen af det sønderjyske departement, vil der intet sagligt eller politisk være at indvende derimod. Han vil på normal parlamentarisk måde være betroet sit ansvarsfulde hverv. . . Den tro og enighed, der ikke under nogen omstændighed kan sikres, så længe Nordslesvigs førstemand står som medlem af et Flensborg-fjendsk kabinet, vil da kunne bringes til veje, thi derom hersker der ingen tvivl, at nyvalget er en fældende dom over ministeriet. . . Fastholder tilsynsrådet skarpt den desavouering af hr. Zahle, som valgmøderne åbenbarede, og afstemningen stadfæstede, vil der også for H. P. Hanssen være skabt betingelser for at virke frugtbarørende og samlende. Han skal ikke, som han har sagt, tvinges til at opgive sin egen politik. Han skal kun tage den fulde konsekvens af de løfter, han gav i Tinglev, Sønderborg og Holbøl. Thi der stod han på den kongerigske oppositions grund. Og samtidig var han i fuldeste overensstemmelse med begge retninger inden for det gamle tilsynsråd. Men han gjorde sig ved disse lejligheder til talsmand for en politik, som var fremmed for ministeriet Zahles. Øjeblikket er nu kommet til, at

denne forskel må finde et klart og utvetydigt udtryk i handling. Vi venter, at tilsynsrådets største gruppe i spørgsmålet Zahle vil vise den urokkelige fasthed, som ene og alene kan bringe klarhed i sagen. Uden denne af forholdenes natur selvgivne holdning vil det endnu i lang tid lykkes ministeriet at forvirre begreberne og forsømme pligterne - til ubodelig skade for Flensborg og 2. zone.«

Denne idé om at vælte Zahle og beholde H. P. Hanssen syntes uden nogen forbindelse med de faktiske forhold, den var mere et udtryk for den ønsketænkning, der var gået forud for valget, end en rationel analyse af de givne muligheder; men artiklen belyser den absurde situation, at spørgsmålet for eller imod Zahle var blevet det spørgsmål som de sønderjyske vælgere ved et valg til Vælgerforeningens tilsynsråd skulle tage stilling til.

Nationaltidende konkluderede den 1. dec. på tilsvarende måde: »Forudsætningerne for H. P. Hanssens politik, en løsning af det sønderjyske spørgsmål i forbindelse med ministeriet Zahle er dermed bristet. Men dermed er også selve ministeriets stilling en ganske anden, end den var før dette valg. Hvis det var et godt og rigtigt træk af regeringen at slutte forbund med H. P. Hanssen, følger deraf, at da nu denne forbundsfælle efter sin egen derom afgivne erklæring må trække sig tilbage, er ministeriet Zahle som middel til at frembringe en antagelig løsning af det sønderjyske spørgsmål blevet fuldstændig værdiløst.«

Kommentaren var mildest talt misvisende, men den belyser klart spørgsmålet om tilsynsrådets funktion som udvidet parlamentarisk basis for regeringen Zahle.

Bladet Hejmdal i Aabenraa konstaterede straks, at der var flertal for H. P. Hanssen. Bladet Danskeren var heller ikke i tvivl: »Hvem der kender forholdene vil vide, at kun minister Hanssens person, der atter en gang er bleven skudt frem foran sagen, har reddet ministeriet Zahles sønderjyske politik fra et knusende mistillidsvotum. Kun med H. P. Hanssen som skærmbret er den dybt unationale politik med nød og næppe sluppet fra at lide det afgørende nederlag, den ærligt og redeligt havde fortjent. . . Kaptajn Fischer, Aabenraa og væver Kaufmann, Bovrup har nedladt sig til at benytte det gamle fortyskningsorgan og nuværende talerør for Det tyske udvalg »Sonderburger Zeitung« til polemik over for modparten. Det lykkedes på denne måde og ved hjælp af allehånde skræmmemidler at drive en del vælgere, der af et godt hjerte ønsker Flensborg til Danmark over på den gale side«[166]. Be-

skyldningen mod kaptajn Fischer og væver Kaufmann var ubegrundet. Uden deres vidende havde Sonderburger Zeitung fra et dansk blad overtaget et indlæg fra dem [167]. Det var forøvrigt svært at se, hvorledes en artikel i dette blad skulle påvirke danske vælgere.

Den formelle afklaring lod vente på sig. Det nyvalgte tilsynsråd holdt sit første møde den 13. dec. 1919. I mellemtiden havde landstinget den 3. dec. en debat om et mistillidsvotum til Zahle, således som Claudel havde foreslået det over for Collin den 12. november. Regeringen havde sørget for, at debatten blev udsat til efter valgene i Sønderjylland. Venstre og De konservative havde flertal i landstinget og kunne derfor vedtage en misbilligelse. Zahle udtalte her igen engang, at regeringen i enhver henseende stod på fredstraktatens klare ord, og han kunne vende spyddet om, ved at henvise til en resolution vedtaget af de konservatives landsmøde 19. okt. 1919, hvori det hed, at Flensborg under alle omstændigheder burde genforenes med Danmark, men han fastholdt for sit vedkommende, at et absolut flertal i Flensborg måtte være en forudsætning for byens tilslutning til Danmark. Angrebet blev ført af Oluf Kragh for Venstre og Alexander Foss for De konservative. Landstinget vedtog en misbilligelse rettet mod Zahle, hvori det hed, at Zahle ved sine offentlige udtalelser modvirkede, at så meget af Slesvig kom tilbage til Danmark, »som muliggøres ved fredstraktatens bestemmelse om, at grænsen skal drages på grundlag af afstemningsresultatet og under hensyn til de pågældende steders geografiske og økonomiske forhold«[168].

De konkrete modsætninger var der på den tid ikke meget tilbage af, idet regeringen ikke afviste hensyntagen til geografiske og økonomiske forhold, Zahle havde forbeholdt de danske instanser at tage stilling til den internationale kommissions afgørelse; han havde både stillet valg og folkeafstemning i udsigt, medens hans ministerkolleger blot havde udtalt, at fredstraktaten måtte ske fyldest på alle punkter, men underforstået selvfølgelig, at der skulle være en dansk parlamentarisk dækning for den endelige afgørelse, og det var sådan set en selvfølge, eftersom indlemmelsen af områder i Danmark krævede en ændring af grundloven. Dog udtalte sekretæren for Den internationale kommission, Brudeneli Bruce, sin utilfredshed med, at man kunne tænke sig en folkeafstemning om kommissionens afgørelse [169]. Zahle havde vovet sig en smule længere frem end kollegerne ved at tale om, »hvad der ville ske hvis« . . . , medens kollegerne havde sagt »lad os vente og se«; men

når Zahle blev angrebet så hårdt var det, fordi oppositionen frem for alt ville fælde regeringen, og til det formål ville den tage alle midler i brug. Der var formelt set ikke meget at hænge uenigheden op på; end ikke et absolut flertal i Flensborg for Danmark var nu et krav, som Aabenraa-retningen fastholdt. På et møde den 29. november 1919 havde retningens næstkommanderende, tidligere landdagsmand Nis Nissen udtalt: »Vi ønsker også, at der tages hensyn til de sydfra kommende stemmers ringe vægt, og vi kan godt være med til at tage Flensborg uden absolut flertal«[170]. Men Flensborg-retningen var på vej mod et krav om at få Flensborg til Danmark under alle omstændigheder.

Da Vælgerforeningen den 13. december 1919 trådte sammen til det afgørende møde, var det svært for Flensborg-folkene at finde en begrundelse for at afvise den resolution, der blev forelagt af Aabenraa-retningen, men det var nødvendigt, fordi en vedtagelse ville være et tillidsvotum til H. P. Hanssen. De måtte, som forholdene havde udviklet sig, nødvendigvis stille et mistillidsvotum til H. P. Hanssen for gennem ham at ramme Zahle. Desuden førte de igen problemet om rømningen af 3. zone frem.

Grev Schack har skildret mødets ydre forløb: »Formiddagen optoges af forskellige forhandlinger og valg. Flensborg-gruppen var en lang tid utilfreds med min holdning og ville ikke stemme på mig; omsider blev jeg genvalgt som formand. Efter at valgene havde fundet sted, begyndte så slaget. Som formand måtte jeg lede mødet, med H. P. Hanssen på den ene og P. Grau på den anden side. Det varede fra kl. 12 til kl. 23, og der blev bedt om ordet 129 gange . . . Som timerne gik, blev stemningen mere og mere varm, og da jeg sad mellem hovedtalsmændene for de modsatte anskuelser, fik jeg alt fra første hånd, medens baggrunden af salen efterhånden mere og mere forsvandt i røg og damp«[171].

H. P. Hanssen erklærede til indledning, at han ville vige for et mistillidsvotum. Redaktør Christiansen opregnede H. P. Hanssens »synderegister«, som ved tilsynsrådsmødet den 30. maj 1919, var alt taget med: at han i 1911 havde godkendt Rubins artikel, at indrømmelserne til Flensborg-retningen var aftvungne, at han havde svigtet sin egen opfattelse, idet han engang havde udtalt håbet om, at Danevirke igen kunne blive dansk o.s.v.

Nis Nissen fremsatte forslag til følgende resolution:

»Idet Vælgerforeningen udtaler:

at den i enhver henseende står på fredstraktatens grund,
at den helt overlader fredstraktatens fortolkning til den internationale kommission og de høje allierede og associerede magter,
at den har fuld tillid til, at kommissionen og de allierede og associerede magter vil sørge for, at der foretages en virkelig fri afstemning, og vil træffe en retfærdig afgørelse af grænsespørgsmålet, og
at den billiger minister H. P. Hanssens hævvelse af dette standpunkt, opfordrer den ham til at fortsætte sit arbejde som minister for sønderjyske anliggender.«

P. Grau motiverede Flensborg-gruppens beslutning om at stemme mod den foreslåede resolution:

»De var imod,

- 1) fordi H. P. Hanssens hidtidige holdning over for Flensborg og 2. zone har fremkaldt den forvisning hos os, at han ikke i det afgørende øjeblik vil arbejde i den retning, vi anser for den rigtige.
- 2) fordi vi i resolutionen ikke finder nogen garanti for, at han under alle omstændigheder vil modtage Flensborg og 2. zone af de allieredes hænder
og
- 3) fordi vi finder os styrket i denne vor overbevisning ved den uklare stilling, minister H. P. Hanssen har indtaget over for statsminister Zahles udtalelser.«

Nis Nissens resolution blev vedtaget med 35 stemmer mod 31; hele arbejderforeningens fraktion stemte for H. P. Hanssen. Denne afstemning var en stor sejr for H. P. Hanssen. Der var oven i købet reserver at tære på. De to æresmedlemmer, der støttede H. P. Hanssen havde undladt at stemme, medens de to der støttede Flensborg-retningen H. D. Kloppenborg-Skrumsager og hans far J. N. Skrumsager havde afgivet deres stemme. Formanden grev Schack stemte heller ikke, men måtte i den givne situation nærmest regnes til Aabenraa-retningen.

Med denne afstemning var spændingen udløst, men der blev vedtaget flere resolutioner, en om de tilrejsendes stemmer, hvis betydning man mente burde reduceres; men skulle fredstraktaten ikke lade sig ændre på dette punkt, så burde der ikke tillægges disse stemmer samme vægt som de fastboendes, hed det i resolutionen, som blev vedtaget enstemmigt. Det samme gjaldt en fornyet opfordring til, ligeledes for det tilfælde at fredstraktaten kunne ændres, at drage omsorg for rømning af 3. zone; hvis imidlertid fredstraktaten ikke kunne ændres, ønskede man

en rømning syd for 2. zone i det omfang, fredstraktaten muliggjorde noget sådant. Disse resolutioner var uden sprængstof; det afgørende var, at H. P. Hanssen fik et klart tillidsvotum, og lige så afgørende var det, at en misbilligelse af Zahle blev afvist.

Flensborg-retningen fremsatte et forslag om, at Vælgerforeningen skulle udtale sin bestemteste misbilligelse af ministeriet Zahles politik, og den ventede, »at det danske folk vil kræve gennemført en for alle danske retfærdig og betryggende ordening af vort grænsespørgsmål.« Man ville altså misbillige ministeriet Zahles politik uden indskrænkning, og forventningen om ordeningen af grænsespørgsmålet var udtrykt så alment, at den næsten var intetsigende.

Uviljen mod Zahle kom kraftigt til orde under diskussionen. Den impulsive hjulmager Jepsen fra Skærbæk fik drejet sagen derhen, at der var tale om en modsætning mellem hjerte og forstand. Han ville »som vesteregnsmand« lade hjertet tale mere end forstanden, og »jeg hævder, at det er en krænkelse af enhver dansk mand og kvinde at blive budt velkommen af Zahle.« P. Grau fortsatte i samme spor: »Jeg anser ikke den nordslesvigske gruppes mænd for så gode til at løse vor nationale sag, som vi. Vi føler det som vor højeste pligt at gøre uretten god under alle omstændigheder, på fredstraktatens grund.« Olav Fink afbrød: »Vil vi ikke det?«. Grau: »Jo. Vi vil ikke fortolke med 53 og 47« (Olav Fink: Vi heller ikke). Grau: »Nej, men vi savner tonen, hjerteslaget.«

Resolutionen rettet mod regeringen Zahle blev afvist med 35 stemmer, 32 stemte for, en af arbejderrepræsentanterne, møllersvend Houborg stemte her med Flensborg-retningen. Men også denne afgørelse var helt klar. Vælgerforeningens flertal havde ikke ladet sig tage til indtægt for den kongerigske oppositions kamp imod den siddende regering. Endelig fremsatte også arbejderforeningens gruppe en resolution. I denne hed det:

»Vi frabeder os på det bestemteste enhver indblanding i den sønderjyske politik både fra syd og fra nord. Det er os, der har selvbestemmelsesretten. Vi er skolede nok til selv at varetage vore interesser, men vi tager med glæde mod enhver hjælpende hånd, som rækkes os af venligtsindede.« Resolutionen blev enstemmigt vedtaget. Resolutionen kan lyde lidt ejendommelig. Ophavsmanden var møllebygger Rasmussen fra Toftlund. Ved et møde i Bevtoft under valgkampen havde han fremsat en resolution af lignende ordlyd:

»Vi frabeder os på det bestemteste enhver indblanding i den sønderjyske politik både fra syd og nord. Vi protesterer imod at ministrene Zahle og Bauer forsøger at påvirke afstemningen. Det er os, der har selvbestemmelsesretten. Vi vil med alle os til rådighed stående midler modarbejde enhver påvirkning af den internationale kommission«[172J.

Sandsynligvis har møllebygger Rasmussen tænkt sig dette forslag som den eneste resolution, Vælgerforeningen burde antage. Det er vanskeligt at vurdere, hvorledes den ville blive udlagt, men da der var givet tillidsvotum til H. P. Hanssen, og en misbilligelse af Zahles politik var blevet afvist, var den i al fald overflødig. Som den blev forelagt på mødet den 13. dec. var navnene Bauer og Zahle gledet ud, og det kunne derfor være svært at se, hvad der mentes med indblanding fra syd og nord. Resolutionen havde imidlertid fået en tilføjelse, vi »tager med glæde mod enhver hjælpende hånd, som rækkes os af venligtsindede.« Måske hentydes der her til en aktion foretaget af det danske socialdemokrati. Rigtignok havde det danske parti ikke nogen særlig nærføling til Sønderjysk Arbejderforening, men den kritiske situation havde foranlediget Stauning til at sende en repræsentant til Sønderjylland, muligvis den senere folketingsmand I. P. Nielsen.

Oplysninger om Staunings aktion findes i et brev, som redaktør Hans Rasmussen, Skanderborg, (senere i mange år folketingets formand) den 7. jan. 1920 sendte til Stauning med beretning om en rejse til Sønderjylland. Han skrev: »I Nordslesvig erfarede jeg, at det vistnok skyldtes din udsending, at afstemningen i tilsynsrådet i Vælgerforeningen, for Arbejderforeningens vedkommende, blev så enstemmig for H. P. Hanssen som tilfældet var. Det er åbenbart rigtigt, hvad du sagde om Nordslesvigs arbejderes stilling. De er som store børn. Det får man bekræftet hos næsten alle dem, man taler med« [193].

Blandt dem der spændt havde fulgt udviklingen omkring valget til Vælgerforeningens tilsynsråd var også kongen. Efter at Alexander Foss i landstinget den 3. dec. havde rettet hårde angreb på Zahle, bad kongen den 5. dec. 1919 gennem H. N. Andersen Alexander Foss om at komme til en samtale. Kongen gik straks løs på emnet, hvorledes han skulle blive ministeriet kvit. Kongen havde overvejet at opfordre Zahle til at søge et tillidsvotum i folketinget i håb om, at Zahle ikke kunne mønstre et flertal. Alexander Foss mindede om, at kongen i marts 1919 havde erklæret, at han ville holde sig til et ministerium udgået af folketingets flertal, på den baggrund måtte kongen have krav på at

vide, om dette flertal svarede til vælgeres flertal. Det var kongen enig i, men sagde, at Zahle havde afvist denne tankegang. Kongen udtalte derpå, at han ville vente på udfaldet af tilsynsrådets møde i Sønderjylland, som efter hans mening kunne få afgørende indflydelse. Alexander Foss nævnte også, at kongen kunne forlange et valg. Hvis så ministeriet sagde nej, kunne han sætte ministeriet under pres ved at meddele dette offentligt eller ved at tage et forretningsministerium. Den mulighed havde kongen også tænkt på. I det referat som Alexander Foss har givet af samtalen hedder det videre: »Jeg betonedede, at kongens krav om valg ville vise («At jeg dog er et mandfolk« indskød kongen) at kongens stilling konstitutionelt betyder mere end folk tror. Samtalen endte med, at kongen spurgte, om det ikke var rigtigt at vente til efter afgørelsen af H. P. Hanssens stilling . . . »Jeg sluttede mig dertil, opfordrede kongen til at få klarhed over Venstres stilling gennem en samtale med I.C.C.«.

Den 13. dec. 1919 traf Alexander Foss sammen med sekretæren for Den internationale Kommission Brudeneil Bruce, til hvem Alexander Foss som sin mening sagde, at regeringen ikke turde afvise Flensborg, hvis kommissionen trak grænsen syd for byen. Den ville blot ikke have ansvaret over for Tyskland. Dagen efter resumerede Alexander Foss samtalen i et brev til kongen. »1. Kommissionens franske og engelske medlemmer har sympati nok for Danmark og interesse for Flensborg, men vil sandsynligvis *rette* sig efter den på det givne tidspunkt siddende danske regerings holdning. 2. I Paris er man usikker og har tabt interessen for det slesvigske spørgsmål. Ud fra fransk og engelsk parlamentarisk opfattelse må man regne den siddende danske regering som parlamentarisk udtryk for det danske folks vilje. Kommissionen og ententen vil ikke risikere en afvisning. Folkeafstemning om Flensborgs medtagelse er derfor praktisk udelukket. Af denne dom over situationen synes det at fremgå, at såfremt der *ikke* opnås dansk flertal i Flensborg vil genforeningen på forhånd være ganske afhængig af regeringens holdning og væsentlig bestemt ved allerede fra Zahle faldne udtalelser. Der synes da kun at være en mulighed, som giver sikkerhed for at vi får Flensborg, nemlig regeringsskifte *inden afstemningen* . . . Den eneste sikre udvej vil da være, at Deres Majestæt virkeliggør tanken om at kræve valg for at konstatere om folketingets flertal virkelig er udtryk for vælgeres flertal. . . Den idag, søndag, meddelte efterretning fra Sønderjylland synes ikke at bedre situationen

[mødet i Vælgerforeningens tilsynsråd] . . . Det er under disse forhold, at det synes, som om øjeblikket *ikke* kan ventes at blive gunstigere, snarere det modsatte. Og en fortsættelse af den nuværende regerings virksomhed synes på den anden side med nogen sandsynlighed at måtte føre til, at Deres Majestæt ikke opnår indlemmelsen af Flensborg i det danske rige. Det er disse betragtninger, som jeg anser det for min pligt at forelægge Deres Majestæt. Der er jo overalt trang til mere klarhed, og kun et snarligt valg som fremkaldes nu, synes at kunne give håb herom. Og kun Deres Majestæts initiativ vil her kunne hjælpe«[174]. Men Christian X var endnu ikke parat til at tage et initiativ.

Det er tidligere påpeget, at Flensborg-retningen til en vis grad var fjernstyret fra København, men kun få kendte arten af de snævre kontakter, der fandtes mellem Danevirke-retningens ledende mænd og Flensborg Avis. En af dem, der mere end anede, hvad der foregik, var Vilh. la Cour. I bladet København kunne han ikke lade være med at øve kritik mod både de københavnske og de sønderjyske kredse, der havde forsøgt at vælte H. P. Hanssen. Han havde foretrukket »en resolution, som ramte den Zahleske politik og alligevel havde en sådan form, at den kunne gøre regning på tilslutning blandt andre end Flensborg-gruppen. Det var i den forbindelse unødvendigt at nævne Zahles navn. Ingen er i tvivl om denne herres standpunkt, og alle kunne derfor læse, imod hvis politik en resolution var rettet, der klart udtalte sig f.eks. mod den absolutte majoritets program. Var det lykkedes - og vi har god tro til, at det kunne være lykkedes - ville man have haft et vægtigt og officielt udtryk for den opfattelse, der næres i alle sønderjyske lejre af hr. Zahle, og de ængstelige var ikke skræmt tilbage ved at vejle indblanding i indre danske partikampe. Vi ved, at den af Flensborg-gruppen valgte direkte form ikke var fremkommet uden indflydelse fra kredse her i kongeriget. Det er ikke første gang, man kunne have ønsket, at disses politiske og taktiske begreb i nogen grad havde måttet svare til deres gode vilje«[175].

Henvisningen til den indflydelse, der var udgået fra kredse i kongeriget er ikke uden pikanteri, idet la Cour selv gennem et brev til P. Grau forsøgte at øve indflydelse på Flensborg-gruppens politik [176]. Det hedder i brevet:

»De må tilgive, når jeg nu atter »blander mig ind« i Vælgerforeningens politik, men samspillet mellem Vælgerforeningen og den kongerigske politik er jo ved forholdenes udvikling blevet så stærkt, at den ene

faktisk ikke kan ledes uden kendskab til den anden. Og det var dog meningen, at der *skulle komme noget godt ud af* alle anstrengelserne.«

La Cour gik her ud fra som en selvfølge, at der på ingen måde ved det kommende tilsynsrådsmøde skulle være tale om at foreslå et mistillidsvotum til H. P. Hanssen; han gik yderligere ud fra, at det kun med stor vanskelighed ville kunne lade sig gøre at vedtage et mistillidsvotum til Zahle. Et sådant ville have en meget befriende virkning i kongeriget, mente Vilh. la Cour, og give anledning til vidtrækkende politiske ændringer.

Videre regnede la Cour med, at Aabenraa-retningen ville foreslå en tillidserklæring til H. P. Hanssen, og efter hans mening måtte målet være, at dette tillidsvotum fik en sådan form, at hele tilsynsrådet kunne stemme for det. Hertil behøvedes kun to punkter:

- 1) *ingen forhåndstolkning af fredstraktatens enkelte bestemmelser i §110 i overensstemmelse med H. P. Hanssens udtalelse i folketinget*
- 2) *intet dansk krav om absolut majoritet i Flensborg i overensstemmelse med Nis Nissens udtalelse i Sønderborg.*

Hvis Aabenraa-retningen ville stille forslag om en »betydelig dansk minoritet«, syntes la Cour, at dette ville være risikofrit. Thi dels ville der komme en betydelig dansk minoritet, og dels kunne ordet »betydelig« fortolkes, men hovedsagen ville være vundet, en desavouering af Zahles krav om absolut majoritet.

For det tilfælde, at Nis Nissen ville have, at Zahle ikke stillede dette krav, ville la Cour argumentere: »Det er en fuldkommen sofisme at ville tolke Zahles i landstinget forleden to gange fremsatte ord på anden måde, end at han benægtede vor moralske ret til Flensborg, selv om afstemningen gav os 47 pct.«

Den almene sammenhæng tegnede sig for la Cour på følgende måde:

»Hvis vi heroppe skal have nogensomhelst udsigt til at få gennemført et nyvalg, som både kan og vil give et Flensborgsindet ministerium magtens tøjler i hænde, så er det *bydende nødvendigt*, at der fra tilsynsrådets side fremsættes og vedtages en resolution, som klart og utvetydigt indeholder de to foran nævnte programpunkter. Hvis de dernede tror, at en folkebevægelse kan gøre udslaget alene, vil de blive skuffede. Ministeriet er kobberforhudet, de parlamentariske regler er så ukrænkelige, spørgsmålet om regeringen så sammensat, fordi også indrepolitiske betragtninger gør sig gældende, at det er *håbløst*, hvis oppositionen her ikke får sikker og solid støtte i tilsynsrådet. Det er Deres

og Deres meningsfællers store opgave at forme resolutionen således, at oppositionen her kan styrkes afgørende med den og Aabenraa-gruppen med H. P. Hanssen dog ikke modsætte sig den, Gud give, det må lykkes. Her står grumme meget på spil.«

Vilh. la Cours taktiske overvejelser er interessante, fordi de angiver et alternativ til den politik, Dannevirke-folkene førte med det mål at vælte H. P. Hanssen i tilsynsrådet for dermed at styrte regeringen Zahle, medens la Cour mente, at man kunne styrte regeringen ved en Vælgerforeningsresolution, som ikke ramte H. P. Hanssen.

Der var næppe nogen realistisk baggrund for den linje, som Vilh. la Cour antydede, thi et tillidsvotum til H. P. Hanssen ville være en styrkelse af regeringen Zahle; kun hvis H. P. Hanssen var kommet i mindretal, kunne den kædereaktion udløses i kongeriget, der kunne bringe regeringen til fald.

Mens valgkampen i Sønderjylland havde stået på, havde Dannevirke-mændene fået en ny lygtemand at jage efter. Den 25. nov. kaldte Claudel sine trofaste våbendragere, I. Collin, rektor H. P. Hansen og professor Edv. Ehlers ud til sig.

»Han gjorde os i de stærkeste og klareste udtryk opmærksom på, at siden i morges er situationen totalt forandret«, skrev Collin til Ernst Christiansen. Det var en krise i de tysk-allierede forhandlinger om opfyldelse af våbenstilstandsbetingelserne, han hentydede til og tu det forhold, at USA havde afvist at ratificere fredstraktaten. Dermed bortfaldt USA's garantier til Frankrig.

»Tyskland har afslået at opfylde en del af sine forpligtelser, og Amerika glider ud af den triple entente, som garanterede freden«, hed det i brevet. »Altså kan nye fordringer stilles, og altså må nye garantier kræves, og begge dele vil ske. Nu kan atter kravet om 3. zone rejses, enten en afstemning eller kun en rømning, nu kan man forlange parade-nummeret 1. zone strøget for at få forøget kraft til 2., nu kan man forlange Flensborg uden afstemning; nu kan man forlange Danmarks grænse sat på det eneste naturlige og forsvarlige sted, nemlig Ejderen; nu kan Danmark atter indtage sin plads mellem de selvstændige stater og ikke længere være afhængig af Tysklands nåde i et og alt. Nu forlanger sandsynligvis England, Frankrig og Italien nye ting (der nævnes Helgoland, Sarre, Rhinen, Fiume), og nu bør Danmark benytte øjeblikket til at kræve, hvad der naturligt hører det til. Slesvig er en

udelelig helhed, en deling er en abnormitet.« Alt dette og mere til sagde vor ven ...«[177].

En svag afglans af disse ønskedrømme gengav Edv. Ehlers i en artikel i Nationaltidende den 4. dec. 1919 under overskriften: »*Der er endnu mulighed for at fdl 3. zone rømmet.*«

»Det er Tysklands vægring ved at udlevere de skyldige og betale den forlangte bod for de skibe, der trods fredsbetingelserne sænkedes ved Scapa Flow, der fører denne mulighed frem på ny. Man kan tydeligt se, at Frankrig betragter det som en *conditio sine qua non*, at de skyldige udleveres. I den anledning vil der blive stillet ekstrafordringer til Tyskland, Østrig og Ungarn. Frankrig vil forlange Saardistriktet, Italien vil begære Fiume. Og det kan betragtes som overvejende sandsynligt, at Danmark kan opnå rømning af 3. zone som sikring af det truede Flensborg. Ingen vil tro, at ministeriet Zahle vil begære 3. zone rømmet, så må Den nordslesvigske Vælgerforening gøre det. Det vil falde den så meget lettere at gøre det, som den allerede for lang tid siden udtalte, at det var »en tvingende nødvendig«, at 3. zone blev rømmet. Lad den forstærkede repræsentation for det danske Sønderjylland da gentage dette smukke retfærdighedskrav nu i disse dage, da politiske efterretninger af tilforladelig karakter går ud på, at nu er der sangbund i Paris og London for dette krav.«

Det er på denne baggrund, man må se det tidligere nævnte resolutionsforslag på tilsynsrådsmødet den 13. december om rømning af 3. zone, hvis fredstraktaten lod sig ændre. Da kravet var betinget af, at fredstraktaten kunne ændres, kunne flertallet stemme for den. Medens de ledende i mindretallet holdt kravet om afstemning i 3. zone tilbage kunne N. J. Gotthardsen ikke gøre en røverkule af sit hjerte. Han erklærede på mødet den 13. dec. »Vort grænsespørgsmål kan ikke løses uden en afstemning i 3. zone.« H. P. Hanssen svarede hertil: »Det er netop her det skillende ligger, idet rømnings og afstemningskrav sammenblandes.« H. P. Hanssen havde hele tiden været imod en afstemning i 3. zone, men for en rømning, så længe det var muligt. Hvis der skete brud mellem Tyskland og de allierede, ville H. P. Hanssen eventuelt være med til at genoptage rømningskravet, men ikke til at rejse krav om en afstemning i 3. zone.

Med mødet den 13. december 1919 ophørte indblandingen i Vælgerforeningens indre anliggender af sig selv; Vælgerforeningen kunne ikke længere udnyttes af oppositionen mod regeringen Zahle. Der måtte

findes på andre midler til at vælte den. Hvor desperat Danevirkemændene opfattede situationen, fremgår af et forslag fremsat af dr. Harsløf den 18. december 1919 på et møde, hvortil rektor H. P. Hansen havde indkaldt Kredsen af 1918 og en del oppositionspolitikere. Af politikerne mødte fra Venstre I. C. Christensen, Oluf Kragh, Slebsager, fra De konservative Harboe, Piper, Asger Karstensen, Abrahamsen med flere.

Dr. Harsløfs forslag gik ud på, at oppositionspartiernes rigsdagsmedlemmer samlet skulle nedlægge deres mandater for derved at fremtvinge nyvalg. Dr. Harsløf fremlagde ikke selv ideen, det gjorde den mere diplomatiske Harboe, idet han spurgte, hvad I. C. Christensen mente om en sådan fremgangsmåde. I. C. Christensen afviste ikke direkte tanken, men fremsatte nogle bemærkninger om de tekniske muligheder og sluttede med at sige, at i yderste fald kunne man måske blive nødt til at gribe til sådanne midler, der jo i al fald var lovlige. Dr. Kragh var imod forslaget, Asger Karstensen ligeså. Han var stærkt optaget af at få gennemført en ny valglov. Hvad valgloven angik, havde de konservative fælles interesser med regeringspartierne mod Venstre. I. C. Christensen oplyste, at han ville undersøge mulighederne på nogle organisationsmøder i Venstre; dermed var tanken i realiteten opgivet, men der blev på de jyske årsmøder i Venstre vedtaget resolutioner, der krævede ministeriet Zahles afgang på grund af dets sønderjyske politik, og Vanggaard var af den opfattelse, at de blev medvirkende til at danne grundlaget for ministeriet Zahles endelige fald [198].

I den foreliggende sammenhæng stiller denne idé om mandatnedlæggelse stormløbet mod H. P. Hanssen i Vælgerforeningen i relief. Store forhåbninger havde oppositionen knyttet til de muligheder, der åbnede sig med nyvalget til Vælgerforeningens tilsynsråd, dyb var skuffelsen, da resultatet udeblev. Den fik først en chance igen, da afstemningen i Flensborg den 14. marts var overstået.

Med mødet den 13. december 1919 var Vælgerforeningen på en måde slidt op. Den holdt endnu en række tilsynsrådsmøder, men de var uden sprængstof. Vælgerforeningens tilsynsråd havde fra 25. juni 1919 fungeret som forlængelse af det danske folketing og dannede en væsentlig del af den parlamentariske basis for regeringen Zahle, efter at denne i sommeren 1919 havde optaget H. P. Hanssen i sin midte. Den vedblev at være i denne rolle indtil regeringen Zahles fald, men valpladsen blev efter den 13. dec. 1919 igen forlagt fra Aabenraa til København.

15. Den internationale kommission begynder sit arbejde

Samtidig med, at den indre strid blandt de danske i Sønderjylland i efteråret 1919 nåede sin kulmination, havde både Den internationale kommission og Det midlertidige sønderjyske ministerium udfoldet megen aktivitet for at forberede afstemningsperioden og overgangen fra tysk til dansk styre. Begge fik væsentlig længere tid til forberedelsen, end det havde været at vente. Medens det vil være naturligt at betragte arbejdet i Det sønderjyske ministerium i sammenhæng med det, man kan kalde »genforeningsprocessen«, danner det forberedende arbejde i Den internationale kommission den umiddelbare forudsætning for overgangstiden fra januar til juli 1920. Der bestod imidlertid et nøje samarbejde mellem Det sønderjyske ministerium og Den internationale kommission.

Officielt var navnet Commission internationale de surveillance du plébiscité au Slesvig, i kort form Commission internationale Slesvig og i daglig tale CIS. Rammerne for den internationale kommission var fastlagt i Versaillestraktatens § 109. Det hed heri, at afstemningsområdet straks skulle underlægges en international kommissions myndighed. Kommissionen skulle bestå af fem medlemmer, hvoraf de tre udnævntes af de allierede og associerede hovedmagter, medens den norske og svenske regering ville blive anmodet om hver at udpege et medlem. I tilfælde af, at de skulle afvise dette, skulle de sidste to medlemmer vælges af de allierede og associerede hovedmagter. Videre hed det: »Kommissionen, der i det nødvendige omfang vil blive bistået af militærmyndighederne skal være i besiddelse af almindelig forvaltningsmyndighed. Den skal særlig drage omsorg for uopholdelig at erstatte de fjernede tyske myndigheder og, hvis det er nødvendigt selv at give ordre til bortfjernelse og sørge for erstatning for sådanne stedlige myndigheder. Den skal træffe alle forholdsregler, som den anser for egnede til at sikre en fri og uhindret hemmelig afstemning. Den skal lade sig bistå af tyske og danske tekniske rådgivere, valgte af den selv blandt

den stedlige befolkning. Dens afgørelser skal træffes ved stemmeflertal.« Rømningen af tyske tropper og myndigheder skulle ske inden 10 dage efter traktatens ikrafttræden. Blandt myndighederne blev specielt nævnt overpræsidenterne, regeringspræsidenterne, landrådene, overborgmestrene og amtsforstanderne.

Man skal lægge mærke til, at kommissionen fik overdraget den almindelige forvaltningsmyndighed. Det betød, at suveræniteten stadig lå hos Tyskland. Ifølge fredstraktatens artikel 110 skulle Tyskland først give afkald på sin suverænitet til fordel for de allierede, når den nye grænse var fastlagt. De allierede ville derefter overdrage de nord for denne beliggende områder til Danmark.

For udviklingen i efteråret 1919 og foråret 1920 er det væsentligt at fastholde, at Tyskland indtil 10. jan. 1920 både havde suveræniteten og forvaltningsmyndigheden, og at dette land fra 10. januar til 5. juli 1920 bevarede suveræniteten. Det var et kort, som tyskerne til det sidste satsede hårdt på.

Allerede inden Versaillestraktaten blev underskrevet den 28. juni 1919, var man i Paris begyndt at overveje hvorledes den internationale kommission skulle sammensættes, og hvordan den militære besættelse skulle foregå. I den danske oversættelse af fredstraktaten stod der, »at kommissionen *eventuelt* bistået af de nødvendige militærstyrker skal have almindelig administrationsmyndighed.« Oversættelsen er ikke korrekt. Det kunne fortolkes således, at der eventuelt skulle sendes troppestyrker til området, og denne fortolkning kunne støttes af den franske formulering: »La Commission, assisté éventuellement par les forces nécessaires aura une pouvoir général d'administration«, men meningen fremtræder klarere i den engelske version. »The commission, assisted in case of need by the necessary forces, will have general powers of administration.« Den engelske medarbejder ved kommissionen en engelsk konsulatsejersmand Richard Thirsk oversatte passagen: »Kommissionen, i nødsfald bistået af de nødvendige væbnede styrker, skal have almindelig magt over administrationen«[179]. Det blev anset for en selvfølge, at afstemningsområdet skulle besættes af allierede tropper, og det var meningen at kommissionen i nødsfald skulle kunne trække på militære styrker. Allerede den 3. maj mødtes repræsentanter for hovedmagternes marinestabe. De foreslog, at der skulle sendes visse krigsskibe, samt at England, Frankrig og USA hver skulle stille en bataillon. Der var enighed om at overkommandoen skulle overdrages til en britisk

admiral. Sidst i juni enedes Frankrig og England om at lade deres respektive gesandter i København blive medlemmer af kommissionen. Efter anciennitetsprincippet ville den franske gesandt, Conty gå forud for den engelske, Sir Charles Marling til posten som formand, men under forhandlingerne oplyste den franske regering den 26. juni, at Conty omgående ville blive forflyttet til Brasilien, det betød, at Sir Charles Marling nu var ældst i gårde og formandsskabet gik til ham [180].

De første meddelelser om, at Conty ville blive forflyttet nåede København midt i juni. Den tyske gesandt var godt tilfreds med denne forflyttelse og mente, at Conty ikke havde forstået at gøre sig afholdt hverken på embeds vegne eller selskabeligt, og gesandten viderebragte en historie om Conty, som i et selskab havde været sammen med en russisk dame, der havde båret familiejuvele. Conty havde, under henvisning til de statslån Frankrig havde tabt i Rusland, i en bebrejgende tone bemærket, at russerne først burde tænke på at betale deres lån tilbage, før de bar deres smykker til skue [181]. Det lader sig ikke afgøre, om historien er rigtig, men det er nok korrekt, at Conty ikke nød nogen popularitet uden for Danevirkebevægelsens kreds. I stedet for Conty sendte Frankrig den berømte forfatter Paul Claudel til København, og han blev således den franske repræsentant i kommissionen.

Det var med blandede følelser, Claudel drog til København. Den 10. juni skrev han til en bekendt: »Jeg skal til København blandt protestantismens skygger og polarnatten« [182]. Han nåede dog frem til København før de lyse nætter var forbi. Det kan nok undre, at franskmændene skiftede heste i vadestedet og gav afkald på den prestige og indflydelse, formandsposten indebar, men efter at kombinationen med en internationaliseret kanalzone syd for et til Danevirke udvidet Danmark var glippet, var Frankrigs interesse i det slesvigske problem blevet mindre.

I juli 1919 var USA endnu inde i billedet, og man tænkte sig en general Sladen som amerikansk medlem af CIS. Den amerikanske udenrigsminister Robert Lansing ville ikke uden videre acceptere den fransk-engelske aftale om formandsposten. Han foreslog den 30. juni, at enten den norske eller den svenske repræsentant skulle være formand. Den 8. juli blev spørgsmålet drøftet i Den eksekutive komité. Her begrundede John Foster Dulles det amerikanske standpunkt. Han mente, at formanden burde være en repræsentant for et neutralt land, men han mødte modstand hos Tardieu, der hverken ville eller kunne anerkende,

at en sådan formand skulle være mindre partisk end en repræsentant for en af de allierede magter. Det viste sig, at Dulles stod ene med sin opfattelse, og han bøjede sig for flertallet, uden at opgive sit principielle standpunkt[183].

Forflyttelsen til Brasilien må være kommet helt overraskende for Conty, for han havde været så langt i sine forberedelser til arbejdet i CIS, at han havde haft planer om at knytte Franz v. Jessen til sin stab. Det gav Marling anledning til den 26. juni at skrive om Jessen og Conty og til at berette om den iver, Jessen udfoldede for at få rømmet 3. zone. Marling refererede Jessens og Contys synspunkter og gav dem følgende kommentar: »Hvis dette er Frankrigs politik m.h.t. Danmark, forekommer den mig skrupelløs, men hr. Conty, som aldrig bliver træt af at beskyldte danskerne for at være protyske, ville sikkert betragte det som fuldt ud forsvarligt at forsøge at så sæden til fremtidig konflikt mellem de to lande. Jeg går imidlertid ud fra, at Hans Majestæts regering vil indtage det modsatte synspunkt« [184]. Gennem hele den internationale kommissions virksomhed sporede man modsætningen mellem de fundamentalt forskellige franske og engelske synspunkter.

I begyndelsen af juli 1919 rettede de allierede henvendelser til de to skandinaviske lande om at udpege repræsentanter til kommissionen. Den norske regering valgte telegrafdirektør Th. Heftye og den svenske regering landshøvding i Göteborg Oscar v. Sydow. Til den sidstnævnte knyttede tyskerne visse forhåbninger. Den tyske gesandt i Stockholm Lucius sagde ligefrem til v. Sydow, at tyskerne regnede med ham og med den svenske regering. På tilsvarende måde udtalte Lucius sig over for den svenske udenrigsminister, og man regnede i Berlin med, at den tyske gesandt i København v. Neurath via den svenske gesandt sammensteds, Beck-Friis, kunne holde en vej åben til v. Sydow [185].

Landshøvding v. Sydow var en dygtig forvaltningseksponent og han havde som tidligere minister en god erfaringbaggrund. Der udviklede sig hurtigt et nært samarbejde mellem ham og kommissionens formand. Det norske medlem havde høstet sine erfaringer inden for etaterne, og da CIS også skulle forestå post- og telegrafvæsenet, var Heftyes forudsætninger særlig gode på dette felt. Th. Heftye havde oprindelig været officer, og omkring 1900 havde han været norsk militærattaché i Paris. Han havde dansk-franske sympatier og han samarbejdede nøje med Claudel [186].

Den tyske gesandt i Kristiania, Mutius, havde umiddelbart efter Hef-

tyes udnævnelse en samtale med ham, og indberettede, at Heftye viste fuld forståelse for de af gesandten udviklede synspunkter. Heftye skjulte ikke, at han under krigen havde haft mere sympati for ententen end for Tyskland, men han forstod også Tysklands situation og indså, at dette land ikke alene var skyld i verdenskrigen. Han opfattede sin opgave i Slesvig således, at han skulle arbejde henimod en fornuftig løsning, der kunne bidrage til at udligne de dansk-tyske modsætninger [187]. I de afgørende situationer støttede Heftye imidlertid Claudel.

Kommissionen havde nu fire medlemmer, det femte, det amerikanske, var kun blevet udpeget under den forudsætning, at USA ville ratificere Versaillestraktaten, men dette blev mere og mere tvivlsomt. Til generalsekretær blev udpeget englænderen Charles Brudenell-Bruce, der kendte lidt til danske forhold gennem sit giftermål med en dansk dame. Uanset den amerikanske holdning mødtes de 4 udpegede kommissionsmedlemmer til et første forberedende møde i København den 8. august. Kommissionen fik lokaler i Peder Skramsgade 5, hvor senere Grænsforeningen har haft hovedkontor.

På mødet den 8. august stod kommissionen endnu ret famlende over for opgaverne. Det stod straks klart, at det forberedende arbejde forudsatte kontakter til myndighederne i selve afstemningsområdet. Formelt blev spørgsmålet rejst over for eksekutivudvalget i Paris, som den 20. aug. behandlede problemet og indstillede til det øverste råd, at kommissionen eller CIS, som den kaldtes i daglig tale, skulle kunne sende en delegeret til Flensborg. Den tyske delegation, der opholdt sig i Paris med henblik på fredens praktiske problemer under ledelse af baron v. Lersner, skulle anmodes om at sætte en repræsentant for CIS i forbindelse med afstemningsområdets tyske myndigheder. Den tyske delegation svarede dog nej til opfordringen, idet den henholdt sig til, at fredstraktaten først tillod kommissionen at opholde sig i Slesvig, når ratifikationen var fuldblyrdet [188].

Det havde imidlertid vist sig muligt at etablere kontakt ad andre veje. Straks ved det første møde i København den 8. aug. havde CIS ganske naturligt søgt forbindelse til den sønderjyske minister H. P. Hanssen. Man forelagde ham forskellige problemer om gendarmernes stilling i afstemningstiden og om en toldgrænse ved afstemningsområdets sydgrænse og på foranledning af formanden for CIS, Charles Marling, søgte han at finde ud af den tyske holdning til disse spørgsmål. H. P. Hanssen henvendte sig da til landsråd Böhme i Tønder. Tyskerne på

deres side opdagede hurtigt, at det var praktisk at have umiddelbar kontakt til den internationale kommission også i forberedelsestiden, og landråden fik tilladelse til at rejse til København. Den 14. aug. 1919 havde Böhme i København et møde med H. P. Hanssen, og han blev de facto forbindelsesled mellem den internationale kommission og de tyske myndigheder.

Dagen efter holdt CIS sit første ordinære møde, og her blev det formelt foreslået, at man skulle se at få en repræsentant for de tyske myndigheder til København underforstået, at det skulle være Böhme [189]. Der blev igen sendt bud efter ham, og da han kom den 21. aug., blev der truffet en mere permanent ordning, og han trådte i umiddelbar kontakt med den internationale kommissions medlemmer. Böhmes arbejde skal der nærmere redegøres for i det følgende kapitel.

Straks i den første fase viste der sig et principielt modsætningsforhold mellem den engelske og den franske delegerede. I Tardieus version fik problemet følgende ordlyd: »Nogle af kommissionens medlemmer mente, at det tilkom kommissionen som suveræn forvaltningsmyndighed at opkræve skatter - andre mente, at kommissionen ikke var i besiddelse af det fornødne personale til at udøve fiskal myndighed. Claudel gjorde gældende, at hvis det ikke blev kommissionen, der opkrævede skatterne, og hvis embeds- og bestillingsmændene ikke blev betalt af den, så ejede den ikke den i traktaten nævnte »almindelige« forvaltningsmyndighed, men blev blot en art kontrolkommission, og det var Tyskland, som stadig sad inde med den virkelige og øverste myndighed. Kommissionens øvrige medlemmer veg derimod tilbage for de praktiske vanskeligheder, der var forbunden med at overtage hele forvaltningen så at sige fra dag til anden og for en forholdsvis kort periode« [190]. Den af Claudel foreslåede fremgangsmåde ville langt have oversteget kommissionens kræfter og forudsat en ekspertise, som man ikke kunne skaffe tilveje i løbet af kort tid. Det er imidlertid forkert, når Tardieu taler om en »suveræn« forvaltningsmyndighed; det var i følge Versailles-traktaten ganske klart, at suveræniteten først skulle overdrages til de allierede, når afstemningerne var holdt og de allierede ville videregive den til Danmark. Der havde imidlertid ikke været noget formelt til hinder for, at kommissionen kunne opkræve skatterne, det måtte blot være i henhold til den tyske lovgivning. Claudel trængte ikke igennem med sit synspunkt; kommissionen greb kun ind på områder, hvor den fandt det påkrævet.

I de følgende kapitler vil den tyske, specielt den preussiske administration blive omtalt i forskellige sammenhænge. Der skal derfor her gives en kortfattet oversigt over den preussiske forvaltning.

Preussen var opdelt i en række provinser, der almindeligvis bestod af 2-3 regeringsdistrikter. Provinserne Slesvig-Holsten adskilte sig fra de andre provinser ved kun at omfatte eet regeringsdistrikt. Det havde sæde i Slesvig.

I spidsen for provinsen stod overpræsidenten som statens øverste repræsentant og som formand for den politiske repræsentation, den såkaldte provinslanddag, der blev valgt af kredsmedlemmene. Ved sin side havde overpræsidenten et provinsudvalg. Visse institutioner var i provinsens besiddelse f.eks. sidsygehospitalet, institutioner for blinde og døve, museer m.v.

Regeringsdistriktet var udelukkende et statsligt forvaltningsorgan ledet af en regeringspræsident. Der var 3 afdelinger, en for indre anliggender (politi, sundhed, socialvæsen og erhverv), en for kirke og undervisningsvæsen og en for skatter og domæner.

Regeringsdistriktet omfattede 23 kredse, deraf 10 på sønderjysk område. I spidsen for kredsen stod landråden, der var statens lokale repræsentant og tillige formand for kredsagen (svarende til et dansk amtsråd). Landråden kunne udpeges blandt den lokale befolkning, hvis han opfyldte visse uddannelseskrav, men de nordslesvigske landråder var fortrinsvis hentet fra centraladministrationen.

Kredsagen var før ændringen i 1919 sammensat af repræsentanter dels fra købstæderne, dels fra landdistrikterne. Halvdelen af de sidstnævnte blev valgt af de større ejendomsbesiddere, den anden halvdel af kommunerne. I Preussen gav som regel en grundskat på 500 mark valgret som større ejendomsbesidder, men i Nordslesvig var der lavet valggeometri. I Haderslev kreds var census 600 mark, i Aabenraa og Sønderborg 250 mark, i Tønder 600 mark, Flensborg havde det normale 500 mark. Da der i 1899 var udsigt til, at de danske kunne få flertal i Sønderborg kreds blev census ændret til 325 mark. Da den almindelige valgret blev indført i 1919 gav valgene som nævnt dansk flertal i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg kredse.

Kredsene var inddelt i amtsdistrikter, de svarede i mange tilfælde til kirkesognene. Amtsdistrikterne blev ledet af en amtsforstander, der var udnævnt af overpræsidenten efter en liste opstillet af kredsagen, men overpræsidenten var ikke bundet af denne liste. Han kunne med

provinsialudvalgets samtykke beskikke kommissariske amtsforstandere. Det var tilfældet i de mest danske dele af Sønderjylland. En kommissarisk amtsforstander kunne udnævnes for flere distrikter under eet. Det var amtsforstanderens opgave under landrådets tilsyn at udøve politimyndigheden. Han var den preussiske embedsmand, der kom i den mest umiddelbare forbindelse med befolkningen. De fleste af de kommissariske amtsforstandere var godt forhadte. De andre var almindeligvis hjemmetyske gårdejere. Som politibetjent fungerede gendarmerne, men de var organiseret som et særligt militært lignende korps, som landråderne kunne trække på efter behov. Det var hele dette system de danske sønderjyder gerne ville tage afsked med.

Den internationale kommission regnede med kun at have kort tid til det forberedende arbejde, og der blev taget fat på opgaverne med megen kraft. Det lettede arbejdet, at man fik en faktisk forbindelse til de tyske myndigheder gennem landråd Böhme. Hans fulde navn var Emilio Julio Alexandra Böhme. Fornavnene forklares ved, at hans moder var mexikanerinde. I det følgende kapitel skal problemerne betragtes ud fra hans synspunkt.

16. Landråd Böhme i København

I en afhandling om Det tyske udvalg og afstemningerne i 1920 har dr. phil. Hans Dietrich Lehmann kunnet benytte Böhmes private optegnelser. Afhandlingen er uden større værdi, men benyttes her fordi en del af de anførte træk går tilbage til Böhme selv. [191]. I bogen nævnes blot, at Böhme efter Den internationale kommissions anmodning og ved den danske regerings formidling blev udnævnt til tysk forhandler ved Den internationale kommission. Udnævnelsen gjorde socialdemokratiet forstemt, siges det videre, især Adler og Köster, som gerne ville have haft denne post. Köster havde til at begynde med kun telefonisk underrettet Böhme om den opgave, der blev betroet ham, og denne fik først sine akkreditiver den 20. okt. Det hedder yderligere, at hans mission blev tiet ihjel af pressen, og at Köster lod det komme så vidt, at de nordslesvigske arbejdsråd på et møde den 22. okt. 1919 krævede ham kaldt tilbage. Lehmann skriver derefter: »Trods vanskelighederne med Köster og Adler rejste Böhme straks i midten af august til København. Hans opgave her var så meget vanskeligere, eftersom der ikke fandtes nogen form for instruktion fra Auswärtiges Amt. Kun tankeudvekslingen med den tyske gesandt i København, friherre v. Neurath, med hvem han var venskabeligt forbundet, gav ham støtte. Hvad taktikken angik, besluttede Böhme efter moden overvejelse at operere i overensstemmelse med sine forhandlingspartners temperament, englænderen behandlede han »med den slesvig-holstenske rolige, værdige tilbageholdenhed«, over for den »hidsige« franskmand viste han tillige den »lidenskabelighed«, som han havde arvet fra sin mexikanske mor, og over for de neutrale medlemmer af kommissionen iagttog han en forbindtlig elskværdighed« [192]. Man kan på den baggrund nok forstå, at Böhme ikke nød særlig popularitet blandt kommissionsmedlemmerne [193].

Lehmans fremstilling stemmer dårligt overens med det, der kan læses ud af de samtidige kilder. Det er muligt, at Böhme først den 20. okt. 1919 fik en officiel beskikkelse, men hans rejser til København

skete i fuld forståelse med Auswärtiges Amt. Den 8. aug. indberettede v. Neurath om det første møde i CIS: »Der udtales af kommissionen det ønske allerede nu at få to tyske repræsentanter fra det område, der skal besættes. Den første samtale skal finde sted 14. aug.« Gesandten bad om at få to repræsentanter sendt og foreslog, at de først skulle henvende sig til ham i gesandtskabet. I denne indberetning nævnes ingen navne, det siges heller ikke, at henvendelsen fra kommissionen kom via den danske regering. Da Auswärtiges Amt svarede den 12. aug. meddeltes, at Böhme afrejste den 13. og at Tiedje skulle være den anden repræsentant, men Tiedje kom ikke af sted, og der var aldrig senere tale om to repræsentanter. Tilbageskuende erklærede v. Neurath den 3. okt. »Tilskyndelsen til at udnævne landråd Böhme som den tyske regerings repræsentant ved CIS er udgået fra hr. v. Scavenius, og vel at mærke, som han igår bekræftede over for mig, på minister Hanssens eget forslag« [194].

Ved denne udnævnelse kan Köster og Adler ikke have været inde i Billedet. Derimod var Köster interesseret i stillingen som tysk kommissær, når CIS efter ratifikationen tog ophold i Flensborg. Köster gav sit synspunkt udtryk i et brev den 17. aug. 1919 ved at anbefale, at Böhme skulle varetage kontakten til CIS, indtil fredstraktaten var trådt i kraft [195]; men altså ikke længere.

På et senere tidspunkt viderebragte Köster en lokal utilfredshed med Böhme. Han henviste 18. sept. 1919 til en voksende kritik fra dansk side, den var fremført af en del af de personer, som Böhme ved krigens begyndelse havde ladet arrestere. Köster så dog ikke deri nogen grund til at give afkald på Böhmes gode tjenester, men han mente, at sagen ville stille sig anderledes, hvis Danmark officielt gav udtryk for utilfredshed med ham. Han kom derefter med nogle vage bemærkninger om, at H. P. Hanssen skulle have udtalt forbavelse over, at Böhme var blevet sendt til København. Köster tog et vagt forbehold, men overlod i øvrigt sagen til Auswärtiges Amt [196]. Brevet er et vidnesbyrd om, at Köster ikke har været underrettet om, hvorledes Böhmes sendelse var kommet i stand.

Kritikken mod Böhme var fremkommet i »Tondernsche Zeitung«, der 1. aug. 1919 var kommet under Cornelius Petersens kontrol, og dermed var tabt for tyskheden. Bladet »Der freie Arbeiter« havde videregivet artiklen. Den 25. sept. forsikrede Köster i et brev til udenrigsminister Hermann Müller, at han allerede på egen hånd havde

henstillet til »Der freie Arbeiter«, at standse angrebene; Köster havde også talt med Böhme selv, der havde forklaret, at angrebene på ham ikke havde rokket ved den tillid Sir Charles Marling som formand for CIS nærede til ham. Köster ville gøre hvad han kunne for at sikre en gnidningsfri fortsættelse af Böhmes fortjenstfulde virksomhed [197].

I okt. 1919 blev Böhme skarpt angrebet på et møde afholdt af arbejderrådene for 1. og 2. zone. Köster anførte en del modargumenter, men de blev fejlet af bordet, og arbejderrådene krævede Böhme erstattet med P. Michelsen fra Flensborg.

Det hed i resolutionen, at arbejderrådene protesterede mod landråd Böhme som konsulent i den dansk-tyske forhandlingskommission. De anså ham for den mest uegnede person. Ikke alene nærede den dansk-tyske befolkning uvilje mod ham for hans lidet fremskridtsvenlige standpunkt, men den danske befolkning havde også i talrige erklæringer vendt sig imod ham. Arbejderrådene anså det for regeringens pligt at kalde ham tilbage, men Köster anbefalede i et ledsagende telegram at holde fast ved Böhme længst muligt, og det tyske udenrigsministerium fandt det under de givne forhold meget betænkeligt at erstatte Böhme med den anden og anførte vanskeligheden ved at finde en efterfølger, der havde de nødvendige forvaltningsmæssige erfaringer, og så tilføjede man: »Landråd Böhme er for øvrigt sendt til København efter forslag fra dansk side.« Såvidt det var Auswärtiges Amt bekendt, havde han udført sit arbejde både formelt og sagligt på anerkendelsesværdig måde. At han ikke havde fundet bifald i danske kredse, kunne fra et tysk standpunkt næppe bebrejdes ham [198].

Ifølge Lehmanns referat af Böhmes selvbiografi synes det også at fremgå, at Böhme var skuffet over, at pressen ikke havde omtalt hans sendelse. Dette er ligeledes forkert. Hans første rejse var omtalt både i Vossische Zeitung og i Berliner Tageblatt. Derved fik den danske presse færten af hans besøg. Det fremkaldte igen en erklæring gennem Rit-zau og en henstilling fra det tyske gesandtskab til Auswärtiges Amt om større diskretion. I bladet Danskeren gav Böhmes rejse til København anledning til en leder den 20. aug. med overskriften »Tyskerkurs«. Det hed bl.a. heri: »Nu har hr. Böhme igen været til forhandling med H. P. Hanssen, denne gang i København. Berliner Tageblatt skriver efter hans hjemkomst, at »ministerpræsident Zahle og den danske minister for Nordslesvig, H. P. Hanssen, har erklæret, at den danske regering er rede til at tage hensyn til de tyske nordslesvigeres interesser.«

Vossische Zeitung går et skridt videre og erklærer »efter hans (Böhmes) indtryk er muligheden for at opnå en direkte forståelse med Danmark, det vil sige at nå til et forstandigt grænseforlig, ingenlunde udelukket. Danskerne lægger åbenbart vægt på, at de tyske forvaltningsembetsmænd, som de foreløbig ikke kan undvære, også efter afstemningen bliver i deres embeder i de områder, der afstås til Danmark, medens f.eks. det preussiske gendarmeri skal opløses eller fjernes.« På mødet i tilsynsrådet den 16. aug. havde H. P. Hanssen intet nævnt om sine forhandlinger med Böhme. Landråd Böhmes meddelelse til tyske blade synes at have vakt ubehagelig opsigt. Nu kan der ikke spindes bag kulisserne efter forgodtbefindende. Nu er der noget, der hedder en international kommission, og det er den, der snart overtager hele styret hernede. Man har da også fra ministeriet for sønderjyske anliggender skyndt sig at udsende et skarpt dementi, der skal rense minister Hanssen og hr. Zahle for enhver skammelig mistanke. Ud over drøftelsen af gendarmeri og toldspørgsmål samt beslægtede praktiske spørgsmål er der sandelig ikke foregået noget. Thi der kan efter fredstraktatens vedtagelse selvfølgelig ikke være tale om særforhandlinger mellem Danmark og Tyskland.

Dette sidste er utvivlsomt rigtigt. Så meget pinligere må det derfor være for de herrer ministre, at der skal kunne fremkomme tyske meddelelser, der peger i modsat retning, og at man oven på forhandlingerne med hr. Böhme skal i færd med at trække på hans Københavns-beretninger.

Det er disse hemmelige eller halvhemmelige dansk-tyske forhandlinger, det er de regelmæssigt påfølgende tyske indiskretioner og den systematiske fortielse på dansk side over for de kompetente instanser, det er hele dette uværdige dansk-tyske maskepi, det være lidet eller meget udpræget, der desværre gør det nødvendigt vedvarende at anvende betegnelsen tyskerkurs.«

Samme dag indberettede den tyske gesandt i København, at formanden for CIS, Charles Marling, igen havde bedt om, at Böhme måtte komme og han tilføjede, at CIS gerne ville undgå indiskretioner i pressen om Böhmes virksomhed. Böhme fik nu permanent visum og var i de følgende måneder hyppigt i København. Ingen så længere udtryk for tyskerkurs i de fortsatte forhandlinger med Böhme.

Under det første ophold i København havde han kun kontakt med H. P. Hanssen. Denne havde fortalt Böhme, at CIS gerne ville have

forslag til tysksindede tekniske rådgivere, og at der ville blive indsat dansksindede landråder og amtsforstandere, hvor egnede kandidater forefandtes, at gendarmeriet ville blive opfattet som en militær enhed og at det ville blive opløst og erstattet af et hjælpepoliti. De ordinært valgte amtsforstandere kunne nøjes med at nedlægge deres embeder, hvorved må underforstås, at de kommissarisk udpegede ville blive udvist. Disse sidstnævnte var Rafalski, Rødding, Valentiner, Christiansfeld, Erichsen, Skærbæk, Klinker, Nordborg, Kjær, Sønderborg og Rüss Toftlund. Regeringspræsidiets og overpræsidiets måtte ikke komme ind i afstemningsområdet. Toldtaten ønskede CIS bevaret, og der ville blive indført lokal paskontrol både mod nord og syd. En ny forhandling blev stillet i udsigt ca. 14 dage senere.

Under de følgende forhandlinger den 22. og 23. aug. 1919 fik Böhme som nævnt umiddelbar kontakt til kommissionsmedlemmerne bortset fra Claudel. Havde samtalen med H. P. Hanssen været beroligende, så kunne Böhme nu konstatere, at indgrebene ville blive mindre end frygtet på tysk side. Hele embedsapparatet med de få navngivne undtagelser kunne blive [199].

Böhme følte sig nu som den tyske regerings officielle repræsentant og i forbindelse med mødet i CIS den 29. aug. nedlagde han protest i anledning af et besøg, som den franske krydser La Marseillaise havde aflagt i de slesvigske farvande midt i august 1919 [200]. Besøget var kommet i stand på dansk foranledning. Det var den danske regering og specielt H. P. Hanssen, der havde opfordret Claudel til at sende La Marseillaise til de sønderjyske farvande til opmuntring for de danske. Dertil kom, at regeringen på baggrund af den ophidsede debat omkring evakueringen af 3. zone, gerne ville demonstrere, at den mente det alvorligt med at sikre afstemningsfriheden i 2. zone. La Marseillaise var en af de første dage af august kommet til København med Claudel om bord, den blev en tid i København, muligvis i forventning om, at fredstraktaten snart ville være i kraft, for så at gå til Flensborg. Den 8. aug. bekræftede H. P. Hanssen i et brev til Claudel, at en demonstration af krydseren ved de sønderjyske kyster ville være meget ønskelig [201]. Den blev gennemført, således at La Marseillaise intetsteds gik til kaj, men deputationer af danske borgere kom ombord. Tyskerne mente, at besøget stred mod våbenstilstandsbetingelserne, derfor Böhmes protest. For den dansksindede advokat Ravn i Flensborg, der havde været ombord på La Marseillaise, fik besøget ubehagelige konsekvenser. Han

mistede sin bestalling som notar, og fik den først igen i 1926.

Således som Böhme opfattede sin stilling var det nærliggende for ham at presse på for at opnå visse konkrete formuleringer i tysk favør. Den 6. sept. 1919 sendte han en skrivelse, der fra hans side var ment som et forhandlingsoplæg. Heri fremsatte han ønsker om garantier fra CIS m.h.t. absolut upartiskhed; den tyske regering skulle til gengæld give forsikringer om, at de tilbageblevne embedsmænd ville være loyale og gennemføre en normal administration. Han foreslog, at kun landrådeme skulle evakueres, medens amtsforstanderne blot skulle nedlægge deres embeder. Han sondrede ikke i brevet mellem de valgte og de kommissarisk udnævnte. Nye amtmænd skulle udpeges af de nyvalgte kredsdege, foreslog han. [Det ville give danske amtmænd i Haderslev, Sønderborg og Aabenraa og tyske i Flensborg by og land samt Tønder, hvor den sydlige del, der lå i 2. zone havde overvægt.] Hvad de øvrige embedsmænd angik, skulle CIS kun skride ind, hvis de bragte forholdsregler til at opretholde ro og orden i fare. De offentlige indtægter skulle ikke tilbageholdes, og de fungerende embedsmænd skulle kunne opretholde forbindelsen med tyske instanser uden for afstemningsområdet. Kreds- og kommunaladministrationen skulle fortsætte uden indblanding, skolevæsen og retsvæsen skulle være fuldstændig uændret. Tyskland skulle påtage sig forsyningerne. Hvad gendarmerne angik, anerkendte Böhme, at det bestående gendarmeri skulle opløses, men mente, at de gamle gendarmere skulle anvendes i det nye gendarmeri.

Den 21. sept. 1919 modtog Böhme en skarp afvisning af de fleste af forslagene, og han fik at vide, at han ikke indtog en position som forhandler. Hvad realiteterne angik blev det dog i stor almindelighed fastslået, at CIS ønskede det underordnede embedsmandsapparat opretholdt, og med tilfredshed bemærkede den sig de tyske tilsagn om samarbejde, men man gik iøvrigt ikke ind på, hvad Böhme havde skrevet. Underhånden fik han imidlertid et program på 14 punkter overladt og kunne deraf se, hvilke forholdsregler CIS havde planlagt.

Den 24. sept. 1919 besvarede Böhme brevet, hvor han i mere almindelige vendinger søgte at holde kommissionen fast på en række indrømmelser, men igen fik han at vide, at CIS betragtede hans forslag som indblanding i kommissionens kompetenceområde. Der kunne kun træffes egentlige aftaler om rent praktiske formål, f.eks. vedrørende de nødvendige forsyninger i afstemningstiden [202].

På interne møder gennemgik repræsentanter for forskellige tyske

instanser Böhmes beretninger fra København. Stort set var der tilfredshed. Man var dog utilfreds med, at området skulle besættes med allierede tropper, idet man hævdede, at traktaten kun talte om dette som en mulighed, »nötigenfalls« [203]. Som tidligere påpeget var det en misforståelse, meningen var at tropperne skulle yde støtte »i nødvendigt omfang«. Allerede i juli 1919 havde Auswärtiges Amt instrueret v. Neurath i København om at søge at undgå, at franske besættelsestropper kom til Sønderjylland, v. Neurath måtte meddele tilbage, at Scavenius ikke så sig i stand til at protestere på grund af de indrepolitiske vanskeligheder [204].

I et brev den 24. okt. 1919 fra Auswärtiges Amt til dr. Köster blev der gjort rede for den stilling, den tyske regering agtede at tage til den internationale kommissions forslag. Ud fra det synspunkt at CIS først ville blive en folkeretlig realitet, når traktaten trådte i kraft, havde den tyske regering teoretisk betragtet måttet afvise det materiale, som Böhme havde sendt vedrørende forholdene i afstemningstiden, men man var i Berlin godt tilfreds med at kunne træffe de nødvendige forberedelser i god tid, og Böhme ville derfor få ordre til at bekræfte, at dokumenterne var modtaget. Samtidig hermed skulle han knytte en række bemærkninger til forslagene. (Det er muligvis ved denne lejlighed, at Böhme har fået de akkreditiver, som der tales om i Lehmanns referat af hans erindringer). Den tyske regering havde indvendinger mod detailfastlæggelsen af 1. zones sydgrænse, og den protesterede imod at Julskov kommune var taget med i 2. zone. Denne kommune gav i den følgende tid anledning til megen korrespondance.

Men den tyske regering erklærede sig i princippet rede til at levere kul til de 2 zoner, og den tog til efterretning, at CIS til gengæld ville levere landbrugsprodukter; men den ønskede en erklæring om, at CIS ville sætte sin autoritet ind på, at varerne også blev leveret.

Den tyske regering ville også tage til efterretning, at CIS ville overtage det eksisterende forvaltningsapparat og bekræftede udtrykkeligt, at den havde givet alle rigs- og statsembedsmænd anvisning på at forrette tjenesten videre under den internationale kommissions forvaltning, og om fornødent ville der blive sendt stedfortrædere [205].

På mødet i CIS den 24. okt. 1919 overrakte Paul Claudel til Böhme et uddrag af et brev fra Wall, Obdrup, som beklagede sig over, at han stadig var under husarrest. Claudel har måske forsøgt at intimidere Böhme, idet denne refererede ham for en udtalelse om, at den frie

agitation i 3. zone blev forhindret, og det derfor kunne være nødvendigt at besætte zonen. Böhme protesterede på det skarpeste. Han kendte ingen 3. zone, og CIS havde ingen beføjelser uden for afstemningsområdet. Men henvendelsen havde dog den effekt, at Böhme rejste det spørgsmål over for Auswärtiges Amt, om man ikke kunne indstille polititilsynet med Wall, når fredstraktaten trådte i kraft. Han fandt det urimeligt, at Cornelius Petersen, der boede i afstemningsområdet, kunne gøre som han ville, hvad Wall ikke kunne. De var dog af samme slags. Den 13. nov. erklærede overrigsadvokaten, at han ikke anså et tilsyn med Wall for nødvendigt mere [206].

Wall var dermed ude af sagaen, og de danskorienterede tilkendegivelser fra 3. zone kunne næppe mærkes.

17. Adolf Kösters aktiviteter

Mens de danske benyttede den lange ventetid, inden ratifikationen forelå, til indbyrdes strid, fik man på tysk side samling på tropperne og opnåede i høj grad en stabilisering af stillingen. Den samlende skikkelse i dette arbejde var Adolf Köster. Han var som tidligere nævnt udnævnt til preussisk statskommissær, men rent praktisk havde han mest med Auswärtiges Amt at gøre. Den 19. sept. 1919 skrev han i et brev til dette ministerium, at han gerne ville have sin kompetence udvidet, idet han gerne ville være både stats- og rigskommissær. Han havde to argumenter derfor. Hvis der skulle komme revolutionær uro i riget, måtte man regne med en stærkere markering af ønsket om et selvstændigt Slesvig-Holsten forbundet med Tyskland, en tanke man legede med langt ind i socialdemokratiske kredse. I så fald ville det være godt, om riget i området var repræsenteret ved en kommissær. Det andet argument gjaldt forholdet til CIS. Han var ved at opbygge et apparat af sagkyndige, der kunne indgå i det kommende samarbejde med den internationale kommission. De centrale myndigheder i Berlin havde delte meninger om Kösters forslag, og der skete ingen ændring i hans status [207]. Han kunne fortsætte som hidtil, og han havde både i forhold til Preussen og til riget meget frie hænder.

Köster fik stillet store midler til rådighed til propagandaformål. Han stod bag oprettelsen af det socialdemokratiske blad i Tønder, »Der freie Arbeiter«, og han arrangerede rejser for indenlandske og udenlandske journalister. Han interesserede sig desuden både for at forbedre ernæringssituationen i de kommende afstemningsområder og for at hindre forretningsfolk og andre i at flytte værdier til Nordslesvig, hvor de ved salg efter genforeningen kunne indbringe ejerne store valutafordele og skattefordele. I maj 1919 var det preussiske finansministerium blevet opmærksom på de problemer, der opstod, når folk flyttede til Nordslesvig i håb om at slippe for krigsskatter. Der var udgået ordre til de lokale ejendomsskattekontorer, om at indberette om konkrete tilfælde [208].

Den 11. juni meddelte finansministeren, at der også til indkomstskattekommisionerne var udgået ordre til at tage sig af de personer, der af skattemæssige årsager var flyttet til Nordslesvig. Yderligere var der planlagt en tilføjelse til skatteflugtloven, som skulle tjene til at klarlægge kapitalforskydninger til Nordslesvig og sikre en skattemæssig kontrol med disse midler. Erhvervelser af grundværdier i Nordslesvig søgte man at modvirke på basis af bestående retslige bestemmelser. Mere alvorligt var tendensen til at ophobe varer i Nordslesvig. Den 7. juli holdtes i Berlin på embedsmandsplan et møde for at drøfte dette problem. Köster regnede i juli 1919 med, at der på det tidspunkt var oplagret for 14-15 miil. mark varer som jern, automobiler, aspirin m.m. Både rigsfinansministeriets, udenrigsministeriets og trafikministeriets repræsentanter gik ind for tanken om skærpet kontrol, men postministeriets repræsentanter var imod indgreb [209]. Det havde til følge, at postpakker og stykgods kunne sendes over demarkationslinien, medens der blev skabt begrænsninger for alle andre transportformer. For transport af vagonladninger krævedes en tilladelse fra demobiliseringskommissæren for Slesvig-Holsten. I april 1919 var rigsministeriet for demobilisering blevet opløst, men i Slesvig-Holsten skulle en særlig kommissær give tilladelse til køb af husdyr, kunstgødning og vognladninger af landbrugsmaskiner, der skulle sendes nord for en linje fra Hatsted nord for Husum, over Jybæk, Bøklund, Sønder-Brarup og Kappel, altså tværs gennem hele Sydslesvig [210]. Kontrollen var dog næppe effektiv. Köster foranledigede desuden beslaglæggelse af allerede oplagret gods, det ramte især store mængder af kunstgødning. Jernbanerne var stadig hovedtransportmidlet, men lastbilerne var ved at blive en transportfaktor; store mængder cement gik med lastbiler fra Rendsborg til Sønderborg for at undgå jernbanekontrollen [211]. Man var også opmærksom på de mange danske opkøbere, der kom til landsdelen i biler. For at hemme denne trafik blev indrejse i bil over kongegrænsen forbudt.

Den 1. sept. 1919 havde Köster en samtale med H. P. Hanssen i Aabenraa om vareoplagringen. De kendte hinanden fra Berlin. Drøftelsen gjaldt især beslaglæggelse af de opstablede varer. Det havde vakt en vis uro i befolkningen, at der efter de tyske indgreb nu gik transporter sydpå. H. P. Hanssen ønskede en klar aftale og en sondring mellem de hjemmehørende firmaer og de nyligt tilflyttede, og man nåede til en vis forståelse. I sin beretning fik Köster også indflettet, at

H. P. Hanssen gerne så Köster som tysk kommissær ved CIS, når denne optog sin virksomhed i Flensborg [212].

De mange forholdsregler var svære at få respekteret. Talrige kneb blev taget i anvendelse for at omgå kontrollen. Den 7. okt. forhandlede man i Auswärtiges Amt om militær sikring af 2. zones sydgrænse og sidst i oktober 1919 blev kontrollen med området umiddelbart syd for 2. zone skærpet, idet der blev trukket en kordon af rigsvæmstroppe tværs over landsdelen. Nu kunne også bilerne kontrolleres [213]. Det retslige grundlag for indgrebene mod transport af værdier ind i afstemningsområdet var en såkaldt »Kapitalflugtlov«, men da man i et rigsdagsudvalg drøftede vareophobningsproblemerne, viste der sig megen modstand mod at anvende denne lov i forbindelse med en grænselinje, der var draget inde i et område der stadig var en del af Tyskland, nemlig sydgrænsen for 2. zone. Udvalget anså en toldlinje gennem provinsen Slesvig-Holsten for meget betænkelig. Udvalget mente, at man måtte se bort fra både kapitalflugtloven og kontrollen med varetrafikken, men regeringen fastholdt de trufne forholdsregler og henviste til, at denne linje under alle omstændigheder ville blive markeret, når den internationale kommission overstog styret [214].

I begyndelsen af okt. 1919 anmodede Köster om, at der måtte blive sendt rigsvæmstroppe til Flensborg for at styrke ordensmagten. Anledningen var en række voldelige demonstrationer gennemført af arbejdsløse sømænd. De havde bl.a. for en tid besat rådhuset, og Köster og andre mente, at det ville berolige befolkningen, hvis der var tropper i byen [215]. Ønsket blev imødekommet, men det gav politiske dønninger, da man i Paris erfarede, hvad der var sket [216]. Man så her de tyske tropper i Flensborg som et pressionsforsøg i sammenhæng med den forestående afstemning, men der var dog for de allierede intet at gøre så længe traktaten ikke var ratificeret.

Kösters talrige initiativer og hans udefinerede kompetenceområde måtte naturligt nok fremkalde irritation i de gamle bureaukratiske centre, ikke mindst hos den slesvig-holstenske provinsstyrelse.

Den 27. okt. 1919 klagede overpræsident Kürbis over Köster i en skrivelse til det preussiske indenrigsministerium. Ankerne gik ud på, at Köster via Böhme i København havde forhandlet om forsyningsforhold (med henblik på forsyningerne under det kommende plebiscitregime). Han havde lavet kontrolforanstaltninger over kvæg og kom, uden at overpræsidenten havde været inddraget, og nu måtte der aftales en klar afgrænsning af hans kompetence.

Köster svarede, at han holdt sig til det kommende afstemningsområde, at han havde indbudt repræsentanter for det såkaldte »Provinzial-wirtschaftsstelle« til møder om ernæringsforhold, og at Auswärtiges Amt havde ladet ham varetage kontakten til CIS. Når han havde grebet ind for at få kontrolleret transporter af kvæg og korn, var det, fordi ingen andre gjorde det. Enden blev da også, at indenrigsminister Heine skrev til Kürbis, at han måtte se at komme til rette med Köster [217].

Den lange ventetid skabte vanskeligheder i den forstand, at mange embedsmænd ikke mindst præster og lærere sivede bort fra Nordslesvig. Den generelle tyske linje var, at embedsmænd skulle blive, og når CIS tiltrådte, skulle de kun forflyttes, hvis kommissionen udtrykkelig forlangte det. Men statsmagten var langsomt ved at miste sit greb om tingene. Ledige lærerembeder blev i visse tilfælde udfyldt med rigsdanske vikarer. Desuden deltog et stort antal lærere, der ønskede at fortsætte i dansk skoletjeneste, i nogle kurser i København. Der blev arrangeret dels et kursus af een måneds varighed og dels et på tre måneder. Det fremkaldte en forespørgsel i den preussiske landdag i okt. 1919. Ministeren oplyste, at der uden hans vidende af provinsregeringen var givet 75 tilladelser til deltagelse i disse kurser. Men han mente iøvrigt, at hvis Nordslesvig måtte afstås til Danmark, var det i befolkningens interesse, at disse lærere forblev i deres embeder, skulle Nordslesvig blive ved Tyskland, ville man ændre den hidtil førte skolepolitik, og man ville så få brug for mange lærere, der kunne undervise i dansk. Man ville dog forhindre, at rigsdanske lærere brugte den offentlige skoles lokaler, derimod ville man ikke forbyde privatundervisning i almindelighed [218]. Også i disse problemer blev Köster inddraget, idet han af det preussiske undervisningsministerium var bemyndiget til at fastholde provinsregeringen på kravet om, at lærerembedene skulle besættes. Det var imidlertid en håbløs opgave, flere og flere embeder blev ledige, og undervisningen gik mere og mere i opløsning. Også inden for andre områder tyndede det ud i embedsmændenes rækker, dog var post-, telegraf-, telefon- og jernbanevæsenet samt toldvæsenet kun i ringe grad ramt af disse tendenser.

Kösters største hovedpine var, at bevogtningssystemet både ved Kongeågrænsen og ved 2. zones sydgrænse viste sig ikke at være effektivt. Fra Husby i Angel til Flensborg fjord var der ingen bevogtning; landråden i Flensborg, Wallroth, mente, at også kysten måtte kon-

trolieres [219]. Men det tyske toldvæsen ville i det hele taget ikke være med til at kontrollere en indre grænse. Bevogtningen var formelt underlagt det såkaldte »Reichsausfuhrstelle«, der fik hjælp af politiet.

Köster havde i hele efteråret 1919 tankerne rettet mod den situation der ville indtræde, når CIS overtog styret. Han ville som nævnt gerne være den tyske regerings repræsentant, og han fik den udpegede ernæringskommissær W. Iversen, Munkbrarup til at tale sin sag. Da rigskansler Bauer var i Tønder og Flensborg i begyndelsen af nov. 1919, havde Iversen en samtale med denne, og efter aftale skrev Iversen 6. nov. til Auswärtiges Amt. Han fortalte først, at han den 3. nov. havde haft en samtale med H. P. Hanssen i Aabenraa, der oplyste, at den danske regering ville udnævne professor Holger Møllgaard fra Landbohøjskolen i København til dansk ernæringskommissær. Da professor Møllgaard var rigsdansker, kunne CIS afvise ham, idet Iversen mente, at stillingen i henhold til fredstraktaten burde besættes med en, der var berettiget til at afgive sin stemme ved folkeafstemningen. Men Iversen havde, set fra et tysk synspunkt, ingen betænkelighed ved Møllgaard. I samtalens løb kom Iversen og H. P. Hanssen til at diskutere stillingen som officiel tysk repræsentant ved CIS. De var enige om, at Köster ville være velegnet, og H. P. Hanssen havde tilføjet, at et tysk forslag herom snarest burde fremsættes, og at det burde tilføjles, at Köster som den tyske stats officielle repræsentant ville afholde sig fra politisk aktivitet. Det hed derefter ordret: »For at imødegå en eventuel vanskelighed, der kunne opstå, fordi hr. statskommissæren ikke er bosat i afstemningsområdet og ikke er stemmeberettiget, foreslog han, at den tyske statsregering på andenpladsen skulle foreslå overborgmester dr. Todsén; da hr. Todsén med en vis sikkerhed ville blive afvist, så kunne man med forøget sikkerhed regne med accept af det første forslag og det fra tysk side ønskede resultat« [220].

Köster fik afskrift af dette brev, der fik den ønskede virkning. Köster blev den foretrukne. Da CIS overtog styret forlod Köster, samme dag som de tyske tropper drog bort, Flensborg, men et par dage senere kom han tilbage som den tyske regerings officielle repræsentant.

Som efteråret skred frem gik alle kontrolforanstaltninger mere og mere i opløsning. Forbudet mod biltrafik over grænsen fra Danmark blev ikke efterlevet, og de enheder der hørte under grænsebeskyttelses-korpset var tilgængelige for bestikkelser.

En enkelt situationsbeskrivelse skal her anføres for at belyse for-

holdene ved den gamle grænse nord for Christiansfeld. Her aflagde lederen af demobiliseringskommissærens trafikkontrol, en hr. Bernet, ledsaget af det militære kriminalpolitisk leder Viebrock den 17. og 18. dec. et besøg. De to herrer opnåede ikke et tilsigtet overraskelsesmoment, for deres færd var allerede blevet bemærket i Haderslev, hvorfra besked pr. telefon var gået videre til grænsen. Den vagthavende officer viste sig meget uhøflig. Da Bernet gik ind på en sidevej, nåede han frem til den danske post, uden at der var nogen tysk post eller patrouille at se. Ved en fejltagelse kom Bernet ind på en anden vej, hvor han kunne konstatere, at biler i givet fald om natten kunne krydse grænsen, uden at den tyske kontrol havde store chancer for at gribe ind. Der havde været tale om at benytte grænsebeskyttelseskorpset ved 2. zones sydgrænse, men hr. Bernet lovede sig intet godt resultat af en sådan disposition [221].

Ved denne sydlige grænse så det heller ikke for godt ud. Her var som nævnt siden okt. 1919 anbragt nogle eskadroner, men forholdsreglerne var ikke effektive nok til at spærre grænsen. Militærledelsen ville derfor trække tropperne tilbage. Köster protesterede lige før jul til rigsvæmsbrigadekommandoen i Schwerin. Det ville udenrigspolitisk være meget uheldigt at trække eskadronerne tilbage, skrev han, og det ville igen åbne mulighed for kreaturtransporter nordpå. Trods manglerne anså Köster troppernes indsats for både økonomisk og nationalpolitisk meget betydningsfuld. Det lykkedes Köster at få militæret til at blive yderligere 14 dage, og samtidig udfoldede han ihærdige bestræbelser for at få stykgods og postpakkeforsendelser med under kontrollen [222]. Men da var problemet ved at løse sig selv, idet de sidste forhindringer for at fredstraktaten kunne træde i kraft var ved at være ryddet af vejen, og Den internationale kommission kunne endelig træde i funktion, den havde længe forberedt sig.

18. Den internationale kommission forbereder sig

Det første regulære arbejds møde holdt kommissionen den 15. aug. 1919 i København. Man skulle have klaret det finansielle grundlag. Princippet var klart nok, Danmark og Tyskland skulle dele omkostningerne, men der var brug for en driftskapital til det forberedende arbejde. Den fik man i første omgang fra dansk side. På det næste møde den 23. aug. vedtog man at opfordre tyskerne til at yde et tilsvarende beløb. På et tidligt tidspunkt drøftede man også planerne om særlige frimærker for afstemningsområdet. Man var klar over, at sådanne mærker ville påkalde samleres opmærksomhed, og man så her en mulighed for at finansiere en del af kommissionens arbejde. Det tyske postvæsen fortsatte i princippet uændret, taksterne var de tyske, og man kunne teoretisk set også have anvendt tyske mærker, men efter forhandling med verdenspostunionen i Bern fik man tilladelse til de særlige mærker. Der blev truffet den ordning, at det tyske postvæsen fik udbetalt et beløb sat i forhold til de indtægter, postvæsenet havde haft fra området i de foregående år, medens det forventede overskud som følge af samlerinteressen skulle gå til CIS. Postkontrollør Ræder, den senere postmester i Sønderborg, blev ansat som tilsynsførende fra dansk side [223].

På mødet den 23. aug. forelå reglementet til folkeafstemningen. Det var udarbejdet i samarbejde med det sønderjyske ministerium. Gennem Böhme blev det forelagt for de tyske myndigheder, som uden vanskeligheder kunne acceptere det. Samme dag var også udkastet til den proklamation klar, hvorved kommissionen ville markere, at den overtog administrationen.

Den 29. aug. udpegede CIS som tekniske rådgivere tidligere landdagsmand Nis Nissen, advokat Ravn, gårdejer I. H. Schmidt og redaktør E. Christiansen, der senere blev skiftet ud med Peter Grau. De tilsvarende tyske blev først udpeget senere.

Umiddelbart efter at H. P. Hansen var blevet minister, havde han

til professor Verrier sendt en liste med Vælgerforeningens forslag til at besætte embederne som landråder og amtsforstandere. Den internationale kommission var endnu ikke dannet, og Verrier kunne være en egnet mellemmand til den og til den franske gesandt. Der var dog den svaghed ved forslaget, at man ikke kunne finde egnede kandidater som amtsforstandere i 2. zone [224]. Mellemslesvigsk udvalg havde været med til at opstille en første liste, men det blev flere gange rykket for at komme med yderligere forslag [225]. Den 6. aug. sendte H. P. Hanssen den foreløbige liste til Sir Charles Marling, og den 23. aug. blev forslagene godkendt af kommissionen. Til landråder blev udpeget for Haderslev amt formanden for Den nordslesvigske landboforening P. J. Refshauge, for Aabenraa amt redaktøren af bladet Hejmdal Kristen Refslund Thomsen, for Sønderborg amt bankdirektør, cand. jur. P. Karberg, for Tønder amt grev O. D. Schack, Schackenborg. I Flensborg skulle i plebiscitperioden grosserer Karl Holm være overborgmester, medens Valdemar Sørensen som andenborgmester skulle have politiet under sig, endelig blev amtsforstander, gårdejer Brodersen, Tarup, udpeget til landråd i den del af Flensborg kreds, der hørte til 2. zone [226]. I sin første pressemeddelelse den 29. okt. 1919 gav CIS offentligheden besked om disse udnævnelser. De designerede landråder kunne gå i gang med de nødvendige forberedelser.

Til hvervet som politipræsident udpegede kommissionen den danske kaptajn Daniel Bruun. Han blev foreslået af den franske gesandt. Daniel Bruun havde omfattende topografiske og arkæologiske interesser. Han havde som ung rejst i Tunis og Algier og en kort tid været i fransk tjeneste. Hans store indsats lå imidlertid i det norrøne område. Han havde gennemrejst Island og Færøerne især for at studere gammel byggeskik. Han var den første, der påpegede rester af nordboernes bebyggelse på Grønland. Når han kunne komme på tale som politidirektør skyldtes det, at han 1889-94 havde været ansat i Estrups gendarmeri og vel også fordi, han under krigen havde haft sin gang i det franske gesandtskab. I krigsårene havde han været i dansk tjeneste igen, han var knyttet til den såkaldte »kystcentral«, hvor alle meldinger fra udkigsstationerne blev samlet og bearbejdet. Mens endnu gesandten Conty regnede med at skulle med kommissionen til Sønderjylland, spurgte han Daniel Bruun, om han ville gå med derned i en ubestemt altså uofficiel funktion. Men efterfølgeren P. Claudel foreslog 9. aug. 1919 Daniel Bruun, at han skulle gå med i en officiel funktion. Claudel

satte Daniel Bruun i forbindelse med generalsekretæren C. Brudeneli Bruce, der bad ham hjælpe med at afstikke de helt nøjagtige grænse-linjer for de to afstemningszoner. Den 26. aug. var dette arbejde udført. Den 6. sept, blev Daniel Bruun opfordret til at påtage sig ledelsen af det politi, som CIS ville oprette. Der var fra første færd en uklarhed i forholdet mellem Daniel Bruun og CIS, idet han havde stillet krav om tropper til at afspærre sydgrænsen og til hjælp for polititjenesten. Med de få tropper, der blev stillet til kommissionens rådighed, var det umuligt at foretage en egentlig afspærring mod syd.

Til opretholdelse af ro og orden rådede politidirektøren over det kommunale politi i byerne (i Flensborg ca. 80 mand, i de andre byer kun ganske få), samt et nyopstillet gendarmerikorps på 250 mand. Gendarmerne blev udvalgt blandt tidligere tyske soldater af dansk sindelag.

I november 1919 kom den britiske oberst Butler til København; han lod Daniel Bruun forstå, at tropperne ikke kunne benyttes til polititjeneste. Hans argument var, at man ikke kunne sprede de engelske tropper på poster og til patruljering, hvor de ikke var under deres føreres direkte kommando og det navnlig ikke i et land, hvis sprog de ikke forstod. Daniel Bruun skrev derefter til CIS, at han ikke kunne påtage sig det fulde ansvar for ro og orden, og at CIS måtte dele det med ham. Under specielt vanskelige forhold kunne han dog regne med militærets hjælp. Som nærmeste medarbejder havde Daniel Bruun en svensk politimand A. Hallgreen [227].

Da tyskerne fik kendskab til, at man havde udpeget en dansk officer som politichef vakte det meget ubehag, idet tyskerne læste fredstraktaten således, at kun dansksindede og tysksindede beboere i afstemningszonerne kunne anvendes i kommissionens tjeneste. Denne tolkning ville kommissionen ikke acceptere. Bestemmelsen gjaldt kun de såkaldt tekniske rådgivere, ikke funktionærer i kommissionens tjeneste, og man holdt fast ved Daniel Bruun, men det uafklarede forhold mellem militære- og politiopgaver betød en belastning af samarbejdet. Gendarmkorpset blev opstillet ved de designerede landråders hjælp, og det var parat til at træde i funktion med kort varsel.

Til politifunktionerne hørte også paskontrollen. CIS måtte forberede sit eget pasvæsen, idet man tilsigtede at holde streng kontrol med alle udefra kommende, som ikke havde valgret. I første omgang regnede man med, at det norske generalkonsulat i Hamborg og det svenske i

København ville foretage de nødvendige viseringer, men det endte med, at kommissionen selv oprettede paskontorer i Hamborg og København. En norsk politimand Tallag Andersen fik pasvæsenet som sit arbejdsområde. En anden nordmand A. Haarberg blev chef for den af CIS organiserede pressetjeneste.

Man overvejede også på et tidligt tidspunkt forsyningsproblemerne. Den 6. sept. 1919 skrev Det sønderjyske ministerium til landshøvding v. Sydow og anbefalede, at der blev optaget forhandling med tyske myndigheder om ernæringsforholdene i overgangstiden. Efter nærmere drøftelser, hvor tanken om en tomandskommission blev bragt på bane, skrev Det sønderjyske ministerium den 22. sept. 1919 på foranledning af CIS til en række nordslesvigske tillidsmænd, der havde eller havde haft tilknytning til de såkaldte bonderåd, at en repræsentant for CIS, den svenske konsul Lundgreen, ville komme til Flensborg for sammen med dem og en række tyske repræsentanter at drøfte forsyningsituationen i afstemningstiden [228]. Köster har i en kronologisk oversigt, der ledsager hans erindringer, skrevet: »4. okt. Under statskommissærens forsæde og med deltagelse af tyske og danske repræsentanter fra Nordslesvig føres forhandlinger med den delegerede for Den internationale kommission, svenskeren Lundgreen om forsyningsforholdene i afstemningstiden« [229]. Det var den første kontakt mellem CIS og personer i afstemningsområdet.

Det er dog lidt dunkelt hvordan Lundgreen, der var udlånt til CIS af det svenske udenrigsministerium, er kommet til Sønderjylland. Problemet om kontakt mellem CIS og lokale myndigheder var ikke afklaret, og det blev først taget op igen med det tyske udenrigsministerium, da Böhme den 24. okt. 1919 anbefalede, at man slækkede på restriktionerne og lod en repræsentant for CIS få lejlighed til at orientere sig i Flensborg om lokaleforhold, overtagelse af personel o.s.v. Den 3. november svarede Auswärtiges Amt, at det ville give den ønskede tilladelse under den forudsætning, at de pågældende kun kom til Flensborg, og at de opførte sig taktfuldt under opholdet [230]. CIS sendte da den norske medarbejder A. Haarberg til Flensborg, hvor han opholdt sig midt i november 1919 for at sætte sig ind i de lokale forhold og træffe en række praktiske forberedelser m.h.t. lokaler og lignende [231].

Konsul Lundgreen blev i okt. 1919 kaldt hjem til Stockholm. Man søgte nu efter kandidater til posterne som ernæringskommissærer, en

dansk og en tysk. Fra dansk side foreslog H. P. Hanssen den 15. okt. 1919 den unge professor i fysiologi ved Landbohøjskolen i København, Holger Møllgaard, og den 31. okt. begrundede han nærmere forslaget over for CIS. Det var vanskeligt at finde en ernærings ekspert blandt de danske sønderjyder, og det ville være nyttigt at have en mand med i arbejdet, der var fortrolig med det danske rationeringssystem [232]. Holger Møllgaard fik overdraget posten.

Den 23. okt. orienterede Böhme Köster om Den internationale kommissions forslag til et tomandskollegium, men Böhme holdt på, at stillingerne måtte besættes med lokale folk og bad om forslag til en tysk kandidat. Blandt de tyske tekniske rådgivere fandt Köster, at medlem af den preussiske landdag, Willy Iversen fra Munkbrarup var den bedst egnede. Köster var også ivrig for at få dannet en alsidigt sammensat tysk ekspertkomité. »Lykkes det os at få den komité anerkendt af CIS, så har vi nogenlunde garanti for at de tyske provinsial- og centralorganers interesser under afstemningen bliver varetaget.« Köster var bekymret for, om man kunne få leverancerne frem fra landmændene i Nordslesvig. De var naturligt tilskyndet til at holde deres produkter tilbage for efter genforeningen at kunne sælge til højere priser, men Köster så det som en opgave at udnytte de billigere tyske priser i den politiske propaganda. Skulle der opstå vanskeligheder med forsyningerne, måtte man forklare offentligheden, at det ikke skyldtes manglende tysk vilje, men okkupationsmagtens manglende evne. Således forklarede Köster den 27. okt. 1919 situationen for overpræsident Kürbis [233].

Da Holger Møllgaard og Iversen var blevet emæringskommissærer, tog de sagen i egne hænder. Kösters vidtrækkende forberedelser fik kun ringe betydning, men Møllgaard og Iversen fik et rådgivende udvalg med 6 danske og 6 tyske medlemmer at støtte sig til, særlig for at sikre de nødvendige afleveringer fra landmændene [234].

Det afvigende prisniveau i Danmark og Tyskland gjorde det fristende allerede før genforeningen at sende landbrugsprodukter over grænsen til Danmark. Landshøvding v. Sydow viderebragte en klage om smugling af kreaturer over Kongeågrænsen. Justitsministeriet lod sagen undersøge og konstaterede, at der var kommet 43 avlstyre, 17 stykker kvæg og 135 ungdreager til græsning, men det sidste tilfælde gjaldt en gårdejer, der havde jord på begge sider af grænsen [235].

Det ser ud til at Justitsministeriet har undersøgt den legale import,

i følge sagens natur var smuglingernes omfang vanskelig at konstatere, fra tysk side slog man sig til ro, hvad dette punkt angik, men transport af kreaturer fra sydlige egne til Nordslesvig forsøgte man at standse ved 2. zones sydgrænse. Som tidligere omtalt var kontrollen lidet effektiv.

Der var også rygter om, at der blev smuglet kom til Fyn. De desig-nerede landråder og politipræsidenten Daniel Bruun var bekymrede over dette kornsalg af hensyn til forsyningssituationen og anmodede gennem Det sønderjyske ministerium om, at der måtte blive indsat patrouillebåde i Lillebælt [236]. Det lader sig ikke oplyse, hvorvidt dette ønske blev imødekommet, men det er en kendsgerning, at smug-handel og mere eller mindre lyssky transaktioner havde et gunstigt klima i den lange ventetid i sommeren og efteråret 1919.

Den bestandige trækken i langdrag af ratifikationer gav tid til at gennemtænke alle mulige eventualiteter; og særlig en af de forholds-regler, der ville blive mulig, når afstemningen i 1. zone havde fundet sted, gav anledning til en lang række komplicerede overvejelser, det var den ret, som Danmark ifølge fredstraktaten havde til at besætte 1. zone umiddelbart efter afstemningen, hvis den havde et for Danmark heldigt udfald.

19. Danmarks ret til at besætte 1. zone umiddelbart efter folkeafstemningen

I fredstraktatens § 109 hed det i stk. 3 »Hvis afstemningen falder ud til gunst for en genindlemmelse af dette område [1. zone] i kongeriget Danmark, har den danske regering efter aftale med kommissionen ret til at lade det besætte af sine militære og administrative myndigheder umiddelbart efter denne forkyndelse.«

En sådan bestemmelse kunne være meget rimelig, men det viste sig hurtigt, at denne indebar uforudsete komplikationer. Man må erindre, at suveræniteten endnu i afstemningstiden tilhørte Tyskland, og at den internationale kommission kun havde administrative beføjelser, hvis nu danske militære og administrative myndigheder umiddelbart efter afstemningen rykkede ind, ville både CIS og den danske regering komme til at administrere 1. zone, der endnu var under tysk suverænitet, medens 2. zone alene blev administreret af CIS. Hvordan skulle forsyningerne, told, skattevæsen reguleres under sådanne forhold?

Den 10. sept. 1919 tog Böhme problemet op i et brev til CIS. »Skulle kommissionen imødekomme et andragende [om dansk administration] så ville herved. .. alle de med henblik på en gnidningsfri gennemførelse af forvaltningen under folkeafstemningen foreslåede forholdsregler blive fuldstændig illusoriske«. Hvis noget sådant blev gennemført, før grænsen definitivt var fastlagt, så måtte der etableres en fuldstændig ny kredsforvaltning i Tønder og Flensborg kredse, der var gennemskåret af afstemningslinjen. Ernæringssystemet måtte ændres, og de embedsmænd, der havde lovet CIS loyalitet, kunne ikke pludselig stilles over for en invasion af danske embedsmænd. Der ville komme uro i 2. zone på grund af den økonomiske grænse. På dette brev fik Böhme ikke svar fra CIS, men han blev henvist til at drøfte sagen med H. P. Hanssen.

I en samtale den 13. sept. 1919 forsøgte Böhme at overbevise H. P. Hanssen om, at denne plan ikke lod sig gennemføre. Dansk besættelse ville af tyskerne blive opfattet som fjendtlig okkupation, da suveræniteten endnu var tysk. H. P. Hanssen holdt imidlertid på sit [234].

Den internationale kommission blev hurtigt overbevist om, at Böhme i hovedsagen havde ret. Sålænge den nye grænse ikke var fastlagt, ville en dansk besættelse møde store praktiske vanskeligheder, f.eks. blev skatter og toldafgifter opkrævet af CIS på Tysklands vegne under interimstyret. Den 29. sept, havde Marling en samtale med Scavenius, som personligt delte kommissionens betænkeligheder, men han forklarede også, at han nødigt offentligt ville afgive en erklæring om, at Danmark ikke ville benytte sig af sin ret til at besætte 1. zone umiddelbart efter afstemningen her. CIS på sin side måtte også respektere traktatens ordlyd, erklærede Marling og sagde: »Som den danske regering måtte tage forholdet til offentligheden i betragtning, således måtte kommissionen tænke på Paris.« Det gav Scavenius anledning til en bitter bemærkning om Paris, som var ansvarlig for traktatens ordlyd. Hvis den havde været mere omhyggeligt gennemtænkt, kunne man have undgået de vanskeligheder, der nu ville opstå. Marling nævnte den mulighed, at man gennem Böhme kunne sondere den tyske regerings opfattelse, om den ville lade en besættelse, men tilføjede, at hvis tyskerne ville være uvenlige, kunne de overlade alle problemer til Danmark ved at trække de tyske embedsmænd tilbage, hvad Böhme havde sagt de ville gøre. Den 3. okt. sendte Scavenius bud efter Marling for at redegøre for regeringens overvejelser, der var endt i ønsket om en drøftelse med CIS. Den danske side skulle repræsenteres af H. P. Hanssen, Brandes og Scavenius selv. Den 7. okt. 1919 blev det bebudede møde afholdt. Brandes erkendte, at hovedproblemet ved en besættelse gjaldt toldafgifterne. Hvis danskerne overtog 1. zone straks efter afstemningen, måtte man i en overgangsperiode bruge tyske toldtariffer. De danske ministre ville derfor foreslå, at Danmark overtog alt undtagen toldadministrationen, men kommissionen mente ikke dette var en tilstrækkelig stor indrømmelse og anbefalede den danske regering at gennemgå alle enkeltheder med Böhme og udarbejde en overdragelsesplan sammen med ham. Men en sådan forhandling fandt ikke sted.

H. P. Hanssen fik på mødet den 7. okt. bemyndigelse til at forhandle videre med CIS. Den 13. okt. skrev han for yderligere at begrunde det danske ønske. Han henviste til, at talrige lærere var blevet forflyttet sydpå, at skolegangen flere steder var gået i stå, og at befolkningen længtes efter snarest muligt at få ordnede skoleforhold. Desuden henviste han til de talrige administrative embedsmænd, der var søgt til sydligere egne i Tyskland, adskillige stillinger i Nordslesvig stod ubesatte.

Om forhandlingerne med landråd Böhme oplyste han, at det klart af dem fremgik, at man fra tysk side ikke ønskede besættelsen, men der var dog for det tilfælde, at besættelsen alligevel fandt sted, enighed om, at den nuværende toldgrænse skulle opretholdes, således at tyske embedsmænd kunne opkræve told, også efter at Danmark havde besat landet [238].

H. P. Hanssens argumenter var ikke stærke nok til at gøre indtryk på CIS. Den 8. nov. havde Marling igen kontakt med Scavenius, der meddelte, at H. P. Hanssen nu var i færd med at udarbejde et nyt memorandum om emnet, men han havde mødt større vanskeligheder end forudset i de danske ministerier. Da det bebudede memorandum forelå, fandt kommissionen, at det ikke gav udsigt til løsning af de praktiske problemer. Man drøftede derefter den mulighed, at 1. zone kun blev besat militært af Danmark, medens alt andet forblev uændret, til afstemningen i 2. zone var afholdt, og en grænse definitivt kunne drages. Men også denne løsning forudsatte en tysk accept, idet Tyskland i modsat fald kunne trække sine embedsmænd bort.

Under en samtale med Marling den 15. dec. 1919 spurgte Böhme, om der var aftalt noget med den danske regering om dansk besættelse efter afstemning i 1. zone, hvortil Sir Charles Marling måtte svare, at den danske regering opretholdt sit ønske om at okkupere, men at der ikke var truffet aftale om enkeltheder. Böhme gjorde igen opmærksom på, at en pludselig udskiftning af embedsmænd ville skabe store ubehageligheder for befolkningen, det kunne bl.a. betyde at ernæringssystemet ville bryde sammen. Marling må have opfattet dette som en trussel, for han svarede, at så længe den tyske suverænitet bestod, var det Tysklands pligt at forhindre, at befolkningen i plebiscit-området led under kommissionens administration. Man drøftede derefter muligheden af, at danske tropper kom til Nordslesvig, men således at CIS iøvrigt beholdt ansvaret for administrationen dog med den ændring, at et mindre antal tyske embedsmænd blev skiftet ud med danske f.eks. postmestre, telegrafkontrollører, præster og skolelærere. Böhme gik for sit vedkommende ind på denne idé, og Marling bad Scavenius udarbejde et forslag efter disse retningslinjer. Det forelå den 22. dec. og var det første praktisk anvendelige forslag fra dansk side, sagde Marling [239].

Imidlertid havde kommissionens generalsekretær Brudenell-Bruce og det danske medlem af ernæringskommissionen, professor Møllgård, midt i dec. været i Flensborg, og de mente, at man helt skulle se bort fra

en dansk besættelse umiddelbart efter afstemningen i 1. zone. De så især vanskeligheden ved at få de nødvendige forsyninger frem. Professor Mølgård rettede en indtrængende henstilling om tilbageholdenhed til den danske regering. Marling var godt klar over, at den danske regering var ængstelig for at fremprovokere nye angreb fra oppositionens side. Den ønskede kun at sige, at CIS havde rådet den til at undlade besættelse, hvis bare den kunne sige dette, ville den gladeligt give afkald på retten dertil [240], men Marling fandt ingen anledning til at støtte den danske regering.

Sagen blev stadig trukket i langdrag. Den 9. jan. 1920 skrev Böhme mistrøstigt til CIS, om han inden sin forestående afrejse fra København kunne regne med at få svar på sin skrivelse af 10. sept. 1919 angående Danmarks besættelse af Nordslesvig efter et for Danmark gunstigt udfald af afstemningen. Böhme nåede ikke at få svar, men den 11. jan. 1920 gentog kommissionen over for den danske regering sine betænkeligheder og endte med at foreslå, hvad man mundtligt var enedes om, at kommissionen efter afstemningen i 1. zone skulle invitere et antal danske embedsmænd, som kunne studere den lokale administration i Nordslesvig. Officielt accepterede den danske regering dette forslag den 24. jan. 1920, men da var tiden så vidt fremskredet, at man samtidig kunne begynde overvejelser om den praktiske side ved en rejse af danske embedsmænd til Sønderjylland.

20. Den internationale kommission overtager styret i afstemningsområderne. - Farvel til Preussen

Endelig den 10. januar 1920 kom den længe ventede dag, da ratifikationerne blev udvekslede i Paris. Den 10. januar var en lørdag; mandag den 12. bragte aviserne kommissionens længe forberedte proklamation, hvori det hed: »De tyske tropper og myndigheders rømning af afstemningsområdet, der er fastsat i fredstraktaten, anses for at være fuldendt den 20. jan. 1920 fra hvilken dag altså den i artikel 109.3 nævnte tidsfrist for folkeafstemningen begynder at løbe«[241]. Afstemningen i Nordslesvig blev straks fastsat til den 10. febr. og man ventede CIS til Flensborg i løbet af få dage.

Men så let gik det ikke. Trods de lange forberedelsesmåneder kom der alligevel slinger i valsen. De militære forberedelser var ikke i orden, og det betød at alle dispositioner blev forsinket.

I oktober 1919 havde man for alvor taget fat på de militære forberedelser. Man var da klar over, at det var usikkert, om USA ville ratificere Versailles-traktaten. Den 1. okt. konstaterede flådesektionen i den britiske delegation i Paris, at Frankrig og England måtte erstatte en del af de militære enheder, som USA efter de første planer skulle have stillet [242]. Der blev, da det kom til stykket, kun sendt to batailloner til Sønderjylland, mod oprindelig planlagt tre.

Den 24. okt. 1919 havde CIS forelagt Böhme en civil overtagelsesplan, ifølge hvilken administrationen i de første fem dage af den 10 dage lange overgangstid skulle forblive på tyske hænder, i løbet af disse dage skulle kommissionens personale og de midlertidige embedsmænd ankomme, og de skulle modtage enhver hjælp m.h.t. at forberede overtagelsen af deres embeder, og de skulle udstede de nødvendige proklamationer. De designerede landråder m.v. skulle overtage deres embeder. Kommissionens medlemmer ville komme på den 5. dag og formelt overtage styret den 6. dag. I de første fem dage ville de specielle frimærker blive fordelt, eksport- og importkommissionen og emæringskommissio-

nen ville blive etableret, og de nye ledere inden for post, telegraf, jernbaner, vejvæsen m.v. ville blive udvalgt. Böhme bad om telegrafisk bemyndigelse til at acceptere planen, og han bad også om, at grænsemyndighederne måtte få ordre til at lade de pågældende embedsmænd indrejse mod behørig legitimation [243]. Der var i dette forslag intet om den militære side af sagen.

Omkring den 1. nov. 1919 havde som nævnt 3 af hovedmagterne undertegnet traktaten og den 3. nov. fik Tyskland meddelelse herom, men det blev samtidig tilføjet, at ratifikationerne endnu ikke kunne udveksles, da våbenstilstandsbetingelserne endnu ikke var opfyldt; i en protokol skulle de ikke opfyldte krav nøje præciseres. Inden 10. nov. skulle befuldmægtigede sendes til Paris for at træffe aftaler om regulering af overgangsbestemmelser bl.a. i afstemningsområderne [244].

Man regnede med, at det nu kun drejede sig om et antal dage, før freden trådte i kraft. Forventningerne øgedes, da nogle engelske officerer i begyndelsen af nov. dukkede op i Flensborg for at se på kvarterforholdene. Köster var forbavset over ikke allerede at se engelske krigsskibe på Flensborg fjord [245].

Midt i november blev der i Paris aftalt en plan for de allierede troppers indrykning i afstemningsområdet. De franske tropper skulle pr. jernbane transporteres igennem Tyskland, medens de britiske ville komme med skib. Til øverste militær leder var udpeget den engelske admiral Sheppard. Sir Charles Marling blev herefter kaldt til Paris, hvor han fik at vide, at Det øverste råd ønskede, at den formelle okkupation skulle foregå samtidig med, at traktaten trådte i kraft. De formelle krav ville være opfyldt, hvis den kommanderende admiral på denne dag ankom til Flensborg med sit flagskib. Besættelsesstyrkerne skulle være fremme senest 4. dag efter dagen X. På mødet fremsatte admiral Sheppard en række praktiske ønsker. Om mødet udfærdigede Marling 25. nov. et notat, hvori han umiddelbart efter at have opregnet disse militære ønsker skrev: »Om nødvendigt kan kommissionen meddele dette til den tyske delegerede i København« [altså til Böhme] [246]. Muligvis er dette blevet misforstået derhen, at også den videre forhandling af militær karakter skulle føres med Böhme i København, men Marling selv var af den opfattelse, at han kun havde med de civile sager at gøre. Han kunne bestyrkes i den opfattelse ved den kendsgerning, at en militær delegation bestående af den britiske kaptajn Cuffe og den franske løjtnant Hjelmfeldt (af dansk herkomst) sammen

med kommissionens repræsentant nordmanden Haarberg sidst i november var i Flensborg for at se på de lokale forhold.

Sidst i november 1919 brød de allieredes forhandlinger med tyskerne om våbenstilstandsforpligtelserne sammen, og samtidig blev det klart, at der ikke i USA kunne skabes flertal for at ratificere fredstraktaten. Situationen er omtalt i tidligere sammenhæng og ligeledes de forhåbninger, man i Danevirkekredse knyttede til en opsigelse af våbenstilstanden, der kunne motivere nye krav. Krisen drev over, da tyskerne midt i december bøjede af og bl.a. erklærede sig villige til at betale erstatning for de krigsskibe de tyske mandskaber havde sænket ved afleveringen i Scapa Flow.

I begyndelsen af dec. 1919 kom oberst Butler, admiral Sheppards stabschef, til Flensborg for at se på forholdene. Han rejste langs sydgrænsen af 2. zone, og bortset fra et enkelt sted, hvor man sang Deutschland, Deutschland über alles, blev han mødt med høflighed. Oberst Butler udarbejdede en plan for, hvordan tropperne skulle anbringes. Overfor obersten understregede Marling, at troppernes hovedrolle lå deri, at de skulle give synligt bevis over for indbyggerne, at de stod under en international kommissions beskyttelse, og at de således var fuldstændig frie m.h.t. at afgive deres stemme efter det, de måtte foretrække. Marling nævnte, at Daniel Bruun gerne havde set en regulær midtær kordon langs sydgrænsen, for at hindre betalte agitatorers indtrængen i afstemningsområdet, men Marling havde ikke tillid til rygter om sådanne planer, dog stod det ham helt klart, at med de styrker der var til rådighed (to batailloner) var det udelukket effektivt at afspærre 2. zones sydgrænse militært [247].

Lige før jul 1919 kom der igen skred i forhandlingerne med tyskerne, og i et notat af 19. dec. 1919 udfærdiget af den franske general Weygand blev resultatet fastholdt. Okkupationstropperne skulle stå til rådighed for CIS. De forskellige kontingenter var underkastet den øverstkommanderendes ordrer, og denne var direkte ansvarlig over for kommissionens præsident. De enkelte kontingenters ledere havde hvad styrkerne angik ansvar for administration, disciplin og orden, men de kunne ikke give ordre til aktioner. Det kunne kun den øverstkommanderende i forståelse med CIS, dog hvis den offentlige orden var truet i et lokalt område, kunne den pågældende kommandant handle på eget ansvar. Skulle området blive erklæret i undtagelsestilstand, ville den udøvende magt helt gå over til de militære instanser. Det tyske marineakademi

i Mørvig blev udpeget som militært center, mindre enheder blev anbragt i de nordslesvigske byer og langs anden zones sydgrænse (Ringsberg, Frørup, Lindved, Læk, Stedesand og Lindholm) [248].

Ved nytårstid 1920 gik ratifikationsforberedelseme ind i den sidste fase. Det øverste råd holdt den 3. jan. et møde, hvor man drøftede et relativt imødekomende tysk svar på de allieredes krav. Stabschefen hos Marchal Foch, general le Rond, refererede en forhandling med en tysk diplomat Simson; under denne samtale havde der imidlertid vist sig nogen uklarhed, hvad det slesvigskes spørgsmål angik. Simson var ikke klar over, om den tyske repræsentant ved CIS havde ratificeret den aftale, der var forberedt af den lokale kommission [CIS]. Den franske repræsentant foreslog, at man spurgte i København, hvordan det forholdt sig [249].

Den 4. jan. meddelte Marling telegrafisk tilbage, at en mundtlig aftale om kommissionens overtagelse af administrationen var truffet med Böhme, men man havde endnu ikke bekræftet den skriftligt, og Marling tilføjede, at der ikke i København var truffet aftaler, hvad den militære evakuering angik [250]. Den franske gesandt telegraferede dette til sin regering, der satte sig i forbindelse med fredskonferencens generalsekretær Dutasta, som derefter tog sagen i sin hånd. Han forhandlede med den tyske repræsentant, baron v. Lersner, som påtog sig i givet fald at give den fornødne underskrift [251].

Marlings meddelelse om, at der ikke var truffet aftale i København om de militære forholdsregler, var kommet som en overraskelse i Paris. Fra engelsk side havde oberst Trew været med i de ovenfor omtalte forhandlinger i november. Han blev nu igen kaldt til Paris. Forberedelserne blev fremskyndet, men der var indtrådt en forsinkelse, som ikke lod sig indhente.

Først den 8. jan. blev der så truffet aftaler om tidspunkterne for de franske troppers transporter gennem Tyskland, men der blev ikke meddelt noget til CIS om den forventede forsinkelse i forhold til det oprindeligt forelagte program. Da den 10. jan. var en lørdag, forsinkedes meddelelsen yderligere [252]. Fra Paris havde man først i januar også sendt bud efter admiral Sheppard, men han kom ikke, for pludselig var alle klare over, at klokken nu var ved at falde i slag. Det kan undre, at koordinationen ikke fungerede bedre. Ratifikationshøjtideligheden den 10. jan. havde været under forberedelse i nogle dage, men ikke desto mindre forlod Sheppard først den 9. jan. 1920 Harwich ombord

på krydseren Carysford. Den 7. jan. havde han telegraferet til Marling, at han regnede med at være fremme i Flensborg på ratifikationsdagen, men han tilføjede: »Den nøjagtige dato for ratifikationen er endnu ikke kendt.«

Baron v. Lersner havde i mellemtiden givet Böhme pålæg om at undersøge; det skete den 9. jan. Til undskyldning for sin tøven anførte Böhme, at der i det, der var forelagt ham, ikke var sondret klart mellem militær og civil besættelse [253].

Til trøst for englænderne kunne oberst Trew meddele, at de franske tropper, der med jernbane skulle transporteres til Sønderjylland, ligeledes var blevet forsinkede. Først nu blev Sir Charles Marling underrettet om, at evakueringen ikke kunne være fuldført før på 15. dagen, altså den 25. jan.

De nyudnævnte landråder havde allerede den 12. jan. offentliggjort den første proklamation om kommissionens tiltræden og meddelt, at de tyske tropper og myndigheder ville være ude 20. jan., og at afstemning i 1. zone ville ske på det tidligst mulige tidspunkt den 10. febr. Nerverne stod på højkant i disse dage, da der kom en ny udsættelse og dermed ny usikkerhed.

Men befolkningen fik dog snart håndfaste beviser på, at det tyske herredømme var ved at være forbi. Den 14. jan. i morgengryet løb krydseren Carysford med admiral Sheppard ombord ind i Flensborg inderfjord. Ombord var også generalsekretær Brudenell-Bruce. Et detachement på 60 mand blev sat i land for at forberede besættelsestroppe- ankomst. Nogle timer senere kom La Marseillaise under kommandør Loyer. Her var politidirektøren Daniel Bruun og en stor del af den tekniske stab ombord.

For Nordslesvig betød Den internationale kommissions tiltræden et definitivt farvel til Preussen. Det formede sig forskelligt i de 4 amter. I Haderslev havde friherre von Loew formået at vinde befolkningens respekt og en ikke ringe hengivenhed. - Den 15. jan. holdtes det sidste kredsudvalgs møde under hans ledelse. I sin afskedstale fremhævede han, at han gennem de 12 år i Haderslev var blevet knyttet til befolkningen, og at han især i krigsårene havde fået nær føling med alle samfundslag. Det afgørende skel havde været det nationale tilhørsforhold, men han havde altid opfattet det nationale således, at man ikke behøvede at føre kamp mod hinanden, men at det skulle være en kappestrid om at nå den højeste kultur.

Et af medlemmerne i kredsudvalget, den dansksindede Erik Efsen, takkede landråden for den ro og saglighed, hvormed han havde behandlet problemerne. I en afskedshilsen, der blev offentliggjort i bladene, skrev landråden: »Som fra mit andet hjem tager jeg afsked fra dette land, som jeg har viet min livsgeming, hvor mine børns vugge stod, hvor jeg i rigt mål har fundet lykke og tilfredshed og lært prægtige mennesker at kende. Gud skærme dette land og dets beboere.«

Men der var en overraskelse i baghånden til landråden, en adresse fra flere hundrede dansksindede kvinder blev overrakt ham. Den havde følgende tekst: »Hr. Landråd von Loew von und zu Steinfurth! Det faldt i Deres lod at stå som Haderslev kredsens højeste embedsmand i en for kredsens befolkning overordentlig hård og vanskelig tid. På alle måder har De søgt at lette befolkningen de hårde kår, som den var undergivet. Trygt og tillidsfuldt har enhver kunnet komme til landråden om råd og hjælp. Særlig vi undertegnede, hvis mænd eller sønner har været indkaldt til krigstjeneste, har nydt godt af denne utrættelige hjælpsomhed, og vi føler nu forinden landrådets rejse herfra trang til at give vor taknemlighed herfor udtryk. Fra os selv og fra vore mænd udtaler vi vor dybfølte tak for al Deres overbærenhed med os, for hver en hjælp og for hvert et venligt ord. Vi vil bevare mindet her i kredsen i taknemlighed og udtaler ønsket om en god og lykkelig fremtid«[254].

Helt anderledes formede sig de preussiske landråders farvel i de andre kredse. I Tønder var landråd Böhmes afskedserklæring præget af hans virksomhed som forbindelsesmand til CIS: »I henhold til voldsfreden i Versailles skal jeg nedlægge mit embede som amtmand og overdigegreve i Tønder og forlade det slesvigske afstemningsområde. Men i henhold til den mellem Den internationale kommission for Slesvig og mig som den hidtidige tyske befuldmægtigede ved denne kommission i København truffene overenskomst og i henhold til retningslinjerne for denne kommission under hvis tilsyn den tyske forvaltning i befolkningens interesse og af hensyn til ordenen i landet bliver opretholdt, har den tyske rigsregering forpligtet sig til at sørge for den fortsatte reglementerede udøvelse af de offentlige funktioner. Jeg retter derfor til alle embedsmænd og ansatte ved min afsked den bøn, at de også under kommissionen i uforandret pligtopfyldenhed fortsat vil varetage tjenesten og ikke ved strejker sætter deres egen og befolkningens situation på spil. Til mine slesvigske landsmænd af tysk og dansk sindelag

vender jeg mig med den opfordring, at de vil føre valgkampen på den til vor stammes værdighed svarende måde, og at de ikke vil besudle vor fælles hjemstavns jord med samvittighedsløs agitation og bagtalelse. Som slesvig-holstener gør jeg krav på i overensstemmelse med min frie overbevisning og tro mod overleveringerne fra mine forfædre at tilråbe alle slesvig-holstenske mænd og kvinder: Gør Jeres pligt på afstemningsdagen, hele Slesvig-Holsten ser på Jer«, og på samme måde henvendte han sig til friserne [255].

Medens landråd Loew ikke mindst havde rettet sin tak til de danske, og landråd Böhme havde rettet nogle ord også til de dansksindede, var landråd Siemons afskedsproklamation udtryk for en fornærmet mands bitre følelser. Han takkede alle dem, der ved trofast medarbejde havde lettet ham hans embedsgeming i en svær tid, og han fortsatte: »Tungt hviler trykket af de nuværende forhold på hele det tyske folk, og særlig hårdt på befolkningen i grænseområderne, der trues med at blive løsrivet fra det tyske fædreland. Under et usselt misbrug af folkenes selvbestemmelsesret, ved en kunstig og uretfærdig afstemning skal med den tyske Nordmark, også Aabenraa kreds lide denne sørgelige skæbne. Men slesvig-holstenernes dybtindgroede samhørighedsfølelse og den urokkelige tro på en ældgammel svoren ret vil være stærkere end øjeblikkets vilkårlighed. Jeg er overbevist om, at Aabenraa-kredsens tyske befolkning i by og på land aldrig vil lade sig berøve denne bevidsthed, at de altid vil bekræfte og holde højt, at de tænker og føler tysk, og at det vil være dem bevidst, at det gælder om ikke at tabe modet og at holde ud til en skønnere morgen gryer«. Aabenraa den 17. januar 1920 [256].

Landråd Schönberg i Sønderborg havde allerede, som tidligere omtalt, i sommeren 1919 forladt sin kreds. Han nedlagde i januar 1920 en krans ved det tyske sejrsmindesmærke på Dybbøl med følgende indskrift: »Fra den sidste tyske landråd over Als og Sundeved til helten fra Dybbøl og Arnkil! - Dette land er tysk, tysk vil det atter blive«[^]].

De designerede landråder gik straks igang med at forberede folkeafstemningen den 10. febr., og i Haderslev overtog gårdejer P. J. Refshauge, formand for Den nordslesvigske fælleslandboforening umiddelbart de almindelige forvaltningsopgaver og politimyndigheden, i Aabenraa og Sønderborg var der en overgangstid på et par dage før Kresten Refslund Thomsen og dr. A. V. Karberg rykkede ind i landrådskontorene.

Den 20. januar nåede de første egentlige besættelsestropper frem til Haderslev, det var franske alpejægere. De blev modtaget med jubel af den dansksindede befolkning, der havde smykket byen med Dånebrog. Det var det første håndgribelige tegn på, at den pinefulde ventetid var ved at gå til ende. De tyske tropper forlod Aabenraa og Sønderborg den 21. jan. I Sønderborg efterfulgtes de af franske tropper; i Aabenraa kom nogle dage senere britiske besættelsestropper. I Tønder ventede grev Schack med at overtage selve landrådseembedet til den tyske garnison havde forladt byen. Det skete natten mellem den 24. og 25. jan. men de tyske soldater blev ikke umiddelbart afløst af engelske eller franske styrker. De kom først den 2. febr. De mellemliggende dage var meget enerverende med optræk til sammenstød mellem danske og tyske. Den 27. jan. afholdtes på Tonhalle i Tønder det første danske agitationsmøde; det havde samlet både danske og tyske deltagere, og der kom fra de tysksindede mange tilråb. En af de danske svarede: »Hvor længe skal vi lade de hvalpe bjæffe ad os«. Det opfattede tyskerne som en fornærmelse. Snart dannede der sig et stort tysk opløb på gaden, der ville ind i salen for at hive de danske ud. Der blev sendt bud efter grev Schack, der nu repræsenterede den øverste politimyndighed. Han havde kun nogle få af de nyansatte gendarmere til sin rådighed. De var udrustet med storkalibrede karabiner og sidegevær, en absolut uhensigtsmæssig udrustning til at standse et folkeopløb. Styrken tog opstilling ved indgangen til Tonhalle for at hindre mængden i at trænge ind i bygningen. Da kom den socialistiske arbejderleder, Wienecke grev Schack til undsætning: »Herr Graf, lassen Sie ja nicht schiessen, es könnte die ernstesten Folgen haben.« Wienecke foreslog, at man skulle se at få kontakt med de tyske ledere, der var samlet til møde i nærheden, for at få dem til at berolige de ophidsede gemytter. Det lykkedes og bortset fra dette lille tilløb til uroligheder gik overgangen fra preussisk til plebiscitstyret glat. [258]

I Flensborg bevirkede besættelsestroppernes forsinkelse ligeledes et interregnum, der varede fra 14. til 24. jan. I den periode kunne overborgmester Todsén forblive i sit embede, og den tysksindede befolkning benyttede lejligheden til store tysk-patriotiske demonstrationer. Den 24. jan. trak de tyske tropper sig tilbage mens franske og engelske afdelinger rykkede ind. De dansksindede var ikke talstærke nok til at give de allierede styrker en demonstrativ velkomst. Den danske velkomst måtte forme sig meget stilfærdigt, fru Marie Jessen, enke

efter redaktør af Flensborg Avis Jens Jessen, overrakte i Mørvig den franske kommandant en buket blomster. Dr. Köster forlod Flensborg den 24. jan. Overborgmester Todsens nedlagde samme dag sit embede. I modsætning til de nordslesvigske landråder kunne han håbe på at vende tilbage til sin post. På rådhuset i Flensborg blev en protokol undertegnet, den gengives her som eksempel på den civiliserede form, overgangen fra tysk til internationalt styre fik al uro til trods. Overenskomsten gengives på tysk, den vil tabe en del af koloritten ved en oversættelse.

»Verhandelt zu Flensburg den 24. 1. 1920, im Rathaus.

Es erschienen:

1. Als Vertreter der internationalen Kommission für das Abstimmungsgebiet Schleswig
 - a) Herr Polizeidirektor Hauptmann Daniel Bruun
 - b) als Stellvertreter Herr Polizeiintendant Eric Hallgren
2. der von der internationalen Kommission eingesetzte Oberbürgermeister Herr Karl Holm
3. der von der internationalen Kommission eingesetzte Zweite Bürgermeister und Polizeimeister Herr Waldemar Sørensen
4. als Vertreter der Stadt Flensburg der Oberbürgermeister Dr. Todsens und der Stadtsyndikus Merten

Der Oberbürgermeister Dr. Todsens erklärte, dass er die Leitung der gesamten städtischen Verwaltung Herrn Karl Holm übergebe, der sie seinerseits hiermit übernimmt, in Gemässheit der §§ Abt. 1 und 89 Abt. 1 der Städteordnung.

Gleichzeitig wird die Führung der Polizeiverwaltung Herrn Waldemar Sørensen übergeben.

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

Daniel Bruun Eric Hallgren Holm
Waldemar Sørensen Todsens Merten«[259]

Samme aften afrejste Den internationale kommissions medlemmer fra København med nattoget, og ved middagstid den 25. var de fremme i Flensborg. På Hotel Flensburger Hof gik det britiske, det franske, det norske og det svenske flag til tops. Her havde kommissionen sit hovedkvarter. Hotellet lå lige over for banegården, således at de høje herrer til fods kunne nå deres mål mellem rækker af franske og engelske soldater. Den internationale kommission var definitivt trådt i funktion.

Litteraturhenvisninger

1. R.A. H. V. Clausens arkiv.
2. R. A. Vanggaards arkiv.
3. Fontenay, 298 ff.
4. R. A. Vanggaards optegnelser s. 193 f.
5. Fontenay s. 349 ff.
6. P. Munch IV s. 96 ff.
7. P. Munch IV s. 108 ff.
8. V. Sjøqvist. Erik Scavenius I s. 252.
9. Fontenay s. 355.
10. R.A. H. V. Clausens arkiv.
11. Fontenay s. 357.
12. Fontenay s. 359.
13. Fontenay s. 360.
14. R. A. Vanggaards arkiv.
15. Fontenay s. 366.
16. Håndbog II s. 219.
17. LA. Ernst Christiansens arkiv.
18. Danskeren 31. maj 1919.
19. P. Damgaard, Grænsevagten I, s. 489 ff.
20. R. A. Fotokopier A. A. Delegation Köster.
21. R. A. Fotokopier A. A. Delegation Köster.
22. F. O. 608 138.
23. R. A. Vanggaards arkiv. Brev af 25. maj 1919.
24. F.O. 608 138.
25. Håndbog II s. 219.
26. Tardieu s. 302.
27. Paul Mantoux: Les Deliberations du Conseil des Quatre 24. mars-28. juin 1919 II, s. 424.
28. F.O. 608.138 ERD/7617 og Foreign relations of the U.S. Paris Peace Conference VI, 1946 454 (Det kursiverede stykke er faldet ud i den amerikanske gengivelse af teksten). Sml. også Tardieu s. 322.
29. Tardieu s. 323.
30. R. A. Vanggaards arkiv.
31. R. A. Vanggaards arkiv.
33. R. A. Collins arkiv. Se tillige i brev* fra Bent Holstein til Vanggaard 22.6.1919.
34. R. A. Vanggaards arkiv, brev 19. juni 1919.
35. R. A. Vanggaards arkiv, kopi.
36. R. A. Vanggaards arkiv, brev 22-24 juni 1919.
37. F.O. 608 138.
38. Tardieu s. 365 ff.
39. R. A. Vanggaards optegnelser s. 230.
40. R. A. Collins arkiv. Brevet er dateret 25.6., men det må være 26.6.
41. Alnor III s. 1541 ff.
42. R. A. Collins arkiv.
43. Alnor III s. 1541 ff.
44. R.A. A.A. Abt. DK 27 adh.
45. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. DK 27 adh.
46. R.A. Willemoes' arkiv.
47. Alnor III s. 1179 ff.
48. Grænsevagten 1918-19 s. 399.
49. Amtliches Kreisblatt für den Kreis Sonderburg 5. juli 1919.
50. Amtliches Kreisblatt für den Kreis Sonderburg 18. juli 1919.
51. L.A. Aabenraa. H. P. Hanssens arkiv.
52. L.A. Aabenraa. Kopi i H. P. Hanssens arkiv.

53. L.A. H. P. Hanssens dagbøger.
54. P. Munch IV s. 116.
55. L.A. H. P. Hanssens dagbøger.
56. R. A. Vanggaards optegnelser, s. 244 f.
57. Håndbog II s. 236.
58. Håndbog II s. 236.
59. Danskeren 11. juli 1919.
60. Fontenay s. 371.
61. L.A. Aabenraa Lebecks arkiv.
62. P. Munch IV, 117.
63. R. A. Vanggaards arkiv.
64. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
65. Schack: Grænsesind s. 132.
66. R.A. Det sdj. ministeriums arkiv.
67. R.A. Collins arkiv.
- 67a. Slesvig delt, s. 63.
68. L.A., Niels Hansens referat.
69. L.A. Ernst Christiansens dagbog.
70. P. Munch IV s. 121.
71. R.A. Collins arkiv.
72. Slesvig delt, s. 253.
73. s. 64.
74. R.A. Collins arkiv.
75. Hdb. II s. 229.
76. Fontenay s. 216.
77. Fontenay s. 205.
78. R. A. Vanggaards optegnelser s. 240.
79. L.A. Niels Hansens referat.
81. L.A. Aabenraa, Niels Hansens referat.
82. Fontenay, s. 381 ff.
83. Forhandlinger i rigsdagspartierne sønderjyske udvalg sp. 58 ff.
84. L.A. Niels Hansens referat.
85. F.O. 608 138.
86. R.A. Vanggaards optegnelser, s. 259.
87. L.A. Vælgerforeningens protokol. Niels Hansens referat.
88. Folketingets forhandlinger 1918-19 sp. 6614 ff.
89. R.A. Collins arkiv.
90. R.A. Collins arkiv.
91. efter Ribe Stiftstidende 22. juli 1919.
92. refereret i Ribe Stiftstidende 23. juli 1919.
93. Ribe Stiftstidende 4. sept. 1919.
94. R.A. Collins arkiv 19. aug. 1919.
95. R.A. Collins arkiv brev til fru Collin 19. aug. 1919.
96. R.A. Collins arkiv.
97. R.A. Collins arkiv.
98. Fr. v. Jessen: Mit Livs Egne Hændelser og Mennesker V. s. 377.
99. R.A. Collins arkiv.
100. Nachlass Köster. Friedrich Ebert-Stiftung, Bonn.
101. Adolf Köster: Der Kampf um Schleswig 1921 s. 132.
102. Mikrofilm. Pr. M. d. I. Merseburg arkiv nr. 301, filmrulle 86.
103. Agnes Blänsdorf: Friedrich Ebert und die Internationale. Archiv für Sozialgeschichte. Bd. IX 1969 s. 423.
104. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. Dänemark 27 adh.
105. Alnor III, s. 1574. Karl Alnor faldt i begyndelsen af 2. verdenskrig. Hans arbejde med den store »Handbuch zur schleswigschen Frage« blev fortsat af Dr. rer. pol. Fritz Hähnsen. Et hefte omfattende tiden juli-august 1919 var færdigt i korrektur i 1944, men udkom ikke på grund af krigsforholdene. Et eksemplar af korrekturarkene findes i byarkivet i Flensborg. Henvisningerne gælder dette.
106. Köster: Der Kampf um

- Schleswig, s. 119.
107. Alnor III, s. 1613.
 108. Alnor III s. 1615.
 109. R.A. Fotokopi A.A. Delegation Köster.
 110. Alnor III s. 1699.
 111. Köster: Der Kampf um Schleswig s. 120.
 112. Alnor III s. 1576.
 113. R.A. Fotokopier. A.A. Delegation Köster.
 114. Socialdemokraten 16. juli 1919.
 115. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A Dk 27 adh.
 116. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. Die Abtretung von Nordschleswig an Dänemark. Arkiv nr. 301. Filmrulle 86.
 117. Gerd Callesen. Die Schleswig-Frage s. 93.
 118. citeret efter Alnor III s. 1598.
 119. Gerd Callesen s. 94 ff.
 120. Gerd Callesen: Socialdemokratiet og internationalismen 1973 s. 31.
 121. L.A. Ernst Christiansens dagbog.
 122. L.A. Ernst Christiansens dagbog.
 123. Grænsesind, s. 131.
 124. L.A. Tilsynsrådets protokol.
 125. Grænsesind, s. 138.
 126. Grænsevagten 1919-20, s. 135 ff.
 127. Forhandlinger i rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg. S. 131 ff.
 128. Grænsesind, s. 140.
 129. Grænsesind, s. 142 f.
 130. L.A. Ernst Christiansens dagbog.
 131. Dorrit Andersen. Sdj. Aarb. 1972, s. 159.
 132. Gerd Callesen: Socialdemokratiet og internationalismen. 1973 s. 29.
 133. Alnor III s. 1182 efter Dybølposten 28. april 1919.
 134. Grænsevagten 1919-20 s. 134.
 135. Anker Kirkeby og Erik H. Schack: Sønderjylland som det er. 1920 s. 338.
 136. Grænsesind s. 147.
 137. Danskeren 7. okt. 1919.
 138. Hejmdal 7. okt. 1919.
 139. Hejmdal 2. okt. 1919.
 140. L.A. Lebecks referat.
 141. Grænsesind s. 148.
 142. Grænsevagten 1919-20 s. 270.
 143. P. Munch IV, s. 160 ff.
 144. Fr. UM.s arkiv. A Paix 145.
 145. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
 146. Hejmdal 4. nov. 1919.
 147. F.O. 852.22.
 148. Forhandlinger i rigsdagspartiernes sdj. udvalg s. 256.
 149. P. Munch IV s. 164.
 150. Folketingets forhandlinger 1919-20 sp. 1214.
 151. P. Munch, IV s. 165.
 152. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
 153. Hejmdal 29. sept. 1919.
 154. R.A. Fotokopier A.A. Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen 3.-6. okt. 1919.
 155. Hejmdal 18. nov. 1919.
 156. Hejmdal 22. nov. 1919.
 157. Hejmdal 24. nov. 1919.
 158. Ribe Stiftstidende 24. nov. 1919.
 159. Grænsevagten 1919-20, s. 367.
 160. Danskeren 25. nov. 1919.
 161. Folketingets forhandlinger 1919-20 sp. 1558 f.
 162. R.A. Vanggaards optegnelser, s. 313.
 163. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
 164. P. Munch IV s. 167.

165. R.A. Vanggaards optegnelser, s. 304 og 311.
166. Danskeren 2. dec. 1919.
167. Hejmdal 5. dec. 1919.
168. Landstingets forhandling 1919-20 sp. 408 ff.
169. P. Munch IV, s. 169.
170. Grænsevagten 1919-20, s. 106.
171. Grænsesind, s. 150.
172. L.A. Vælgerforeningens arkiv. Niels Hansens referat.
173. Arbejderbevægelsens arkiv.
174. Alexander Foss: Memoirer fra I. verdenskrig. 1917 s. 245 ff.
175. 16. dec. 1919.
176. P. Grau sendte den 7. dec. brevet videre til Ernst Christiansen, i hvis arkiv det ligger i L.A.
177. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
178. R.A. Vanggaards optegnelser, s. 334 ff.
179. Jyllandsposten 26. jan. 1924.
180. F.O. 608.127 og Tardieu s. 376.
181. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. DK 27 adh. 16. juni 1919.
182. Katalog til udstilling i Bibliothèque Nationale i anledning af Paul Claudels 100. årsdag Paris 1968.
183. Tardieu s. 377.
184. F.O. 608.127.
185. R.A. Fotokopier. A.A. Dänemark. Die nordschleswigsche Frage vol. 11-12.
186. Daniel Bruun: Fra de sidste 30. år. 1927 s. 200.
187. R.A. Fotokopier. A.A. Abt. A. DK. 27 adh. 4. juli 1919.
188. Tardieu s. 397.
189. F.O. 852.22.
190. Tardieu s. 396.
191. Hans Dietrich Lehmann: Der deutsche Ausschuss und die Abstimmungen in Schleswig 1920. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 55 1969.
192. Lehmann s. 209 ff.
193. Forman s. 55 ff note.
194. R.A. Fotokopier. A.A. Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen. Nordschleswig 1918-20.
195. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301.87.
196. R.A. Fotokopier A.A. Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen, Nordschleswig 1918-20.
197. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. 27 adh.
198. R.A. A.A. Delegation Köster og Mikrofilm Pr.M.d.I. Resolution 22.10. telegram 25.10., svar fra A.A. 31.10.1919.
199. Fotokopier A.A. Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen. Nordschleswig 1918-20.
200. F.O. 852.22.
201. R.A. Sdj. min. kopibog.
202. F.O. 852.22. 15. okt. 1919.
203. I. C. Forman: Den internationale kommissions neutraliseringsforanstaltninger s. 59.
204. A.A. Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen. 17.7. og 21.7. 1919.
205. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A. Delegation Köster.
206. R.A. Mikrofilm. Merseburg Pr.M.d.I. 301 spole 87.
207. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 spole 86.
208. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A. Dänemark 27 adh.
209. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 sp. 86.
210. R.A. Mikrofilm. Pr.M.d.I. 301. Sp. 86. Forordning 26. april 1919.
211. Köster: Der Kampf um Schles-

- wig. 1921 s. 166 ff.
212. R.A. A.A. Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen 2. sept. 1919.
213. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 spole 87 og Köster: Der Kampf um Schleswig s. 168.
214. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301. Sp. 87. 24. okt. 1919.
215. Köster s. 123 og R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 sp. 87.
216. Tardieu s. 404 ff.
217. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 sp. 87.
218. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 spole 87.
219. R.A. Fotokopier A.A. Delegation Köster. Notat 5. nov. 1919.
220. R.A. Fotokopier A.A. Delegation Köster.
221. R.A. Fotokopier A.A. Delegation Köster.
222. R.A. Fotokopier A.A. Delegation Köster.
223. R.A. Sdj. Min. Kopibog 3. nov. 1919.
224. R.A. Sdj. Min. Kopibog 30. juni 1919.
225. R.A. Sdj. Min. Kopibog 11. sept. 1919.
226. F.O. 852.22.
227. Daniel Bruun: Fra de sidste 30 år, 1927, s. 200 ff.
228. R.A. Det sdj. Min. kopibog.
229. Köster, Der Kampf um Schleswig, s. 122.
230. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301, spole 87.
231. F.O. 852.23.
232. R.A. Det sdj. Min. kopibog.
233. R.A. Fotokopi A.A. Delegation Köster.
234. F.O. 852.29, Haarbergs beretning 27. nov. 1919.
235. R.A. Sdj. Min. kopibog, 15. okt. 1919.
236. R.A. Sdj. Min.kopibog, 7. nov. 1919.
234. R.A. Mikrofilm Pr.M.d.I. 301 spole 86.
238. R.A. Sdj. Min. kopibog.
239. F.O. 852.24.
240. F.O. 608.139, Memorandum af 31.12.1919.
241. Hdb. II s. 308.
242. F.O. 608.138.
243. F.O. 852.22 og R.A. fotokopi A.A. Delegation Köster.
244. Noter er gengivet in extenso i Ribe Stiftstidende 7. nov. 1919.
245. Köster s. 125 og R.A. A.A. Abt. A DK 27 adh. 1. nov. 1919.
246. F.O. 608.139.
247. F.O. 852.22.
248. F.O. 852.24.
249. Foreign Relations of the US. Paris Peace Conference 1919 bd. IX s. 822.
250. F.O. 852.1.
251. Hdb. II s. 303 og Foreign Relations of the US. Paris Peace Conference 1919 bd. IX s. 822.
252. Documents on British Foreign Policy 1919-1935. First series X Part II 10. jan. 1920.
253. F.O. 852.1.
254. Nie. Svendsen og Svend Thorsen: Tiende Februar. 1939 s. 27.
255. Kreisblatt des Kreises Tondern 15. jan. 1920.
256. Kreisblatt des Kreises Apenrade 17. jan. 1920.
257. N. Svendsen og Sv. Thorsen: Tiende Februar s. 27.
258. Grænsesind 155 f.
259. Daniel Bruun: Fra de sidste 30 år, s. 210.

DIS-Danmark

1 1 8 8 0 4

*Forsidebilledet viser den nordslesvigske
vælgerforenings tilsynsråd*